જીવ વડે પણ ભિન્ન ભિન્ન કાળે, ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયો વડે એકેક સ્થિતિસ્થાન બાંધી શકાય છે. એક સરખી સમાન સ્થિતિવાળું ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમની પરિપૂર્ણસ્થિતિવાળું ૧ સ્થિતિસ્થાન બાંધનારા જીવોમાં ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાય સ્થાનો હોય છે. એ જ પ્રમાણે સમય ન્યૂન ૩૦ કોડાકોડી પ્રમાણવાળા બીજા સ્થિતિસ્થાનને બાંધનારા જીવોમાં પણ અનેક અધ્યવસાય સ્થાનો હોય છે. એમ યાવત્ અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા ચરમ સ્થિતિસ્થાન સુધી જાણવું.

પ્રશ્ન - એક એક સ્થિતિસ્થાન બાંધનારા જીવોમાં જો ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાય સ્થાન હોઈ શકે છે. તો એકેક સ્થિતિસ્થાનમાં તે અધ્યવસાય સ્થાનો કેટલાં હોય ? તેની સંખ્યાનું શું કોઈ માપ ખરૂં ?

ઉત્તર :- એક એક સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાય સ્થાનો હોય છે. ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ જે એક લોકાકાશ છે. એવા અસંખ્યાત લોકાકાશ કલ્પનાથી ઉભા કરીએ અને તે સર્વેના જેટલા આકાશપ્રદેશો થાય તેટલા અધ્યવસાયો એક એક સ્થિતિસ્થાનમાં હોય છે.

પ્રશ્ન :- અંતર્મુહૂર્તના કાળ પ્રમાણવાળા પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં જે અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો હોય છે તે જ સર્વે અધ્યવસાયસ્થાનો સમયાધિકવાળા બીજા સ્થાનમાં હોય કે તે અધ્યવસાય સ્થાનોથી (અન્ય) બીજાં હોય કે કેટલાંક તે જ અને કેટલાંક (અન્ય) બીજાં હોય ?

ઉત્તર :- પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનના અધ્યવસાયો કરતાં બીજા સ્થિતિસ્થાનના અધ્યવસાયો **સર્વથા અન્ય** જ હોય છે. પૂર્વના સ્થાનનો એક પણ અધ્યવસાય ત્યાં હોતો નથી. એમ પ્રત્યેક સ્થાનોમાં નવા નવા જ અધ્યવસાય સ્થાન હોય અને અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ હોય. કારણ કે અંતર્મુહૂર્ત વાળુ પ્રથમ સ્થિતિસ્થાન બાંધવામાં જે સંક્લેશ હોય છે તેના કરતાં સમયાધિકવાળા બીજા સ્થિતિસ્થાનને

બાંધવામાં સંક્લેશ વધારે હોય છે. અંતર્મુહૂર્ત વાળા પહેલા સ્થિતિસ્થાનના અસંખ્ય અધ્યવસાય સ્થાનોમાં જે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ સ્થાન છે. તેના કરતાં સમયાધિક બીજા સ્થિતિસ્થાનનું જઘન્ય સંક્લેશ સ્થાન પણ વધુ કષાયવાળું હોય છે. એમ પ્રત્યેક સ્થિતિ સ્થાનોમાં જાણવું.

પ્રશ્ન - સર્વે સ્થિતિસ્થાનોમાં અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ જે અધ્યવસાય સ્થાનો કહ્યાં તે સંખ્યામાં સમાન હોય કે હીનાધિકપણે વિષમ હોય ?

ઉત્તર :- અંતર્મુહૂર્તવાળા પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં જે અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાય સ્થાનો છે તે અધ્યવસાય સ્થાનો તેની પછીના સ્થિતિસ્થાનોના અધ્યવસાયસ્થાનો કરતાં અલ્પ છે. તેના કરતાં સમયાધિક અંતર્મુહૂર્તવાળા બીજા સ્થિતિસ્થાનમાં વિશેષાધિક છે. એમ વિશેષાધિક વિશેષાધિક અધ્યવસાયસ્થાનો ૩૦ કોડાકોડી સુધી જાણવાં

પ્રશ્ન :- કોઈ પણ સ્થિતિસ્થાનના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાય સ્થાનો અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે એમ કહો છો, તો કારણભૂત અધ્યવસાય સ્થાનો અનેક (ચિત્ર-વિચિત્ર) અને કાર્યભૂત સ્થિતિબંધ એક (અચિત્ર) એમ થાય, જે ન્યાયથી વિરુધ્ધ છે. કારણ કે જો કારણની વિચિત્રતા હોય તો કાર્યની પણ વિચિત્રતા હોવી જોઈએ. અને સ્થિતિસ્થાનરૂપ જો કાર્યની અવિચિત્રતા છે તો અધ્યવસાય સ્થાનરૂપ કારણની પણ અવિચિત્રતા જ હોવી જોઈએ. અન્યથા આ કાર્ય-કારણભાવ ન્યાય સંગત ગણાય નહીં.

ઉત્તર :- અસંખ્ય અધ્યવસાય સ્થાનો વડે બંધાતી સ્થિતિ, કાળની મર્યાદાથી સમાન બંધાતી હોવાથી અચિત્ર હોવા છતાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ ભાવને આશ્રયીને તે ચિત્ર-વિચિત્ર પણ બંધાય છે. તેથી ન્યાયનો વિરોધ આવતો નથી. જેમ કે ૨૦ પુરુષોએ જુદા જુદા અધ્યવસાયોથી **અસાતા વેદનીયકર્મ** ધારો કે ૧૦૦ વર્ષની

સમાનસ્થિતિવાળું બાંધ્યું. પરંતુ એકને એ કર્મ આહારની વિષમતાથી પીડા કરનાર બનશે, બીજાને શરદીથી પીડાકારી બનશે. ત્રીજાને એક્સીડન્ટ થવાથી પીડાકારી બનશે. ચોથાને તાવ આવવાથી પીડાકારી બનશે. એમ દ્રવ્યભેદ સમજાવ્યો. એવી રીતે કોઈને તે અસાતા અમદાવાદમાં પીડાકારી બનશે. કોઈને તે કર્મ સુરતમાં પીડાકારી બનશે, કોઈને મુંબઈમાં જાય ત્યારે પીડાકારી બનશે. આ ક્ષેત્રભેદ થયો, એમ કોઈને કારતક માસમાં પીડા ઉપજાવનાર બનશે. કોઈને માગસરમાં પીડા ઉપજાવનાર બનશે આ કાલભેદ થયો. એમ ભાવભેદ પણ સમજવો. આ રીતે ૧૦૦ વર્ષની સ્થિતિ સમાન બંધાવા છતાં પણ જુદા જુદા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલાદિથી તે સ્થિતિમાં ફળવિપાક આપવાપણું જે નિર્માણ થાય છે, તે આ ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયસ્થાનોની કારણતાને આભારી છે. સારાંશ કે અધ્યવસાયસ્થાનો જેમ અનેક હોવાથી ચિત્ર-વિચિત્ર છે. તેમ તજ્જન્ય સ્થિતિબંધ પણ સમાનસ્થિતિવાળો બંધાવા છતાં પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવને આશ્રયી ભિન્નભિન્ન ફળવિપાક આપવા સ્વરૂપે અવશ્ય ચિત્ર-વિચિત્ર જ બંધાય છે. તેથી ન્યાયની જરા પણ અસંગતિ થતી નથી. આ રીતે (૧) એક એક સ્થિતિસ્થાન અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયસ્થાનો વડે બંધાય છે. (૨) તે અધ્યવસાયસ્થાનો પ્રતિસમયે ભિન્નભિન્ન હોય છે અને વિશેષાધિક હોય છે. તથા (૩) સ્થિતિકાળના પ્રમાણ પણે સમાન બંધાતી તે સ્થિતિ પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળાદિને આશ્રયી અસમાન પણ છે જ. સ્થિતિ-બાંધવાના કાળે અધ્યવસાયોની વિચિત્રતામાં તે કાળે ત્યાં નિમિત્તપણે વર્તતા દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિનું વૈચિત્ર્ય કારણ છે. આવા પ્રકારના નિમિત્તોની વિચિત્રતાના કારણે અધ્યવસાયોનું વૈચિત્ર્ય થાય છે. અને અધ્યવસાયોની વિચિત્રતાના કારણે બંધાતી સ્થિતિમાં (સ્થિતિ સમાન બંધાવા છતાં) વિપાકપ્રદાનમાં નિમિત્તભૂત થનારા દ્રવ્યાદિનું વૈચિત્ર્ય નક્કી થાય છે. અને તેથી તે કર્મની સ્થિતિના ઉદયકાળે ભિન્નભિન્ન નિમિત્તો આવી મળે છે. માટે કારણવૈચિત્ર્યે કાર્યવૈચિત્ર્યના ન્યાયની અસંગતિ જરા પણ થતી નથી.

ઉ. સ્થિતિસ્થાન-૧૫		૧૯૦	થી	૨૧૦
	૧૪	૧૭૦	થી	૧૮૯
	૧૩	૧૫૧	થી	૧૬૯
	૧૨	૧૩૩	થી	૧૫૦
	૧૧	૧૧૬	થી	૧૩૨
	૧૦	૧૦૦	થી	૧૧૫
	૯	૮૫	થી	૯૯
	૮	૭૧	થી	૮૪
	૭	૫૮	થી	૭૦
	૬	૪૬	થી	૫૭
	૫	૩૫	થી	૪૫
	૪	૨૫	થી	૩૪
	૩	૧૬	થી	૨૪
	૨	૮	થી	૧૫
જઘન્યસ્થિતિસ્થાન	૧	૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭		

આ પંદર સ્થિતિ સ્થાન કલ્પ્યાં છે. જે અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન ૩૦ કોડા કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે.

● - ૧ થી ૨૧૦ સુધીનાં અધ્યવસાય સ્થાનો છે.

● - દરેક સ્થિતિસ્થાને અધ્યવસાય સ્થાન બદલાય છે. માટે તમામ સ્થિતિસ્થાનોમાં આંક જુદા જુદા મુક્યા છે.

● - પહેલા સ્થિતિસ્થાનનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય સ્થાન જે છે. તેનાથી બીજા સ્થિતિસ્થાનનું જઘન્ય અધ્યવસાય સ્થાન પણ વધારે સંક્લિષ્ટ છે. તે જણાવવા આંક પ્રથમસ્થિતિમાં ઉત્કૃષ્ટ ૭ અને બીજી સ્થિતિમાં જઘન્ય ૮ લખેલ છે.

● - સ્થિતિસ્થાનમાં અધ્યવસાય સ્થાનો અધિક અધિક હોવાથી દરેકમાં એક એકનો વધારો સૂચવ્યો છે. તેથી આકાર વિષમચતુરસ્ર થાય છે.

૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમવાળું સર્વથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસ્થાન અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાય સ્થાનો વડે બંધાય છે. તે ઉપરના ચિત્રમાં અસત્કલ્પનાએ ૧૯૦ થી ૨૧૦ બતાવવામાં આવ્યા છે. તે તીવ્ર સંક્લેશવાળા અધ્યવસાય સ્થાનો છે. એક સમય ન્યૂન ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમવાળા (૧૪ નંબરના) બીજા સ્થિતિસ્થાનમાં કિંચિદ્ ન્યૂન તીવ્ર સંક્લેશવાળાં અસંખ્ય અધ્યવસાયસ્થાનો છે. જે ચિત્રમાં (૧૭૦ થી ૧૮૯ રૂપે) બતાવવામાં આવ્યાં છે. એમ જઘન્ય સ્થિતિસ્થાન સુધી સમજવું.

પુણ્યકર્મ હોય કે પાપકર્મ હોય પરંતુ (ત્રણ આયુષ્યકર્મ વિના) ૧૧૭ કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટસંક્લેશ વડે બંધાય છે. માટે **અશુભ** છે. મધ્યમસ્થિતિ મધ્યમ સંક્લેશ વડે બંધાય છે માટે મધ્યમ છે. અને જઘન્યસ્થિતિ મંદ-મંદતર અને મંદતમ સંક્લેશવડે બંધાય છે તેથી શુભ છે. અત્યન્ત મંદતમ સંક્લેશવાળા અધ્યવસાયસ્થાનમાં વિશુદ્ધિ ઘણી છે અને સંક્લિષ્ટતા અત્યન્ત અલ્પ છે એટલે જઘન્યસ્થિતિ વિશુદ્ધિથી બંધાય છે એમ પણ કહેવાય છે. પહેલા, ચોથા આદિ ગુણસ્થાનકો કરતાં નવમા-દસમા ગુણસ્થાનકોના અધ્યવસાયસ્થાનોમાં કષાયોનો જે ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષય છે તે વિશુદ્ધિ છે અને મંદતમ એવા પણ સંજ્વલનાદિનો જે વિપાકોદય છે તે સંક્લિષ્ટતા છે. એમ એક અધ્યવસાયસ્થાનમાં બન્ને છે. છતાં ૨૨ પ્રકૃતિઓની નવમે-દસમે જે જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે. તે મંદતમ એવા પણ સંજ્વલનકષાયોના વિપાકોદયજન્ય છે. પરંતુ કષાયોના ઉપશમાદિરૂપ વિશુદ્ધિથી જન્ય નથી. છતાં આવો ભેદ બાલજીવો ન સમજી શકે એટલે કષાયોની મંદતાને જ વિશુદ્ધિ કહેવામાં આવે છે આ કારણે વિશુદ્ધિથી જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે એમ કહેવાય છે. અને તે વચન ઉપચાર વચન છે તથા તે જઘન્ય સ્થિતિબંધને (ઉત્કૃષ્ટ સ્થિત્યાદિની અપેક્ષાએ) **શુભ** કહેવાય છે.

પુણ્યકર્મ અને પાપકર્મ એમ બન્ને પ્રકારનાં કર્મોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટતા વડે બંધાય છે. માટે **અશુભ** છે. અને જઘન્યસ્થિતિ

વિશુદ્ધિ વડે બંધાય છે. માટે **શુભ** છે. પરંતુ રસબંધમાં તેમ નથી. રસબંધમાં પુણ્યપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. અને જઘન્ય રસ સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે. પરંતુ પાપપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે. અને જઘન્ય રસ વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. તેનું કારણ એ છે કે પુણ્યપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ જીવોને આનંદ-પ્રમોદનો હેતુ છે અર્થાત્ સુખહેતુક છે તથા પાપપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ દુઃખનો હેતુ છે. તેથી જ આગળ આવતા ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધના સ્વામિત્વને સમજાવનારી ગાથાઓમાં જ્યાં ઘણી વિશુદ્ધિ હોય ત્યાં પુણ્યપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ અને જ્યાં ઘણી સંક્લિષ્ટતા હોય ત્યાં પાપપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધાય છે. એમ કથન કરેલું છે.

સ્થિતિબંધમાં ત્રણ આયુષ્ય વિના સર્વે (૧૧૭) કર્મોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટસંક્લેશ વડે બંધાય છે અને જઘન્યસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ વડે બંધાય છે. તેથી જ તીર્થંકર નામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નરકાભિમુખ અને મિથ્યાત્વાભિમુખ એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને બંધાય છે. અને જઘન્યસ્થિતિ આઠમા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગના ચરમ સમયે ક્ષપકશ્રેણિવાળા જીવને બંધાય છે. આ પ્રમાણે પુણ્યપ્રકૃતિ હોય, કે પાપપ્રકૃતિ હોય, પરંતુ ૧૧૭ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ વડે બંધાય છે અને તે અશુભ છે. જ્યારે જઘન્યસ્થિતિ વિશુદ્ધિ વડે બંધાય છે અને તે શુભ છે.

રસબંધમાં પુણ્યપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ વિશુદ્ધિથી અને જઘન્યરસ સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે તથા પાપપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ સંક્લિષ્ટતાથી અને જઘન્ય રસ વિશુદ્ધિથી બંધાય છે.

ત્રણ આયુષ્યકર્મોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટ રસ એ બન્ને વિશુદ્ધિથી બંધાય છે અને શુભ છે તથા જઘન્યસ્થિતિ અને જઘન્ય રસ એમ બન્ને સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે અને અશુભ છે.

સર્વે કર્મોના સ્થિતિબંધમાં કારણ કષાય છે અને રસબંધમાં

કારણ કષાય તથા લેશ્યા છે. કાષાયિક અધ્યવસાયસ્થાનો અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. અને તેમાંના એક એક કાષાયિક અધ્યવસાયસ્થાનમાં લેશ્યાજન્ય તરતમતા અસંખ્ય પ્રકારની છે. તેથી એક એક કાષાયિક અધ્યવસાયસ્થાનમાં રસબંધના હેતુભૂત લેશ્યાજન્ય તરતમતા રૂપ અધ્યવસાયસ્થાનો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે.

આ પ્રમાણે એક કાષાયિક અધ્યવસાયસ્થાનમાં લેશ્યાની ભિન્નતાથી અસંખ્યભેદ થાય છે. તેથી એકેક સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ સ્થિતિબંધના હેતુભૂત કાષાયિક અધ્યવસાય સ્થાનો હોય છે અને એકેક કાષાયિક અધ્યવસાયસ્થાનોમાં લેશ્યાજન્ય તરતમતાવાળા અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ રસબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે. તેથી સ્થિતિબંધ અને રસબંધમાં **સામાન્યથી કષાય કારણ** છે *ठिइअणुभागं कसायाओ* (ગાથા ૯૬). પરંતુ વિશેષથી વિચારીએ તો સ્થિતિબંધમાં કારણ કષાય છે અને રસબંધમાં કારણ **લેશ્યાસહચરિત કષાય** છે. *(अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि कृष्णादि-लेश्यापरिणामविशेषरूपाणि ''सकषायोदया हि कृष्णादिलेश्यापरिणामविशेषा अनुभागबन्धहेतवः'' इति वचनात्* (કર્મપ્રકૃતિ બંધનકરણ ગાથા ૫૨ ની ટીકા.)

આ કારણથી જ પૂર્વે ગાથા ૪૨ થી ૪૫માં સ્થિતિબંધના સ્વામી જ્યાં કહ્યા છે ત્યાં તીવ્રસંક્લિષ્ટતાથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ અને મંદ-મંદતર મંદતમ કષાયો વડે **(એટલે કે ઉપચારથી વિશુદ્ધિ વડે)** જઘન્યસ્થિતિબંધ સમજાવ્યો છે. પરંતુ હવે પછી ગાથા ૬૬ થી ૭૩માં જે રસબંધના સ્વામી કહેવાશે ત્યાં ઉત્કૃષ્ટરસબંધમાં પુણ્યપ્રકૃતિઓના સ્વામી મંદકષાયવાળા (વિશુદ્ધિવાળા) અને પાપપ્રકૃતિઓના તીવ્રકષાયવાળા કહેવાશે. તેવી જ રીતે જઘન્યરસબંધમાં પુણ્યપ્રકૃતિઓના તીવ્રકષાયવાળા અને પાપપ્રકૃતિઓના મંદકષાયવાળા (વિશુદ્ધિવાળા) જીવો સ્વામી કહેવાશે.

પ્રશ્ન- અતિશય તીવ્ર કષાયો જ્યારે હોય ત્યારે તો પાપપ્રકૃતિઓ જ બંધાય. પુણ્યપ્રકૃતિઓ બંધાય જ નહીં તો તેનો જઘન્યરસ બંધાય એમ કહેવાનો અર્થ શું ? એવી જ રીતે અતિશય મંદતમ કષાયો (વિશુદ્ધિ) હોય ત્યારે પુણ્ય પ્રકૃતિઓ જ બંધાય, પાપપ્રકૃતિઓ બંધાય જ નહીં, તેથી તેના જઘન્ય રસબંધનું વિધાન શું મિથ્યા નહીં થાય ?

ઉત્તર- ઘણા તીવ્ર કષાયો વર્તતા હોય ત્યારે પણ કેટલીક પુણ્યપ્રકૃતિઓ અમુકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ હોવાના કારણે બંધાય જ છે. જેમ કે સાતમી નરકપ્રાયોગ્ય બંધ જ્યારે થતો હોય, ત્યારે પણ પંચેન્દ્રિયજાતિ, વૈક્રિયશરીર, વૈક્રિય અંગોપાંગ, અગુરુલઘુ, નિર્માણ, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ આદિ કેટલીક પુણ્યપ્રકૃતિઓ બંધાય જ છે. પરંતુ તે પ્રકૃતિઓ અલ્પ રસવાળી બંધાય છે. તેવી રીતે નવમા-દસમા ગુણસ્થાનકે કષાયો ઘણા જ મંદ, મંદતર, મંદતમ (અતિશય વિશુદ્ધ) હોવા છતાં પણ જ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપપ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધી હોવાથી અવશ્ય બંધાય જ છે. પરંતુ તે કાળે તે પ્રકૃતિઓનો રસ મંદ બંધાય છે. આ પ્રમાણે સ્થિતિબંધ અને રસબંધના હેતુભૂત કાષાયિક અધ્યવસાયસ્થાનોની અને તજ્જન્યસ્થિતિની શુભાશુભતા સમજાવી. ॥૫૨॥

આવા પ્રકારના તીવ્ર કષાયો પ્રાયઃ મન, વચન અને કાયાની ચેષ્ટા રૂપ યોગની અધિકતામાં અધિક સંભવી શકે છે. તેથી આ પ્રસંગે યોગનું અલ્પબહુત્વ પણ સમજાવે છે.

सुहुमनिगोयाइखणऽप्पजोग बायर य विगलअमणमणा ।
अपज्ज लहु पढमदुगुरू, पज्ज हस्सियरो असंखगुणो ॥५३॥

असमत्ततसुक्कोसो, पज्ज जहन्नियरु एव ठिइठाणा ।
अपजेयर संखगुणा, परमपजबीए असंखगुणा ॥५४॥

*(सूक्ष्मनिगोदादिक्षणेऽल्पयोगो बादरस्य च विकलासंज्ञिसंज्ञिन: ।
अपर्याप्तस्य जघन्य:प्रथमद्विकस्य गुरु:पर्याप्तस्यह्रस्वेतरोऽसंख्येयगुण: ॥५३॥*

*असमाप्तत्रसस्योत्कृष्ट: पर्याप्तस्य जघन्येतर एवं स्थितिस्थानानि ।
अपर्याप्तेतरयो:संख्येयगुणानि परमपर्याप्तद्वीन्द्रियस्यासंख्येयगुणानि ॥५४॥*

सुहुमनिगोयाइखण = સૂક્ષ્મનિગોદીયા જીવને ઉત્પત્તિના પ્રથમસમયમાં **अप्पजोग** = અલ્પયોગ હોય છે. **बायर विगलअमणमणा** = બાદર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, અસંજ્ઞી અને સંજ્ઞી, **अपज्ज लहु** = અપર્યાપ્તાનો જઘન્ય યોગ **पढमदुगुरू** = પહેલા બેનો ઉત્કૃષ્ટ, **पज्ज हस्सिअरो** = પર્યાપ્તાનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ, **असंखगुणो** = અસંખ્યાતગુણો છે. **असमत्ततसुक्कोसो** = અપર્યાપ્તા ત્રસનો ઉત્કૃષ્ટ, **पज्ज जहन्नियरु**=પર્યાપ્તાનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ, **एव** = આ પ્રમાણે, **ठिइठाणा** = સ્થિતિસ્થાનો, **अपजेयर** = અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તાના, **संखगुणा** = સંખ્યાતગુણાં, **परं** = પરંતુ, **अपजबीए** = અપર્યાપ્તા બેઇન્દ્રિયનાં, **असंखगुणा** = અસંખ્યાતગુણાં હોય છે. ॥૫૩-૫૪॥

ગાથાર્થ= સૂક્ષ્મનિગોદીયા જીવને ઉત્પત્તિના પ્રથમક્ષણે અલ્પયોગ હોય છે. તેનાથી બાદરએકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, અસંજ્ઞી અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોનો અપર્યાપ્તાનો જઘન્યયોગ, પહેલા બેનો ઉત્કૃષ્ટયોગ, તે જ બન્ને પર્યાપ્તાનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ યોગ અનુક્રમે અસંખ્યાતગુણો છે. તેનાથી અપર્યાપ્તા ત્રસનો ઉત્કૃષ્ટ, પર્યાપ્તા ત્રસનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ અનુક્રમે અસંખ્યાતગુણો છે. એ પ્રમાણે સ્થિતિસ્થાનો પણ જાણવાં. અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તાનાં અનુક્રમે સંખ્યાતગુણાં, પરંતુ અપર્યાપ્તા બેઇન્દ્રિયનાં અસંખ્યાતગુણાં સ્થિતિસ્થાનો છે. ॥૫૩-૫૪॥

વિવેચન= યોગનું વર્ણન આ ગાથામાં સમજાવે છે. જેમ કષાયથી સ્થિતિ-રસ બંધાય છે. તેમ યોગથી પ્રકૃતિ અને પ્રદેશ બંધાય છે.

(ગાથા-૯૬) અહીં યોગ એટલે આત્માના પ્રદેશોનું હલનચલન, આંદોલન, અસ્થિરતા. યોગ હોતે છતે જ કષાયો આવે છે. તેથી કાષાયિક અધ્યવસાયસ્થાનોના પ્રકરણમાં યોગનું અલ્પબહુત્વ સમજાવે છે. જે આ આત્મા છે. તે અસંખ્ય પ્રદેશોનું બનેલું એક અખંડ અને અનાદિ નિત્ય ધ્રુવ દ્રવ્ય છે. તેના પ્રદેશોની **અસ્થિરતાને યોગ** કહેવાય છે. આત્મપ્રદેશોની આ અસ્થિરતા મન, વચન અને કાયાના આલંબનથી (સહકારથી) થાય છે. તેથી મન દ્વારા જે અસ્થિરતા=ચંચળતા થાય તે મનોયોગ, વચન દ્વારા જે અસ્થિરતા થાય તે વચનયોગ અને કાયા દ્વારા જે અસ્થિરતા થાય તે કાયયોગ કહેવાય છે.

વીર્યાન્તરાયકર્મના ક્ષયોપશમથી (૧ થી ૧૨ ગુણસ્થાનક સુધી) અને ક્ષયથી (૧૩મે, ૧૪મે) આત્મામાં જે શક્તિ પ્રગટ થાય છે. તેને **લબ્ધિવીર્ય** કહેવાય છે. આ **લબ્ધિવીર્ય** એ આત્મામાં સહજભાવે રહેલી અને કર્મોના ક્ષયોપશમ અથવા ક્ષયથી આવિર્ભૂત થયેલી **શક્તિવિશેષ** છે. તે આત્માનો ગુણ છે. તેથી તે કર્મબંધનું કારણ બનતી નથી. પરંતુ તે લબ્ધિવીર્ય જ્યારે મન, વચન અને કાયા દ્વારા વપરાતું થાય છે. અને તેના દ્વારા આત્મપ્રદેશો ચલિત (ચંચળ-અસ્થિર) થાય છે ત્યારે તેને કરણવીર્ય કહેવાય છે. આ **કરણવીર્ય** કર્મબંધનો હેતુ બને છે.

વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપશમથી અથવા ક્ષયથી પ્રગટ થયેલું લબ્ધિવીર્ય આત્માના સર્વ પ્રદેશોમાં એકસરખું સમાન હોય છે. પરંતુ કાયાદિના સહયોગથી વપરાતું કરણવીર્ય સર્વપ્રદેશોમાં સમાન હોતું નથી. પરંતુ **વિષમ**=હીનાધિક હોય છે. તેનાં બે કારણો છે. (૧) કાર્યની નિકટતા અને દૂરતા, (૨) સર્વ આત્મપ્રદેશોનો સાંકળના અંકોડાઓની જેમ પરસ્પર સંબંધ વિશેષ. ઘડો ઉપાડવાનું કામ કરતી વખતે આંગળીઓના ભાગમાં ઘડો ઉપાડવાનું કાર્ય અતિશય નિકટ છે. માટે વધારે કરણવીર્ય હોય છે. તેનાથી કોણીના ભાગમાં, ખભાના ભાગમાં અને છાતીના

ભાગમાં ઓછું ઓછું કરણવીર્ય હોય છે. બોલવાનું કાર્ય કરો ત્યારે જીભના ભાગમાં વધારે વીર્ય અને શેષભાગોમાં હીન હીન વીર્ય થાય છે. સાંકળનો એક અંકોડો જોરથી ચલાવીએ તો હાથમાં રહેલો અંકોડો વધારે ચાલે છે અને પછી પછીના અંકોડા ક્રમશઃ હીન-હીન ચાલે છે. તેમ અહીં પણ સમજવું. પૂજ્યપાદ શ્રી શિવશર્મસૂરિજીએ કર્મપ્રકૃતિમાં કહ્યું છે કે-

''परिणामालंबणगहणसाहणं, तेण लद्धनामतिगं ।
कज्जाब्भासाण्णुण्णप्पवेसविसमीकयपएसं ॥ बंधन. क. ४ ॥''

ઔદારિકાદિ શરીરોની રચનાના કાળે તથા શ્વાસ, ભાષા અને મનના પ્રયોગકાળે ઔદારિકાદિ વર્ગણાઓનાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવામાં, પરિણમન પમાડવામાં, અને શ્વાસાદિની બાબતમાં તેનું આલંબન લઈને છોડવામાં આ વીર્ય સાધન બને છે. તેથી તેનાં ત્રણ નામ છે તથા કરાતા કાર્યનો અભ્યાસ (નિકટતા) અને આત્મપ્રદેશોનો પરસ્પર પ્રવેશ હોવાથી વિષમ વીર્યવાળા પ્રદેશો કરાયા છે. કર્મપ્રકૃતિ બં.ક.ગાથા ૪

પ્રશ્ન= એક આત્માના પ્રદેશો કેટલા ? એક એક આત્મપ્રદેશમાં જો કરણવીર્ય હીનાધિક છે. તો સમાનવીર્યવાળા પ્રદેશો કેટલા ? ઓછામાં ઓછા વીર્યવાળા આત્મપ્રદેશોમાં પણ કેટલું વીર્ય હોય ? કયા ક્રમે વધારો થાય? તે વધારો સતત હોય કે સાન્તર હોય ?

ઉત્તર- ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ જે એક લોકાકાશ છે. તેના જેટલા આકાશપ્રદેશો છે. તેટલા આત્મપ્રદેશો, એક એક આત્માના છે. લોકાકાશના આકાશપ્રદેશોની સંખ્યાથી એક પણ આત્મપ્રદેશ હીન કે અધિક નથી. તેથી જ કેવલીસમુદ્ઘાત કાળે આ જીવ લોકવ્યાપી થઈ શકે છે.

આ કરણવીર્ય સર્વે જીવો કરતાં સૂક્ષ્મનિગોદના જીવમાં ઉત્પત્તિના પ્રથમસમયે અત્યન્ત હીન હોય છે. કારણ કે આ જીવને વચન અને મન તો છે જ નહીં અને કાયા પણ અતિશય સૂક્ષ્મ છે. તેમાં પણ

ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયવર્તી સૂક્ષ્મનિગોદના સર્વે જીવોમાં પણ સમાનપણે કરણવીર્ય નથી, પરંતુ હીનાધિક છે. કોઈમાં પ્રવર્તતું તે વીર્ય હીન છે. કોઈમાં અધિક છે. તેથી ઉત્પત્તિના પ્રથમસમયવર્તી સૂક્ષ્મ નિગોદજીવોમાં પણ જે જીવ સૌથી જઘન્યવીર્યવાળો હોય છે. તેવા જીવના કરણવીર્યની આપણે અત્યારે વિચારણા કરીએ છીએ. કારણ કે **વપરાતું જે આ કરણવીર્ય છે તેને જ યોગ કહેવાય છે.** અને યોગના અલ્પબહુત્વના પ્રકરણનો આ અધિકાર પ્રસ્તુત છે.

સર્વે જીવો કરતાં જઘન્ય કરણવીર્યવાળા સૂક્ષ્મનિગોદ જીવના એક લોકાકાશ જેટલા આત્મપ્રદેશોમાં કાર્યની નિકટતાને અનુસારે અને આત્મપ્રદેશોના શૃંખલાવયવની જેમ પરસ્પર સંબંધવિશેષને કારણે હીનાધિકપણે કરણવીર્ય પ્રવર્તે છે. તેથી તે આત્મામાં ઓછામાં ઓછા વીર્યવાળો એક આત્મપ્રદેશ લઈએ અને તે એક આત્મપ્રદેશ સંબંધી વીર્યના અવિભાજ્ય ભાગ પાડીએ (કેવલી ભગવાનની દૃષ્ટિએ પણ જેના ફરીથી બે ભાગ ન થાય એવા સૂક્ષ્મ અણુઓ જો તે વીર્યના બુદ્ધિથી કરીએ) તો એક લોકાકાશ જેવા અસંખ્ય લોકાકાશ કલ્પીએ અને તેના જેટલા આકાશપ્રદેશો થાય તેટલા વીર્યના અણુઓ પ્રમાણ કરણવીર્ય જઘન્ય વીર્યવાળા ૧ આત્મપ્રદેશમાં હોય છે. દાખલા તરીકે અસત્કલ્પનાએ એક આત્માના આત્મપ્રદેશો એક લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ એટલે ૧૦,૦૦૦ દસ હજાર છે. તે આત્માના જઘન્યવીર્યવાળો જે એક આત્મપ્રદેશ છે. તેમાં જે વીર્ય છે. તે વીર્ય અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ એટલે ૧,૦૦,૦૦૦ એક લાખ વીર્યાવિભાગ પ્રમાણ છે. આ આત્મપ્રદેશની સાથે સમાનપણે વીર્યવાળા એટલે કલ્પનાથી બરાબર એક લાખ વીર્યાવિભાગવાળા અસંખ્ય આત્મપ્રદેશો (ઘનીકૃતલોકના અસંખ્યાતમાભાગના આકાશપ્રદેશો જેટલા આત્મપ્રદેશો) હોય છે. તે સમાન વીર્યાવિભાગવાળા અસંખ્ય આત્મપ્રદેશોનો સમુદાય તેને **યોગની પ્રથમ વર્ગણા** કહેવાય છે. યોગ વર્ગણા એટલે પરસ્પર **સમાનવીર્યવાળા**

આત્મપ્રદેશોનો સમુદાય. તે જ આત્મામાં તે જ કાળે અસંખ્ય લોકાકાશથી પણ એક વીર્યાવિભાગ અધિક એટલે કે કલ્પનાથી એક લાખ અને એક (૧૦૦૦૦૧) વીર્યાવિભાગવાળા પણ અસંખ્ય આત્મપ્રદેશો હોય છે. તે પ્રદેશોનો સમુદાય તે યોગની બીજી વર્ગણા. એમ એક એક વીર્યાવિભાગની વૃદ્ધિવાળા અને માંહોમાંહે સમાન વીર્યાવિભાગવાળા અસંખ્ય અસંખ્ય આત્મપ્રદેશોના સમુદાયને વર્ગણા કહેતાં કહેતાં ત્યાં સુધી જવું કે એક સૂચિશ્રેણીનો અસંખ્યાતમો ભાગ થાય. ક્રમસર સતતપણે થયેલી તે વર્ગણાઓના સમુદાયને એક **સ્પર્ધક** કહેવાય છે. અસત્કલ્પનાએ ૧,૦૦,૦૦૦ વીર્યાવિભાગવાળા આત્મપ્રદેશોની જેમ ૧ વર્ગણા થાય છે તેમ ૧,૦૦,૦૦૧ થી ૧,૦૦,૦૨૫ વીર્યાવિભાગવાળા અસંખ્ય અસંખ્ય આત્મપ્રદેશોના સમુદાયરૂપે ક્રમશઃ બીજી પણ ૨૫ વર્ગણાઓ થાય છે. જે સૂચિશ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ છે. તે ક્રમસર થયેલી ૨૬ વર્ગણાઓનો સમુદાય તેને એક સ્પર્ધક કહેવાય છે. તેનાથી એક અધિક (અર્થાત્ કલ્પનાથી ૧,૦૦,૦૨૬) વીર્યાવિભાગવાળા આત્મપ્રદેશો તે જીવમાં હોતા નથી. ૧,૦૦,૦૨૭, ૧,૦૦,૦૨૮ આદિ વીર્યાવિભાગવાળા આત્મપ્રદેશો તે જીવમાં હોતા નથી. આંતરું પડે છે. પરંતુ તેમાં અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણની સંખ્યા ઉમેરો ત્યાં સુધી એટલે કે ૨૦૦૦૦૦ બે લાખ સુધીના વીર્યાવિભાગવાળા આત્મપ્રદેશો મળતા નથી. પરંતુ તેનાથી ૧ અધિક કરીએ તો તેટલા વીર્યાવિભાગવાળા આત્મપ્રદેશો તે જીવમાં હોય છે. તે આત્મપ્રદેશોનો સમુદાય તે બીજા સ્પર્ધકની પ્રથમ વર્ગણા એમ સૂચિશ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ બીજી વર્ગણાઓ થાય છે. તે વર્ગણાઓના સમુદાયને બીજું સ્પર્ધક કહેવાય છે. આવા પ્રકારના સૂચિશ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલાં સ્પર્ધકો તે સૂક્ષ્મનિગોદજીવના ઉત્પત્તિના પ્રથમસમયવર્તી વીર્યનાં થાય છે. આ થયેલ **અસંખ્ય સ્પર્ધકોનો જે સમુદાય તે એક યોગસ્થાન** કહેવાય છે. કે જે યોગસ્થાન

સર્વથી જઘન્ય વીર્યવાળું છે. આ યોગસ્થાન લબ્ધિઅપર્યાપ્તસૂક્ષ્મનિગોદને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે હોય છે.

સર્વથી જઘન્યવીર્યવાળા સૂક્ષ્મનિગોદ જીવના વીર્ય કરતાં કંઈક અધિક વીર્યવાળા ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જ વર્તતા બીજા સૂક્ષ્મનિગોદ જીવના વીર્યની પણ આ જ ક્રમે અસંખ્ય **અસંખ્ય વર્ગણાઓ** અને સૂચિશ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ **યોગસ્પર્ધકો** થાય છે. તે બીજું યોગસ્થાન કહેવાય છે. આ બીજા યોગસ્થાનકના પ્રથમ સ્પર્ધકની પ્રથમ વર્ગણા, પ્રથમ યોગસ્થાનના ચરમ સ્પર્ધકની ચરમ વર્ગણા કરતાં અસંખ્યેય **અધિક વીર્યાવિભાગ**વાળા આત્મપ્રદેશોની હોય છે. આ પ્રમાણે બીજું, ત્રીજું, ચોથું, એમ ક્રમશઃ સૂચિશ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ **"યોગસ્થાનો"** થાય છે.

સર્વે જીવોનાં મળીને કુલ **"યોગસ્થાનો"** સૂચિશ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે. એકેક યોગસ્થાનકમાં અસંખ્યાત સ્પર્ધકો છે એકેક સ્પર્ધકમાં અસંખ્યાતી વર્ગણાઓ છે. એકેક વર્ગણામાં સમાન વીર્યાવિભાગવાળા ઘનીકૃત લોકના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ આત્મપ્રદેશો છે. અને એકેક આત્મપ્રદેશમાં અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ (અને ક્રમશઃ વૃદ્ધિ પામતા) વીર્યાવિભાગો છે. સૌથી ઓછામાં ઓછો યોગ સૂક્ષ્મનિગોદીયા ઉત્પત્તિના પ્રથમસમયવર્તી જઘન્યવીર્યવાળા જીવને હોય છે. અને સૌથી વધુમાં વધુ યોગ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તા સર્વોત્કૃષ્ટ વીર્યવાળાને હોય છે. બાદર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તા, પર્યાપ્તાને મધ્યમ યોગ હોય છે અને અપર્યાપ્તામાં પ્રતિસમયે ક્રમશઃ અસંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિવાળો યોગ હોય છે. તે સર્વેનું યોગ સંબંધી અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે.

(૧) અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો જઘન્યયોગ સર્વથી અલ્પ.
(૨) તેનાથી અપર્યાપ્તા બાદર એકેન્દ્રિયનો જઘન્યયોગ અસંખ્યગુણ.

(૩) તેનાથી અપર્યાપ્તા બેઇન્દ્રિયજીવનો જઘન્યયોગ અસંખ્યગુણ.
(૪) તેનાથી અપર્યાપ્તા તેઇન્દ્રિયનો જઘન્યયોગ અસંખ્યગુણ.
(૫) તેનાથી અપર્યાપ્તા ચઉરિન્દ્રિયનો જઘન્યયોગ અસંખ્યગુણ.
(૬) તેનાથી અપર્યાપ્તા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો જઘન્યયોગ અસંખ્યગુણ.
(૭) તેનાથી અપર્યાપ્તા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો જઘન્યયોગ અસંખ્યગુણ.
(૮) તેનાથી અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૯) તેનાથી અપર્યાપ્તા બાદર એકેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૧૦) તેનાથી પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યગુણ.
(૧૧) તેનાથી પર્યાપ્તા બાદર એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યગુણ.
(૧૨) તેનાથી પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૧૩) તેનાથી પર્યાપ્તા બાદર એકેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૧૪) તેનાથી અપર્યાપ્તા બેઈન્દ્રિય જીવનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૧૫) તેનાથી અપર્યાપ્તા તેઈન્દ્રિય જીવનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૧૬) તેનાથી અપર્યાપ્તા ચઉરિન્દ્રિય જીવનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૧૭) તેનાથી અપર્યાપ્તા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૧૮) તેનાથી અપર્યાપ્તા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૧૯) તેનાથી પર્યાપ્તા બેઈન્દ્રિય જીવનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યગુણ.
(૨૦) તેનાથી પર્યાપ્તા તેઈન્દ્રિય જીવનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યગુણ.
(૨૧) તેનાથી પર્યાપ્તા ચઉરિન્દ્રિય જીવનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યગુણ.
(૨૨) તેનાથી પર્યાપ્તા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યગુણ.
(૨૩) તેનાથી પર્યાપ્તા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યગુણ.
(૨૪) તેનાથી પર્યાપ્તા બેઈન્દ્રિય જીવનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૨૫) તેનાથી પર્યાપ્તા તેઈન્દ્રિય જીવનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૨૬) તેનાથી પર્યાપ્તા ચઉરિન્દ્રિય જીવનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૨૭) તેનાથી પર્યાપ્તા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.
(૨૮) તેનાથી પર્યાપ્તા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ.

આ પ્રમાણે મૂલ ગાથાના અનુસારે કુલ ૨૮ બોલનું યોગ સંબંધી અલ્પબહુત્વ સમજાવ્યું. સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં છેલ્લો ૨૮મો બોલ લખ્યા પછી પાંચ વિકલ્પો પણ કર્યા છે. (૧) અનુત્તરવાસી દેવો, (૨) ગ્રૈવેયકવાસી દેવો (૩) યુગલિક તિર્યંચ-મનુષ્યો, (૪) આહારકશરીરી જીવો, અને (૫) બાકીના સર્વે દેવ-નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય સ્વરૂપ ચારે ગતિના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો. આ પાંચ ભેદો ૨૮ મા બોલના ઉત્તરભેદો હોય તેમ લાગે છે. એટલે ૨૭મા બોલમાં કહેલા પર્યાપ્તા અસંજ્ઞી પં.ના ઉત્કૃષ્ટયોગથી અનુત્તરવાસી જીવોનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણો છે. એમ પાંચે બોલમાં સમજવું. જેથી ૨૭+૫=કુલ ૩૨ બોલનું અલ્પબહુત્વ પણ થાય છે. અહીં સર્વ ઠેકાણે જે અસંખ્યગુણો યોગ કહ્યો તે સૂક્ષ્મક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ સમજવો. જીવ જ્યારે જઘન્યયોગમાં વર્તતો હોય ત્યારે જઘન્ય કર્મપ્રદેશો ગ્રહણ કરે છે અને ઉત્કૃષ્ટ યોગમાં વર્તે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ કર્મ પ્રદેશોનું ગ્રહણ કરે છે. યોગની હાનિ-વૃદ્ધિને અનુસારે કર્મયોગ્ય પ્રદેશોનું ગ્રહણ હાનિ-વૃદ્ધિવાળું હોય છે.

આ પ્રમાણે પ્રાસંગિક યોગસ્થાનનું સ્વરૂપ સમજાવીને હવે **"સ્થિતિ સ્થાન"** સમજાવે છે. કાળને આશ્રયી બંધાતી ભિન્ન ભિન્ન જે સ્થિતિ તે સ્થિતિસ્થાન કહેવાય છે. કોઈપણ એક જીવસ્થાનકમાં જે જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે. તે પ્રથમસ્થિતિસ્થાન કહેવાય છે. સમયાધિક એવી તે જ સ્થિતિને બીજું સ્થિતિસ્થાન કહેવાય છે. બે સમયાધિક, ત્રણ સમયાધિક એવી તે જ સ્થિતિને અનુક્રમે ત્રીજું, ચોથું સ્થિતિસ્થાન કહેવાય છે. એમ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે જીવસ્થાનકમાં જેટલી બંધાય ત્યાં સુધી સમજવું. સારાંશ કે કોઈપણ એક જીવસ્થાનકમાં જઘન્યસ્થિતિબંધથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધ સુધીનો જે ગાળો છે, તેના જેટલા સમયો થાય તેટલાં સ્થિતિસ્થાનો (સમયભેદને આશ્રયી તેટલા પ્રકારની સ્થિતિ બાંધવાના પ્રકારો) થાય છે. સૂક્ષ્મ-બાદર, પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એકેન્દ્રિયના ચારે જીવસ્થાનકોમાં બાદર પર્યાપ્તામાં સંપૂર્ણ સાતીયા ત્રણ ભાગ, અને બાકીના ત્રણ

જીવસ્થાનકમાં કંઈક ન્યૂન સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિની જ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધાય છે. અને તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરીએ તેટલી જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે. તેથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના જેટલા સમયો થાય તેટલાં સ્થિતિસ્થાનો આ ચાર જીવભેદમાં હોય છે.

પરંતુ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો-મોટો અસંખ્યાત જાતનો હોય છે. તેથી અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મમાં, અપર્યાપ્તા બાદરમાં, પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મમાં અને પર્યાપ્તા બાદરમાં ૪૯મી ગાથામાં જણાવ્યા પ્રમાણે અનુક્રમે મોટો મોટો એવો આ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જાણવો કારણ કે આ ક્રમે જ ચારે જીવભેદોમાં ચૈતન્યતા અધિક અધિક આવિર્ભૂત હોવાથી વધારે વધારે વિશુદ્ધિ પણ આ જ ક્રમે હોય છે. જેથી અતિશય વધારે વધારે જઘન્યસ્થિતિ પણ બંધાય છે. તથા વધારે વધારે સંક્લિષ્ટતા પણ આ જ ક્રમે હોય છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ પણ આ જ ક્રમે બંધાય છે. અસત્કલ્પનાએ સાતીયા ત્રણ ભાગને ૧૩૦૦ના આંકની કલ્પના કરીએ. અને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ મોટામાં મોટો ૩૦૦ના આંકનો અને નાનામાં નાનો ૧૦નો કલ્પીએ તો

સૂ. અપ.માં ૧૨૪૬ થી ૧૨૫૫ સુધીનાં ૧૦ સ્થિતિસ્થાનો થાય છે.
બા. અપ.માં ૧૨૩૬ થી ૧૨૬૫ સુધીનાં ૩૦ સ્થિતિસ્થાનો થાય છે.
સૂ. ૫.માં ૧૨૧૧ થી ૧૨૯૦ સુધીનાં ૮૦ સ્થિતિસ્થાનો થાય છે.
બા. ૫. માં ૧૦૦૧ થી ૧૩૦૦ સુધીનાં ૩૦૦ સ્થિતિસ્થાનો થાય છે.

આ ચારે જીવસ્થાનકોમાં જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ વચ્ચેનો ગાળો પલ્યોપમના અસં. ભાગ પ્રમાણ જ છે. પરંતુ તે નાનો-મોટો હોવાથી પરસ્પર સંખ્યાતગુણાં સ્થિતિસ્થાનો થાય છે. તે સમજાવવા ચારે જીવભેદોમાં અસત્કલ્પનાએ અનુક્રમે ૧૦, ૩૦, ૮૦, ૩૦૦ સ્થાનો કલ્પીને બમણાથી વધારે બતાવવા માટે આ રૂપક કલ્પ્યું છે.

બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવમાં

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વચ્ચે પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગનો ગાળો છે. અસંખ્યાતમા ભાગ કરતાં સંખ્યાતમો ભાગ ઘણો મોટો હોય છે. તેથી અસંખ્યાતમો ભાગ જો ૧૦ થી ૩૦૦ના આંકનો છે તો સંખ્યાતમો ભાગ ૫ થી ૫૦૦નો ગણવો જોઈએ. જેથી અસંખ્યાતમા ભાગ વાળાનાં જે સ્થિતિસ્થાનો થાય. તેના કરતાં સંખ્યાતમા ભાગ વાળાનાં સ્થિતિસ્થાનો અસંખ્યાતગુણા થાય છે. પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગની અને અસંખ્યાતમા ભાગની જે ઉપર ૧૦ થી ૩૦૦ અને ૫ થી ૫૦૦ની કલ્પના કરી છે તે સમજાવવા પૂરતી કલ્પના છે. આ રીતે વિચારતાં આ સ્થિતિસ્થાનોનું અલ્પબહુત્વ નીચે મુજબ થાય છે.

(૧) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાનાં સ્થિતિસ્થાનો સર્વથી અલ્પ છે.
(૨) તેનાથી બા. એકેન્દ્રિય અપ.નાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.
(૩) તેનાથી સૂ. એકેન્દ્રિય ૫.નાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.
(૪) તેનાથી બા. એકેન્દ્રિય ૫.નાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.
(૫) તેનાથી બેઈન્દ્રિય અપ.નાં સ્થિતિસ્થાનો અસંખ્યાતગુણ છે.
(૬) તેનાથી બેઈન્દ્રિય પર્યાપ્તાનાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.
(૭) તેનાથી તેઈન્દ્રિય અપર્યાપ્તાનાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.
(૮) તેનાથી તેઈન્દ્રિય પર્યાપ્તાનાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.
(૯) તેનાથી ચઉરિન્દ્રિય અપ.નાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.
(૧૦) તેનાથી ચઉરિન્દ્રિય ૫.નાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.
(૧૧) તેનાથી અસંજ્ઞી પંચે. અપ.નાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.
(૧૨) તેનાથી અસંજ્ઞી પંચે. ૫.નાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.
(૧૩) તેનાથી સંજ્ઞી પંચે. અપ.નાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.
(૧૪) તેનાથી સંજ્ઞી પંચે. ૫.નાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ છે.

ચૌદ બોલના આ અલ્પબહુત્વમાં પ્રથમના ચાર બોલમાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના જેટલા સમયો થાય તેટલાં સ્થિતિસ્થાનો છે અને તે ચારે જીવભેદોમાં અનુક્રમે વિશુદ્ધિ તથા

સંક્લેશતા ઉત્તરોત્તર વધારે હોવાથી જઘન્યસ્થિતિબંધ અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધમાં ક્રમશઃ બન્ને બાજુ વધારો થવાથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ મોટો મોટો લેવાથી સંખ્યાતગુણાકારવાળું અલ્પબહુત્વ સંભવી શકે છે અને બેઈન્દ્રિય અપર્યાપ્તામાં પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ હોવાથી અસંખ્યાતમા ભાગ કરતાં તે અતિશય ઘણો મોટો હોવાથી અસંખ્યાતગુણા સ્થિતિસ્થાનો થાય છે. ત્યારબાદ પ્રાયઃ સર્વત્ર પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ જ મોટો મોટો લેવાનો હોવાથી સ્થિતિસ્થાનોમાં સંખ્યાતપણું સારી રીતે ઘટે છે. અન્તિમભેદ જે સંજ્ઞી પર્યાપ્તો છે. તેમાં અન્તર્મુહૂર્તની જઘન્યસ્થિતિથી માંડીને ૨૦/૩૦/૪૦ અને ૭૦ કોડાકોડી સુધીની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધાતી હોવાથી તે સ્થિતિ સુધીના ગાળાના જેટલા સમયો થાય તેટલાં સ્થિતિસ્થાનો છે. જે સૌથી વધારે સંખ્યાતગુણાં છે. ॥ ૫૩-૫૪ ॥

ગાથા ૫૩-૫૪માં યોગના વર્ણનનો અને સ્થિતિસ્થાનના વર્ણનનો પ્રસંગ ચાલે છે. તેથી યોગની વૃદ્ધિનું વર્ણન અને સ્થિતિસ્થાનના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયસ્થાનોનું વર્ણન ગ્રંથકાર મહર્ષિ જણાવે છે.

पइखणमसंखगुणविरिय अपजपइठिइमसंखलोगसमा ।
अज्झवसाया अहिया, सत्तसु आउसु असंखगुणा ।।५५ ।।

(प्रतिक्षणमसङ्ख्यगुणवीर्या अपर्याप्ता प्रतिस्थित्यसंख्यलोकसमाः।
अध्यवसाया अधिकाः सप्तस्वायुःष्वसङ्ख्यातगुणाः ।। ૫૫ ।।)

पइखणम्=પ્રત્યેક ક્ષણે, **असंखगुणविरिय**=અસંખ્યાતગણા વીર્યવાળા, **अपज** = અપર્યાપ્તા જીવો હોય છે, **पइठिइं** = દરેક સ્થિતિસ્થાનોમાં, **असंखलोगसमा** = અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ, **अज्झवसाया** = અધ્યવસાય સ્થાનો, **अहिया** = અધિક અધિક હોય છે, **सत्तसु** =સાત કર્મોમાં, **आउसु** = આયુષ્યકર્મમાં, **असंखगुणा** = અસંખ્યાતગુણા હોય છે. ॥૫૫॥

ગાથાર્થ = અપર્યાપ્તા જીવો પ્રતિક્ષણે અસંખ્યાતગુણા વીર્યવાળા હોય છે. સર્વે સ્થિતિસ્થાનોમાં અસંખ્યાતલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાય સ્થાનો હોય છે. સાતકર્મોમાં એકસ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં અધિક અધિક હોય છે. અને આયુષ્યકર્મમાં અસંખ્યાતગુણ હોય છે. ॥ ૫૫ ॥

વિવેચન = ઘનીકૃત લોકની એક સૂચિશ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગના જેટલા આકાશપ્રદેશો થાય તેટલાં (એટલે કે અસંખ્યાતાં) યોગસ્થાનો કુલ છે. તેમાં કેટલાંક અપર્યાપ્તા-પ્રાયોગ્ય છે. એટલે કે અપર્યાપ્તા જીવોને આવે છે અને કેટલાંક પર્યાપ્તા-પ્રાયોગ્ય છે. જે પર્યાપ્તા જીવોને પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાં જે અપર્યાપ્તા જીવો છે. (સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત, બાદર અપર્યાપ્ત, વિક્લેન્દ્રિય અપર્યાપ્તા, અસંજ્ઞી અને સંજ્ઞી અપર્યાપ્તા). તે સર્વે અપર્યાપ્તા જીવો લબ્ધિ અપર્યાપ્તા હોય કે કરણ અપર્યાપ્તા હોય તો પણ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી આરંભીને પ્રતિસમયે અસંખ્યગુણા યોગ વડે વધે છે. શરીરની રચનાનો કાળ હોવાથી અને પુદ્ગલોનો સહયોગ મળવાથી આ કરણાત્મકવીર્ય અસંખ્યાતગુણાકારે પ્રતિસમયે અવશ્ય વૃદ્ધિ પામે છે.

અહીં મૂળ ગાથામાં ''*पइखणमसंखगुणविरिय अपज*'' એમ અપર્યાપ્તાનું વિધાન હોવાથી અને પર્યાપ્તાનો કોઈ પણ પ્રકારનો ઉલ્લેખ ન હોવાથી અર્થાપત્તિન્યાયથી તથા શાસ્ત્રાન્તરોથી જણાય છે કે પર્યાપ્તા જીવોમાં પ્રતિસમયે ક્યારેક યોગની વૃદ્ધિ પણ થાય છે અને ક્યારેક યોગની હાનિ પણ થાય છે. ક્યારેક સ્થિર યોગ પણ રહે છે. વૃદ્ધિ થાય કે હાનિ થાય તો પણ **અસંખ્યાતગુણ** જ થાય એવો નિયમ નથી. અલ્પ હાનિ-વૃદ્ધિ પણ થાય અને અધિક હાનિ-વૃદ્ધિ પણ થાય. અને વિવક્ષિત એવા કોઈ પણ એક યોગસ્થાનમાં વૃદ્ધિહાનિરહિત પણ પર્યાપ્તા જીવો અલ્પકાળ સુધી રહે છે. અર્થાત્ હાનિ-વૃદ્ધિ ન થાય અને સ્થિર યોગ રહે તેમ પણ બને છે. અપર્યાપ્તામાં અવશ્ય વૃદ્ધિ જ થાય છે.

હવે પર્યાપ્તા જીવોમાં જો વૃદ્ધિ થાય તો વર્તમાનકાળે તે પર્યાપ્તા જીવને જેટલો યોગ વર્તતો હોય (જે યોગસ્થાન વર્તતું હોય) તેનાથી અનંતર સમયે કંઈક અધિક અર્થાત્ અસંખ્યાતમા ભાગે અધિક યોગ વધે છે. કોઈક કાળે સંખ્યાતભાગ અધિક યોગ વધે છે. કોઈક કાળે સંખ્યાતગુણો અને કોઈક કાળે અસંખ્યાત ગુણો યોગ વધે છે. એમ ચાર પ્રકારમાંથી કોઈ પણ એક પ્રકારે તે જીવમાં યોગની વૃદ્ધિ થાય છે. અને જો હાનિ થાય તો પણ તે જ ચાર પ્રકારે અસંખ્યાતભાગહીન, સંખ્યાતભાગહીન, સંખ્યાતગુણહીન અને અસંખ્યાતગુણહીન એમ ચાર પ્રકારે યોગની હાનિ થાય છે. પરંતુ અનંતગુણ વૃદ્ધિ કે અનંતગુણહાનિ થતી નથી. કારણ કે જઘન્યયોગસ્થાનથી ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનક સુધીમાં વર્ગણાઓ અને સ્પર્ધકો અસંખ્યાતગુણ જ છે. અનંતગુણ નથી. તેથી પ્રથમ જઘન્ય યોગસ્થાનથી અન્તિમ ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન વધુમાં વધુ અસંખ્યાતગુણા જ યોગવાળું થાય છે. અનંતગુણવાળું થતું નથી. તે જ રીતે અન્તિમ યોગસ્થાનથી પ્રથમ યોગસ્થાન અસંખ્યાતગુણહીન યોગવાળું જ થાય છે. પરંતુ અનંતગુણહીન યોગવાળું થતું નથી.

હવે પર્યાપ્તા જીવો જો યોગની હાનિ અથવા વૃદ્ધિવાળા ન થાય અને તેના તે જ યોગમાં જો વર્તે તો જઘન્યથી ૧ સમય રહે પરંતુ વધુમાં વધુ એક યોગસ્થાનમાં કેટલો કાળ રહે ? આ ચર્ચા આ રીતે જાણવી.

જઘન્યયોગસ્થાનકથી આરંભીને પ્રારંભનાં કેટલાંક (સૂચિશ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ) યોગસ્થાનો વધુમાં વધુ ચાર સમય સુધી ટકે છે. પછીનાં કેટલાંક (સૂચીશ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ પરંતુ કંઈક ન્યૂન) યોગસ્થાનો પાંચ સમય સુધી ટકે છે. એમ ક્રમસર કેટલાંક છ સમય સુધી, કેટલાંક સાત સમય સુધી, અને કેટલાંક આઠ સમય સુધી ટકે છે. ત્યારબાદનાં કેટલાંક સાત સમય, કેટલાંક છ સમય, એમ પાંચ સમય, ચાર સમય, ત્રણ સમય, અને અન્તિમ કેટલાંક વધુમાં વધુ બે સમય સુધી વર્તે છે. આ પ્રમાણે પર્યાપ્તા જીવોમાં યોગની હાનિ પણ થાય

છે, વૃદ્ધિ પણ થાય છે, અને અવસ્થિત પણ રહે છે. પરંતુ અપર્યાપ્તા જીવોમાં તો પ્રતિક્ષણે યોગની અવશ્ય વૃદ્ધિ જ થાય છે. અને તે પણ અસંખ્યાતગુણાકારે જ વૃદ્ધિ થાય છે. હાનિ કે અવસ્થિતતા હોતી નથી અને વૃદ્ધિ પણ અસંખ્યાતભાગ, સંખ્યાતભાગ, અને સંખ્યાત ગુણ એમ શેષ ત્રણ પ્રકારની હોતી નથી. માત્ર એક જ જાતની વૃદ્ધિ થાય છે. અને તે પણ નિયમા અસંખ્યાતગુણ જ.

પ્રશ્ન - પર્યાપ્તા જીવોમાં ધારો કે પ્રતિક્ષણે અસંખ્યાતભાગ અધિક અધિક યોગ વધ્યા જ કરે તો કેટલા કાળ સુધી વધુમાં વધુ વધ્યા જ કરે ? એવી જ રીતે અસંખ્યાતમા ભાગે ઘટે તો કેટલા કાળ સુધી વધુમાં વધુ ઘટ્યા જ કરે ? તે જ પ્રમાણે સંખ્યાતમા ભાગે, સંખ્યાતગુણે અને અસંખ્યાતગુણે વધે કે ઘટે તો વધુમાં વધુ કેટલા કાળ સુધી ?

ઉત્તર - પર્યાપ્તા જીવોમાં જો પ્રતિસમયે અસંખ્યાતભાગ, સંખ્યાતભાગ અને સંખ્યાતગુણ આ ત્રણ પ્રકારે યોગની હાનિ કે વૃદ્ધિ થાય તો આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી વધ્યા જ કરે અથવા ઘટ્યા જ કરે છે, એમ ઉત્કૃષ્ટથી બને છે. અને જઘન્યથી એક સમય જ હાનિ-વૃદ્ધિ થઈને બીજા સમયે બીજા પ્રકારની હાનિ-વૃદ્ધિ પણ થાય છે. પરંતુ અસંખ્યાત ગુણવાળી જો ચોથા પ્રકારની હાનિ અથવા વૃદ્ધિ થાય તો જઘન્યથી એક સમય થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત સુધી પણ થઈ શકે છે. આ નિયમ પર્યાપ્તા માટે જાણવો. અપર્યાપ્તા જીવો તો પ્રતિક્ષણે અસંખ્યાતગુણા યોગે જ વધે છે અને તે અંતર્મુહૂર્ત સુધી (સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ સમાપ્ત કરે ત્યાં સુધી) વધે છે. હાનિ થતી જ નથી.

યોગનું યત્કિંચિત્ વર્ણન કર્મપ્રકૃતિ પ્રમાણે સમજાવીને હવે આઠે કર્મોના એકેક સ્થિતિસ્થાનોમાં તેના બંધના હેતુભૂત કાષાયિક અધ્યવસાયસ્થાનો કેટલાં કેટલાં હોય ? તે સમજાવે છે.

જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠે કર્મોની અંતર્મુહૂર્ત, આઠ મુહૂર્ત અને બાર મુહૂર્ત આદિ સ્વરૂપ જે જઘન્યમાં જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે, તે પ્રથમ સ્થિતિસ્થાન. સમયાધિક જઘન્યસ્થિતિબંધ થાય તે બીજું સ્થિતિસ્થાન. બે સમયાધિક જઘન્યસ્થિતિબંધ થાય તે ત્રીજું સ્થિતિસ્થાન. એમ એક એક સમય અધિક અધિક કરતાં યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે ત્યાં સુધી જુદાં જુદાં સ્થિતિસ્થાનો થાય છે. એટલે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય કર્મનાં અન્તર્મુહૂર્તથી ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધીના જેટલા સમયો થાય તેટલાં સ્થિતિસ્થાનો થાય છે. વેદનીય કર્મનાં બાર મુહૂર્તથી ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધીના સમય પ્રમાણ, નામ-ગોત્રનાં આઠ મુહૂર્તથી વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધીના સમય પ્રમાણ, મોહનીયકર્મના અંતર્મુહૂર્તથી સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ સુધીના સમય પ્રમાણ અને આયુષ્યકર્મનાં અબાધાકાળ રહિતપણે વિચારીએ તો અંતર્મુહૂર્ત (એક ક્ષુલ્લકભવ)થી તેત્રીસ સાગરોપમ સુધીના સમય પ્રમાણ **સ્થિતિસ્થાનો** થાય છે. જુદા જુદા કાળ પ્રમાણવાળી આટલી જાતની સ્થિતિ ભિન્ન-ભિન્ન જીવો વડે બાંધી શકાય છે. તેમાંના એક એક સ્થિતિસ્થાન બાંધનારા ત્રણે કાળના જુદા જુદા જીવોમાં જે જે કંઈક કંઈક તરતમતાવાળાં ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાય સ્થાનો હોય છે તે ગણતાં કુલ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયસ્થાનો થાય છે. કોઈ પણ એક સ્થિતિસ્થાન અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાય સ્થાનો વડે બંધાય છે.

પ્રશ્ન - ત્રણે કાળના જીવો વડે જુદા જુદા અધ્યવસાયોથી એક સરખી સમાન સ્થિતિ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બાંધી શકાય છે, તો જીવો અનંત હોવાથી પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનોમાં અનંત અનંત અધ્યવસાયસ્થાનો હોવાં જોઈએ, તેના બદલે અસંખ્યાતાં (અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ) જ કેમ કહો છો?

ઉત્તર - સમાન સ્થિતિ બાંધનારા જીવો અનંત હોવા છતાં પણ અધ્યવસાય સ્થાનો અનંત નથી. તેનું કારણ એ છે કે ઘણા ઘણા જીવો સમાન અધ્યવસાયસ્થાનમાં વર્તનારા પણ હોય છે. જેમ દસ લાખ

છોકરાઓ ગુજરાત રાજ્યની એસ. એસ. સી.ની પરીક્ષા આપે, પરંતુ તેનું પરિણામ તો ૧ થી ૧૦૦ માર્કસ્‌માં જ આવે છે. અર્થાત્ બેસનારા દસ લાખ છે. પરંતુ પરિણામ દસ લાખ જાતનું આવતું નથી. માત્ર ૧૦૦ જાતનું જ છે. તેમ અહીં સમજવું. તેથી એક એક અધ્યવસાય સ્થાનમાં ત્રણે કાળને આશ્રયી અનંત-અનંત જીવો વર્તતા હોય છે. જેથી જીવો અનંત હોવા છતાં પણ અધ્યવસાય સ્થાનો અસંખ્ય જ થાય છે.

પ્રશ્ન - પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્ય (અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ) અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે. એમ ઉપર કહ્યું. ત્યાં પ્રશ્ન થાય છે કે સર્વે સ્થિતિસ્થાનોમાં આ અધ્યવસાય સ્થાનો સમાન સંખ્યાવાળાં અસંખ્ય હોય છે ? કે તેમાં વધારો-ઘટાડો હોય છે?

ઉત્તર - આયુષ્ય વિનાનાં સાત કર્મોમાં જઘન્યસ્થિતિસ્થાનથી પ્રારંભીને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસ્થાન સુધી વિશેષાધિક-વિશેષાધિક (દ્વિગુણથી કંઈક ન્યૂન) અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે. અને આયુષ્યકર્મમાં જઘન્યસ્થિતિસ્થાનથી પ્રારંભીને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાન સુધી ક્રમશઃ અસંખ્યાતગુણ- અસંખ્યાતગુણ અધ્યવસાય સ્થાનો હોય છે. તે આ પ્રમાણે-જ્ઞાનાવરણીય કર્મની અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જે જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે, તે બાંધનારા ત્રિકાળવર્તી સર્વજીવો આશ્રયી આ પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં સૌથી અલ્પ તો પણ અસંખ્યાત (અસંખ્યાતલોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ) અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે. તેનાથી સમયાધિક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ બીજા સ્થિતિસ્થાનમાં વિશેષાધિક, તેનાથી બે સમયાધિક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ ત્રીજા સ્થિતિસ્થાનમાં વિશેષાધિક. એમ ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક-વિશેષાધિક અધ્યવસાયસ્થાનો ત્યાં સુધી જાણવાં કે યાવત્ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમવાળું ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસ્થાન આવે. આ જ પ્રમાણે શેષ દર્શનાવરણીય આદિ (આયુષ્ય વિનાનાં) છ કર્મોમાં જઘન્યથી ક્રમશઃ વિશેષાધિક વિશેષાધિક અધ્યવસાયસ્થાનો પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સુધી સમજવાં.

પ્રશ્ન-આયુષ્યકર્મમાં શું તફાવત છે? કે જેથી **તેના વિના** કહો છો?

ઉત્તર - આયુષ્યકર્મમાં જઘન્યસ્થિતિ સ્થાનથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાન સુધીમાં પ્રત્યેકમાં ક્રમશઃ વિશેષાધિક અધ્યવસાય સ્થાનો નથી. પરંતુ અસંખ્યાતગુણા છે. એ તફાવત છે. ક્ષુલ્લકભવ પ્રમાણવાળું મનુષ્ય અને તિર્યંચના આયુષ્યનું જે જઘન્યસ્થિતિસ્થાન છે તેમાં જે (અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ) અસંખ્યાતાં અધ્યવસાય સ્થાનો છે. તેનાથી અસંખ્યાતગુણા અધિક સમયાધિક ક્ષુલ્લકભવવાળા બીજા સ્થિતિસ્થાનમાં, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા અધિક બે સમયાધિક ક્ષુલ્લકભવવાળા ત્રીજા સ્થિતિસ્થાનમાં, એમ ક્રમશઃ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાન સુધી જાણવું. એ જ પ્રમાણે દેવ-નારકીના ૧૦,૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ વાળા જઘન્યસ્થિતિસ્થાનથી ક્રમશઃ અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ અધ્યવસાયનસ્થાનો યાવત્ ૩૩ સાગરોપમના સ્થિતિસ્થાન સુધી જાણવાં.

પ્રશ્ન = બીજા કર્મોમાં વિશેષાધિક અને આયુષ્યકર્મમાં અસંખ્યાતગુણ આ પ્રમાણે તફાવત શા માટે ?

ઉત્તર = શેષ ૭ કર્મોના જઘન્યસ્થિતિબંધમાં અને આયુષ્યકર્મના જઘન્યસ્થિતિબંધમાં અધ્યવસાયસ્થાનો જો કે અસંખ્યાતલોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ અસંખ્યાતાં છે. તો પણ ૭ કર્મો કરતાં આયુષ્યકર્મના પ્રથમસ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્યાત લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયસ્થાનો હોવા છતાં પણ અન્ય કર્મોના પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનો કરતાં ઘણાં ઓછાં છે, એટલે પાછળના સ્થાનોમાં અસંખ્યાતગણું સારી રીતે ઘટી શકે છે. તથા બીજું કારણ એવું પણ છે કે શેષ ૭ કર્મોની સ્થિતિ **કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ** છે જેથી **સ્થિતિસ્થાનો** ઘણાં છે. અને આયુષ્યકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ માત્ર ૩૩ સાગરોપમ જ છે. (કોડાકોડી નથી) તેથી સ્થિતિસ્થાનો જ અતિશય અલ્પ છે. તેટલાં અલ્પ સ્થિતિસ્થાનોમાં ઘણાં વધારે વધારે અધ્યાવસાયસ્થાનોનો વધારો સંભવે છે તથા તે વૃદ્ધિમાં તથાસ્વભાવ પણ કારણ છે. માટે ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ યથાર્થ છે.

આ પ્રમાણે યોગની વૃદ્ધિ તથા સ્થિતિસ્થાનોમાં અધ્યવસાય સ્થાનોની વૃદ્ધિ સમજાવી.

હવે કઈ પ્રકૃતિ સતત કેટલો કાળ ન બંધાય ? એમ बन्धविरह અર્થાત્ अबन्धकाल ગ્રંથકાર મહર્ષિ જણાવે છે.

तिरिनरयतिजोयाणं, नरभवजुय सचउपल्ल तेसट्ठं।
थावरचउइगविगलायवेसु पणसीइसयमयरा॥ ५६॥

(तिर्यग्नरकत्रिकोद्योतानां नरभवयुक्तं सचतुःपल्यं त्रिषष्ट्यधिकम्।
स्थावरचतुष्कैकेन्द्रियविकलेन्द्रियातपेषु पञ्चाशीतिशतमतराणाम्॥ ५६॥

तिरिनरयतिजोयाणं=તિર્યંચત્રિક, નરકત્રિક અને ઉદ્યોતનામકર્મનો **नरभवजुय** = કેટલાક મનુષ્યભવોથી યુક્ત, **सचउपल्ल** = ચાર પલ્યોપમ સહિત, **तेसट्ठं** = ત્રેસઠ અધિક (૧૦૦), **थावरचउ** = સ્થાવર ચતુષ્ક, **इगविगलायवेसु** = એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને આતપ નામકર્મોમાં, **पणसीइसयं** = એકસો પંચાસી, **अयरा** = સાગરોપમ. ॥ ૫૬॥

ગાથાર્થ = તિર્યંચત્રિક, નરકત્રિક અને ઉદ્યોતનામકર્મ એમ કુલ ૭ કર્મોનો અબંધકાળ કેટલાક મનુષ્યભવોથી યુક્ત ચાર પલ્યોપમ સહિત એકસો ત્રેસઠ સાગરોપમ છે. અને સ્થાવર ચતુષ્ક, એકેન્દ્રિયજાતિ, વિકલેન્દ્રિયજાતિ અને આતપનામકર્મમાં એકસો પંચાસી સાગરોપમ અબંધકાળ જાણવો. ॥ ૫૬॥

વિવેચન = હવે ૧૨૦ પ્રકૃતિઓમાંથી ૪૧ પ્રકૃતિઓનો અબંધકાળ ગ્રંથકારશ્રી સમજાવે છે. ૭૩ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી છે અને ૪૭ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધી છે. ૭૩માંથી ૩૩નો અને ૪૭માંથી ૮નો ૩૩ + ૮ = ૪૧નો અબંધકાળ સમજાવાશે. આ અબંધકાળ પંચેન્દ્રિયને આશ્રયી સમજાવાશે. એટલે કે કોઈ પણ જીવ પંચેન્દ્રિયમાં અને પંચેન્દ્રિયમાં જ જન્મમરણ કરે અને એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય કે અસંજ્ઞીમાં ન જાય, પરંતુ સતત પંચેન્દ્રિયના ભવો કરે ત્યારે જે પ્રકૃતિઓ વાસ્તવિકપણે બંધાવી જોઈએ. કારણ કે પંચેન્દ્રિય તો બધા જ ભવને યોગ્ય બંધ કરી શકે છે. છતાં

ગુણપ્રત્યયિક કે ભવપ્રત્યયિકતાના કારણે જે પ્રકૃતિઓ સતતપણે ન જ બંધાય અને તેના બંધનો વિરહ જ પડે તો વધુમાં વધુ કેટલો કાળ પંચેન્દ્રિયના ભવમાં બંધનો વિરહ હોય તે જણાવે છે.

તિર્યંચગતિ, તિર્યંચાનુપૂર્વી, તિર્યંચાયુષ્ય, નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વી અને નરકાયુષ્ય અને ઉદ્યોતનામકર્મ આ સાત પ્રકૃતિઓ (કે જે તિર્યંચના ભવ પ્રાયોગ્ય અને નરકના ભવ પ્રાયોગ્ય છે તે)નો અબંધકાળ કેટલાક મનુષ્યના ભવોથી યુક્ત ચાર પલ્યોપમ સહિત ૧૬૩ સાગરોપમ છે. તે આ પ્રમાણે-

કોઈક જીવ દેવકુરુ અથવા ઉત્તરકુરુ આદિ ક્ષેત્રોમાં ત્રણ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો યુગલિક મનુષ્ય થયો. ત્યાં યુગલિક હોવાથી આખા ભવમાં દેવપ્રાયોગ્ય જ બંધ થતો હોવાથી આ સાત પ્રકૃતિઓનો અબંધ જાણવો. ભવપ્રત્યયિક આ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. મૃત્યુ પામતાં પહેલાં સમ્યક્ત્વ પામી જાય. અને સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી મૃત્યુ પામીને સમ્યક્ત્વ સહિત જ એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવમાં ઉત્પન્ન થાય. કારણ કે યુગલિકો પોતાના આયુષ્યની સમાન આયુષ્યવાળા અથવા હીન આયુષ્યવાળા દેવમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે.

દેવભવમાં આ જીવ સમ્યક્ત્વસહિત આવેલો હોવાથી ચોથા **ગુણસ્થાનકના કારણે** ઉપરોક્ત સાત પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. ત્યાંથી સમ્યક્ત્વસહિત જ મૃત્યુ પામી મનુષ્યભવમાં આવે પરંતુ **સમ્યક્ત્વ હોવાથી** આ પ્રકૃતિઓ બંધાય નહીં. મનુષ્યભવમાં દીક્ષા સ્વીકારી ઉત્તમ સંયમ પાળી મૃત્યુ પામી નવમા ગ્રૈવેયકમાં ૩૧ સાગરોપમના આયુષ્યવાળો દેવ થાય. ત્યાં જન્મ પામ્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત બાદ સમ્યક્ત્વ વમીને મિથ્યાત્વે જાય. પરંતુ ગ્રૈવેયકનો ભવ હોવાથી **ભવપ્રત્યયિકતાના કારણે** આ ૭ પ્રકૃતિઓ ન બંધાય. અહીં મિથ્યાત્વે ગમન કહેવાનું કારણ એ છે કે આ ભવ પછી ૬૬ સાગરોપમકાળ સમ્યક્ત્વમાં આ જીવ રહે એમ આગળ કહેવાનું છે. તે જીવ જો અહીં ગ્રૈવેયકમાં

સમ્યક્ત્વમાં રહે તો આગળ કહેવાતો સમ્યક્ત્વમાં રહેવાનો ૬૬ સાગરોપમનો કાળ કહી શકાય નહીં. કારણ કે સમ્યક્ત્વમાં વધુમાં વધુ સાધિક ૬૬ સાગરોપમ કાળ જ રહેવાય છે. તેમાં ૩૧ સાગરોપમ તો આ નવમા ગ્રૈવેયકના જ થઈ જાય છે. તેથી આગળ કહેવાતું વિધાન સંગત થાય નહીં. તથા આ નવમી ગ્રૈવેયકમાં મિથ્યાત્વે જાય તો પણ ભવપ્રત્યયિકતાના કારણે આ પ્રકૃતિઓનો અબંધ જ રહેવાનો છે. તેથી મિથ્યાત્વગમન કહ્યું છે. નવમા ગ્રૈવેયકથી મૃત્યુ પામતાં પહેલાં સમ્યક્ત્વ પામી જાય. ત્યારબાદ મૃત્યુ પામીને મનુષ્યભવમાં જન્મે. પરંતુ સમ્યક્ત્વ હોવાથી **ગુણપ્રત્યયિકતાના કારણે** આ ૭ પ્રકૃતિઓ બંધાય નહીં. મનુષ્યભવમાં ઉત્તમ સંયમ પાળીને બે વાર વિજયાદિ ચાર અનુત્તરમાં જઈ ૬૬ સાગરોપમકાળ સમ્યક્ત્વમાં વર્તે. અહીં સમ્યક્ત્વ હોવાથી અને વિજયાદિનો ઉચ્ચકોટિનો ભવ હોવાથી **ગુણપ્રત્યયિક** અને **ભવપ્રત્યયિક** એમ બન્ને રીતે આ ૭નો અબંધ છે. વિજયાદિના બે ભવોની વચ્ચે જ્યારે મનુષ્યભવમાં આવે ત્યારે સમ્યક્ત્વ ચાલુ હોવાથી **ગુણનિમિત્તે** અબંધ છે. વિજયાદિના બે ભવ થયા પછી મનુષ્યભવમાં આવી અંતર્મુહૂર્તમાત્ર મિશ્રગુણઠાણે જાય. ત્યાં પણ મિશ્ર ગુણસ્થાન હોવાથી આ ૭નો બંધ થતો નથી. મિશ્રે અંતર્મુહૂર્તથી વધારે રહેવાતું નથી, તેથી અંતર્મુહૂર્ત બાદ તુરત જ સમ્યક્ત્વ પામીને મૃત્યુ પામ્યા બાદ ૨૨/૨૨ સાગરોપમ પ્રમાણ ત્રણ વાર અચ્યુત દેવલોકના ભવ કરે, ત્યાં પણ સમ્યક્ત્વ હોવાથી આ ૭ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી.

ત્યારબાદ મનુષ્યમાં આવી આ જીવ કાં તો ક્ષપકશ્રેણી માંડીને મોક્ષે જાય છે. અથવા મિથ્યાત્વે જઈને આ ૭નો બંધ ચાલુ કરે છે. હવે આ જીવ ૭નો બંધ કર્યા વિના રહેતો નથી. આ પ્રમાણે ૪ પલ્યોપમ, ૩૧ સાગરોપમ, ૬૬ + ૬૬ સાગરોપમ, તથા વચ્ચે વચ્ચે થતા મનુષ્યના ભવો જેટલો કાળ અબંધકાળ જાણવો.

પ્રશ્ન = ત્રણ પલ્યોપમના યુગલિક ભવ પછી ૧ પલ્યોપમનો દેવનો ભવ શા માટે લીધો ? યુગલિકો સમાનસ્થિતિમાં પણ જાય છે તો ૨ અથવા ૩ પલ્યોપમવાળો દેવનો ભવ કેમ લેવાતો નથી. તે લઈએ તો વધારે અબંધકાળ સંભવી શકે છે.

ઉત્તર = શાસ્ત્રમાં આટલો જ અબંધકાળ કહેલ હોવાથી આ પ્રમાણે પ્રક્રિયા કરનારો જીવ તેવા પ્રકારના જીવ સ્વભાવે જ ૧ પલ્યોપમવાળામાં જ જાય. અધિક આયુષ્યવાળામાં ન જાય. આવો ભાવ ગ્રન્થકારના વિધાનથી તથા શાસ્ત્રાન્તરોથી સમજાય છે.

પ્રશ્ન = ગ્રૈવેયકના ૩૧ સાગરોપમના ભવ પછી મનુષ્યમાં આવી બે વાર વિજયાદિમાં જવાનું કહ્યું. અને ત્યારબાદ મનુષ્યભવમાં અંતર્મુહૂર્ત મિશ્રગુણસ્થાનકે જઈને ત્રણ વાર અચ્યુતે જવાનું કહ્યું. પરંતુ *''विजयादिषु द्विचरमाः''* તત્ત્વાર્થ સૂત્ર ૪-૨૭માં વિજયાદિમાં બે વાર જાય તે મનુષ્યભવમાં આવીને મોક્ષે જ જાય એમ કહ્યું છે. વિજયાદિમાં બે વાર અને સર્વાર્થસિદ્ધમાં એક વાર જનારા જીવો તદ્‌ભવમોક્ષગામી હોય છે એમ કહ્યું છે તો અહીં વિજયાદિના ભવ પછી અચ્યુતના ત્રણ ભવો કેમ ઘટે ?

ઉત્તર = સ્વોપજ્ઞવૃત્તિમાં, તથા પંચસંગ્રહાદિ ગ્રન્થાન્તરોમાં પ્રથમ વિજયાદિમાં બે વાર ગયા પછી મનુષ્યભવમાં અંતર્મુહૂર્ત મિશ્રભાવ અનુભવી ત્રણ વાર અચ્યુતે જવાનું સ્પષ્ટ લખે છે. તેથી અનુમાન કરાય છે કે વિજયાદિના બે ભવ કર્યા પછી તુરત મોક્ષે જાય આ પ્રમાણેનું તત્ત્વાર્થ સૂત્રકારનું જે વિધાન છે તે બાહુલ્યતાને આશ્રયી હશે. અને તેથી કવચિત્ ઉપર મુજબ પણ ભવો થતા હશે.[૧]

---

૧. સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં પ્રથમ વિજયાદિમાં બે વાર જઈને ૬૬ સાગરોપમ કાળ પુરીને મનુષ્યભવમાં અંતર્મુહૂર્ત મિશ્રે જઈને ત્યારબાદ ત્રણવાર અચ્યુતે જવાનો પાઠ બે-ત્રણવાર છે. તેથી તત્ત્વાર્થસૂત્રનું વિધાન પ્રાયિક હોય એમ લાગે

પ્રશ્ન = બે વાર વિજયાદિના ભવ પછી મનુષ્યભવમાં અંતર્મુહૂર્ત મિશ્રે જાય એમ કહ્યું. ત્યાં મિશ્રે મોકલવાની શી જરૂર ?

ઉત્તર = જો વચ્ચે અંતર્મુહૂર્ત મિશ્રે જાય તો જ અચ્યુતાદિના ત્રણ ભવ વડે સમ્યક્ત્વમાં ૬૬ સાગરોપમકાળ બીજી વાર રહી શકે. અન્યથા વિજયાદિમાં જવા વડે એક વાર ૬૬ સાગરોપમ કાળ થઈ ગયેલ હોવાથી સમ્યક્ત્વમાં વધારે રહેવાય નહીં અને મિથ્યાત્વે જવું જ પડે અને ત્યાં જાય તો આ ૭ પ્રકૃતિઓ બંધાઈ જાય. તેથી બીજીવાર ૬૬ સાગરોપમનો કાળ લેવા માટે અંતર્મુહૂર્ત મિશ્રે જવાનું કહ્યું છે.

સમ્યક્ત્વથી અંતર્મુહૂર્ત મિશ્રે જવાનું આ વિધાન કર્મગ્રંથના મતે જ જાણવું. સિદ્ધાન્તકારના મતે નહીં. તેઓનું કહેવું એવું છે કે સમ્યક્ત્વથી પડીને મિથ્યાત્વે જવાય પરંતુ મિશ્રે ન જવાય. સ્વોપજ્ઞટીકામાં પણ આ પ્રમાણે કહ્યું છે. *इह च सम्यक्त्वात्प्रच्युतस्य मिश्रगमनं यदुच्यते तत्कार्मग्रन्थिकाभिप्रायेण सम्मतमेवेति, सैद्धान्तिकानां तु न सम्मतमिति। उक्तं च–*

છે. છતાં પાંચમા કર્મગ્રંથ ઉપર લખાયેલાં કેટલાંક ગુજરાતી વિવેચનોમાં પ્રથમ ત્રણ વાર અચ્યુતે જવાનું અને પછી બે વાર વિજયાદિમાં જવાનું લખેલું જોવા મળે છે. પરંતુ સ્વોપજ્ઞટીકાનો પાઠ વધારે પ્રમાણ ગણાય. તથા સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં અન્ય ગ્રંથની સાક્ષીભૂત ગાથાઓ પણ ગ્રંથકારશ્રીએ પોતે જ આ પ્રમાણે આપેલી છે.

पलियाइं तिन्नि भोगावणिंमि भवपच्चयं पलियमेगं ।
सोहम्मे सम्मत्तेण नरभवे सव्वविरईए ॥१॥
मिच्छी भवपच्चयओ, गेविज्जे सागराइ इगतीसं ।
अंतमुहुत्तूणाइं सम्मत्तं तम्मि लहिऊणं ॥२॥
विरयनरभवंतरिओ अणुत्तरसुरो उ अयरछावट्ठी ।
मिस्सं मुहुत्तमेगं, फासिय मणुओ पुणो विरओ ॥३॥
छावट्ठी अयराणं, अच्चुयए विरयनरभवंतरिओ ।
तिरिनरयतिगुज्जोयाण एस कालो अबंधम्मि ॥४॥

मिच्छत्ता संकंती, अविरुद्धा होइ सम्ममीसेसु।
मीसाओ वा दोसुं, सम्मा मिच्छं, न उण मीसंति॥ બૃ.ક.ભા.ગાથા-૧૧૪

મિથ્યાત્વથી સમ્યક્ત્વમાં અને મિશ્રમાં એમ બન્નેમાં ગમન અવિરુદ્ધ છે, મિશ્રથી પણ મિથ્યાત્વમાં અને સમ્યક્ત્વમાં એમ બન્નેમાં ગમન અવિરુદ્ધ છે. પરંતુ સમ્યક્ત્વથી તો મિથ્યાત્વે જ જવાય છે. પરંતુ મિશ્રે જવાતું નથી.

આ પ્રમાણે ૭ પ્રકૃતિઓનો અબંધકાળ કહ્યો હવે સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એમ સ્થાવરચતુષ્ક, એકેન્દ્રિયજાતિ, વિકલેન્દ્રિયત્રિક અને આતપ એમ કુલ ૯ પ્રકૃતિઓનો નરભવયુક્ત ચાર પલ્યોપમસહિત ૧૮૫ સાગરોપમપ્રમાણ અબંધકાળ જાણવો. તે આ પ્રમાણે-

કોઈ જીવ છઠ્ઠી તમઃપ્રભા નારકીમાં ૨૨ સાગરોપમનો ભવ કરે. ત્યાં નારકીજીવો એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતા ન હોવાથી ભવનિમિત્તે જ આ પ્રકૃતિઓ ન બાંધે. મૃત્યુ પામતાં પહેલાં સમ્યક્ત્વ પામીને ત્યાંથી મરીને મનુષ્યભવમાં આવી ૪ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળો દેવ થાય, ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્યભવમાં આવે. આ ત્રણે ભવમાં સમ્યક્ત્વી જીવ હોવાથી ગુણ પ્રત્યયિક અબંધ હોય. ત્યારબાદ ૩૧ સાગરોપમનો નવમી ગ્રૈવેયકનો ભવ કરે ત્યાં જન્મ્યા પછી મિથ્યાત્વે જાય. આખો ભવ મિથ્યાત્વમાં પસાર કરે, પરંતુ અહીં ભવપ્રત્યયિક અબંધ હોય અન્તે સમ્યક્ત્વ પામે. બાકીનો કાળ પૂર્વે સાત પ્રકૃતિમાં કહ્યો તેમ બે વાર વિજયાદિ દ્વારા અને ત્રણ વાર અચ્યુતાદિ દ્વારા પૂર્ણ કરે આ પ્રમાણે ૨૨+૩૧+૬૬+૬૬ મળીને કુલ ૧૮૫ સાગરોપમ સહિત, ચાર પલ્યોપમ દેવના ભવના, અને યથાયોગ્ય મનુષ્યના ભવો અબંધકાળ જાણવો. સર્વે યુક્તિઓ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જાણવી. ॥ ૫૬॥

अपढमसंघयणागिइ खगइअणमिच्छदुहगथीणतिगं।
निय नपुइत्थि दुतीसं, पणिंदिसु अबंधठिइ परमा॥ ५७॥

(अप्रथमसंहननाकृतिखगत्यनमिथ्यात्वदुर्भगस्त्यानर्धित्रिकम्।
नीचैर्नपुंसकस्त्रीणां द्वात्रिंशत्शतं पञ्चेन्द्रियेषु अबंधस्थितिः परमा॥५७॥)

अपढम=પહેલા વિનાનાં બાકીનાં, **संघयणागिइ** = પાંચ સંઘયણ અને પાંચ સંસ્થાન, **खगइ** = અશુભ વિહાયોગતિ, **अण** = ચાર અનંતાનુબંધી, **मिच्छ** = મિથ્યાત્વમોહનીય, **दुहगथीणतिगं** = દૌર્ભાગ્યત્રિક અને થીણદ્ધિત્રિક, **निय** = નીચગોત્ર, **नपुइत्थि** = નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદ, **दुतीसं** = એકસો બત્રીસ સાગરોપમ, **पणिंदिसु** = પંચેન્દ્રિયના ભવમાં, **अबंधठिइ** = અબંધકાળ, **परमा** = ઉત્કૃષ્ટ ॥ ૫૭॥

ગાથાર્થ = પહેલા વિનાનાં પાંચ સંઘયણ, પાંચ સંસ્થાન, અશુભ વિહાયોગતિ, અનંતાનુબંધી ચાર કષાય, મિથ્યાત્વમોહનીય, દૌર્ભાગ્યત્રિક, થીણદ્ધિત્રિક, નીચગોત્ર, નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદ એમ ૨૫ પ્રકૃતિઓનો ૧૩૨ સાગરોપમ અબંધકાળ જાણવો. આ કાળ પંચેન્દ્રિયના ભવોને આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટકાળ છે. ॥ ૫૭॥

વિવેચન = વજ્રઋષભનારાચ એ પ્રથમ સંઘયણ અને સમચતુરસ્રસંસ્થાન એ પ્રથમસંસ્થાન એ બન્નેને વર્જીને શેષ પાંચ સંઘયણ, પાંચ સંસ્થાન તથા અપ્રથમ (અશુભ) વિહાયોગતિ, અનંતાનુબંધી ચાર કષાય, મિથ્યાત્વમોહનીય, દૌર્ભાગ્યત્રિક, થીણદ્ધિત્રિક, નીચગોત્ર, નપુંસકવેદ, અને સ્ત્રીવેદ આ ૨૫ પ્રકૃતિઓનો અબંધકાળ કેટલાક મનુષ્યભવોથી યુક્ત ૧૩૨ સાગરોપમ હોય છે. આ ૨૫ પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વે અને સાસ્વાદને જ બંધાય છે. પરંતુ સમ્યક્ત્વીને બંધાતી નથી. તેથી સમ્યક્ત્વાવસ્થામાં પૂર્વે કહ્યા મુજબ વિજયાદિમાં જવા વડે ૬૬ સાગરોપમ તથા અંતર્મુહૂર્ત મિશ્રે આવ્યા બાદ અચ્યુતાદિમાં જવા

D:/KARM5/PANC_M-2.PM5 121

વડે ૬૬ સાગરોપમ એમ કુલ ૧૩૨ સાગરોપમ જેટલો કાળ અબંધવાળી અવસ્થાનો હોય છે. કારણ કે આ જીવ ૧૩૨ સાગરોપમ સુધી અન્તરાલમાં મિશ્રે આવવાપૂર્વક સમ્યક્ત્વી રહી શકે છે. અને ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ સમ્યક્ત્વીને બંધાતી જ નથી. મિથ્યાત્વ તથા સાસ્વાદનના બંધને યોગ્ય છે. આ કારણથી જ નવમી ગ્રૈવેયકનો ૩૧ સાગરોપમનો ભવ આ ૨૫માં લીધો નથી. કારણ કે ત્યાં મિથ્યાત્વ હોવાથી આ પ્રકૃતિઓ (નવમી ગ્રૈવેયક હોવા છતાં પણ) બંધાય છે. આ પ્રમાણે આ બન્ને ગાથામાં થઈને ૭+૯+૨૫ = ૪૧ પ્રકૃતિઓનો અબંધકાળ કહ્યો.

બાકીની ૭૯ પ્રકૃતિઓનો અબંધકાળ કહ્યો નથી. તેમાં ૪૦ અધ્રુવબંધી છે અને ૩૯ ધ્રુવબંધી છે.

અધ્રુવબંધી ૪૦			**ધ્રુવબંધી ૩૯**
૨ વેદનીય	૩ શરીર	૧ જિનનામ	૫ જ્ઞાના૦
૧ પુરુષવેદ	૩ અંગોપાંગ	૧૦ ત્રસદશક	૬ દર્શના૦
૪ હાસ્યાદિ	૧ વજ્રૠષભનારાચ	૨ અસ્થિર, અશુભ	૧૨ કષાય
૨ દેવ-મનુષ્યાયુષ્ય	૧ સમચતુરસ્ર	૧ અયશ	૧ ભય
૨ મનુષ્યદ્વિક	૧ શુભવિહાયોગતિ	૧ ઉચ્ચગોત્ર	૧ જુગુપ્સા
૨ દેવદ્વિક	૧ પરાઘાત	૪૦ કુલ	૯ નામકર્મની
૧ પંચેન્દ્રિયજાતિ	૧ ઉચ્છ્વાસ		૫ અંતરાય
			૩૯

ઉપરોક્ત શેષ ૪૦ અધ્રુવબંધી સદા બંધાતી નથી. એટલે બંધના વિરહવાળો કાળ હોઈ શકે છે. પરંતુ પંચેન્દ્રિયના ભવમાં ગુણપ્રત્યયિક કે ભવપ્રત્યયિક જે પ્રકૃતિઓ અબંધયોગ્ય છે તેનો જ અમુક નિયતકાળ સુધી અબંધ મળી શકે છે. એટલે ૩૩ અધ્રુવબંધીનો અબંધકાળ ૫૬/૫૭ ગાથામાં જણાવ્યો છે. પરંતુ બાકીની ૪૦ અધ્રુવબંધીનો જણાવ્યો નથી. કારણ કે સાતા-અસાતા આદિ પ્રકૃતિઓ

પ્રતિપક્ષી હોવાથી એક બંધાય ત્યારે બીજી ન બંધાય અને બીજી બંધાય ત્યારે પહેલી ન બંધાય તેથી સામાન્યથી અબંધકાળ હોઈ શકે છે. પરંતુ સમ્યગ્દષ્ટિ હોય કે મિથ્યાદષ્ટિ હોય તથા દેવ, નરક, તિર્યંચ કે મનુષ્યનો ગમે તે ભવ હોય તો પણ સાતા-અસાતા આદિ વારાફરતી બંધાય જ છે. એટલે સમ્યક્ત્વાદિ ગુણપ્રત્યયિક કે દેવ-મનુષ્યાદિ ભવપ્રત્યયિક અબંધ કાળ કોઈ નિયતસમય સુધી થતો નથી. તેવી જ રીતે સાતા-અસાતાની જેમ બાકીની પુરુષવેદ, હાસ્યાદિ વગેરે સર્વે ચાલીસે અધ્રુવબંધીનો પણ ગુણ કે ભવ નિમિત્તક અબંધ ન થતો હોવાથી અમુક પરિમિત નિયતકાળ સુધી અબંધ પ્રાપ્ત થતો નથી. માટે તેના અબંધકાળનું કથન ગ્રન્થકારે કર્યું નથી.[1]

એવી જ રીતે ધ્રુવબંધી ૪૭ પ્રકૃતિઓ તો ધ્રુવબંધી હોવાથી સદા કાળ બંધાય જ છે. તથા જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ હોય કે મિથ્યાદષ્ટિ હોય, દેવ હોય કે નરકાદિ કોઈ પણ ભવ હોય તો પણ નિયમા બંધાય જ છે તેથી તેનો પણ અબંધકાળ કહેલ નથી. ફક્ત અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક, મિથ્યાત્વ મોહનીય અને થીણદ્ધિત્રિક આ આઠ ધ્રુવબંધી હોવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વ ગુણ પામ્યા પછી બંધાતી નથી. અને સમ્યક્ત્વાવસ્થામાં વચ્ચે અંતર્મુહૂર્ત મિશ્ર આવવાથી વધુમાં વધુ બે વાર ૬૬ + ૬૬ સાગરોપમ રહી શકાય છે અને ત્યાં ગુણપ્રત્યયિક અબંધાવસ્થા મળે છે તેથી આ આઠ ધ્રુવબંધીનો ગુણનિમિત્તક ૧૩૨ સાગરોપમપ્રમાણ અબંધકાળ કહ્યો છે.

જે જે પ્રકૃતિઓનો ગુણ કે ભવ નિમિત્તક અબંધકાળ સાંપડ્યો છે તેનો જ અબંધકાળ કહ્યો છે. બાકીની પ્રકૃતિઓનો ગુણ કે ભવના કારણે અબંધકાળ નિયત ન હોવાથી જણાવ્યો નથી. ॥ ૫૭॥

૧. જો કે ધ્રુવબંધીમાં બીજા કષાયનો પાંચમે ગુણઠાણે ગયા પછી અને ત્રીજા કષાયનો છઠ્ઠે-સાતમે ગયા પછી દેશોનપૂર્વક્રોડ અબંધકાળ ઘટી શકે છે. પરંતુ પૂર્વાચાર્યોએ તેની વિવક્ષા ન કરી હોવાથી અહીં કહેલ નથી.

	અબંધકાળ કહ્યો છે.	અબંધકાળ કહ્યો નથી	કુલ
ધ્રુવબંધી	૮	૩૯	૪૭
અધ્રુવબંધી	૩૩	૪૦	૭૩
કુલ	૪૧	૭૯	૧૨૦

૧૩૨, ૧૬૩, ૧૮૫ સાગરોપમ કેવી રીતે થાય તે સમજાવે છે તથા સતતબંધ સમજાવવાનો પ્રારંભ કરે છે.

विजयाइसु गेविज्जे, तमाइ दहिसय दुतीस तेसट्ठं।
पणसीइ सयय बंधो पल्लतिगं सुरविउव्विदुगे ॥ ५८॥

(विजयादिषु ग्रैवेयके तम:प्रभायामुदधिशतं द्वात्रिंशत्त्रिषष्ट्यधिकम्
पञ्चाशीत्यधिकं सततबन्ध: पल्यत्रिकं सुरवैक्रियद्विके॥ ५८ ॥

विजयाइसु = વિજયાદિમાં, **गेविज्जे** = નવમા ગ્રૈવેયકમાં, **तमाइ** = તમઃપ્રભામાં, **दहिसय** = ૧૦૦ સાગરોપમ, **दुतीस** = બત્રીસ અને **तेसट्ठं** = ત્રેસઠ અધિક, **पणसीइ** = પંચાસી અધિક, **सययबन्धो** = નિરંતરબંધ, **पल्लतिगं** = ત્રણ પલ્યોપમ, **सुरविउव्विदुगे** = દેવદ્વિક અને વૈક્રિયદ્વિકમાં ॥ ૫૮॥

ગાથાર્થ=વિજયાદિમાં, ગ્રૈવેયકમાં, અને તમઃપ્રભામાં ગમનાગમન કરનારા જીવને અનુક્રમે ૧૩૨, ૧૬૩ અને ૧૮૫ સાગરોપમનો ઉપરોક્ત અબંધકાળ થાય છે. તથા વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિકમાં ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ સતતબંધ હોય છે. ॥ ૫૮॥

વિવેચન = ગાથા ૫૬ અને ૫૭માં (૮+૩૩=૪૧) પ્રકૃતિઓનો ૧૬૩, ૧૮૫ અને ૧૩૨ સાગરોપમનો જે અબંધકાળ જણાવ્યો, તે કેવી રીતે ભવ કરનારા જીવોને આશ્રયી થાય છે. તે અહીં ગ્રન્થકારશ્રી સ્વમુખે સમજાવે છે-

''विजयाइसु दहिसय दुतीस'' = બે વાર વિજયાદિમાં અને આદિ શબ્દ હોવાથી ત્રણવાર અચ્યુત દેવલોકમાં જનારા જીવને આશ્રયી ૧૩૨ સાગરોપમ કાળ થાય છે. કારણ કે વિજયાદિના બે વાર ભવ કરવા વડે ૬૬, તથા ત્રણવાર અચ્યુતના ભવ કરવા વડે ૬૬ એમ ૧૩૨ થાય છે.

''विजयाइसु गेविज्जे दहिसय तेसट्ठं'' = ગ્રૈવેયકમાં તથા વિજયાદિમાં જનારા જીવને આશ્રયી ૧૬૩ સાગરોપમ કાળ થાય છે. ૩૧ + ૬૬ + ૬૬ = ૧૬૩ થાય છે. અહીં *गेविज्जे* પદની સાથે *विजयाइसु* પદ પણ જોડવાનું છે.

''विजयाइसु गेविज्जे तमाइ दहिसय पणसीइ''

તથા તમઃપ્રભામાં, ગ્રૈવેયક અને વિજયાદિમાં ભવ કરનારા જીવને આશ્રયી ૨૨+૩૧+૬૬+૬૬=૧૮૫ સાગરોપમકાળ થાય છે. અહીં *तमाइ* પદની સાથે *गेविज्जे* અને *विजयाइसु* એમ બન્ને પદો જોડવાનાં છે. માત્ર પ્રથમપદ લહીએ તો ૧૩૨ સાગરોપમ, પહેલું અને બીજું બન્ને પદ લઈએ તો ૧૬૩ સાગરોપમ, અને ત્રણે પદ લઈએ તો ૧૮૫ સાગરોપમ થાય છે. જે પૂર્વની બન્ને ગાથામાં સમજાવ્યું જ છે. આ પ્રમાણે ૩૩ અધ્રુવબંધી અને ૮ ધ્રુવબંધી એમ કુલ ૪૧ પ્રકૃતિઓનો અબંધ કાળ સમજાવ્યો. બાકીની ૪૦ અધ્રુવબંધીનો અબંધકાળ નિયત નથી. અને બાકીની ૩૯ ધ્રુવબંધી અનાદિકાળથી બંધાય જ છે. અને અભવ્યમાં અનંત તથા ભવ્યમાં સાન્ત બંધ હોય છે. તે નિરન્તરબંધી હોવાથી અબંધકાળ કહ્યો નથી.

હવે કઈ પ્રકૃતિ સતત (નિરન્તર) વધુમાં વધુ કેટલો કાળ બંધાય ? તે **સતતબંધ** અર્થાત્ નિરન્તરબંધ-અખંડબંધ કહેવાય છે. તેમાં ૪૭ ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓ તો ધ્રુવબંધી જ હોવાથી નિરન્તર બંધાય જ છે. અભવ્યને અનાદિ-અનંત, ભવ્યને અનાદિ-સાન્ત, અને અગિયારમે જઈને ત્યાંથી પડેલાને સાદિ-સાન્ત બંધ છે જ. તેથી તે ૪૭નો સતતબંધ કહેવાશે નહીં. બાકીની ૭૩ જે અધ્રુવબંધી છે તે ક્યારેક બંધાય છે

અને ક્યારેક બંધાતી નથી. તેથી તેનો **સતતબંધ** વધુમાં વધુ કેટલો અને ઓછામાં ઓછો કેટલો ? તે હવે કહેવાય છે.

દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી, વૈક્રિયશરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગ એમ ૪ પ્રકૃતિઓનો નિરંતરબંધ (સતતબંધ) ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમપ્રમાણ હોય છે. યુગલિક મનુષ્ય-તિર્યંચો નિયમા દેવપ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે છે. ત્યાં આ ચાર પ્રકૃતિઓ નિયમા બંધાય જ છે. પ્રતિપક્ષી ગતિ અને શરીર બંધાતા નથી. અને યુગલિકનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ત્રણ પલ્યોપમ છે. તેથી આ ચારનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરન્તરબંધ ત્રણ પલ્યોપમ ઘટી શકે છે. અને જઘન્યથી નિરંતરબંધ ૧ સમય છે. કારણ કે આ પ્રકૃતિઓ ઈતર એવી સજાતીય પ્રકૃતિઓની સાથે પરાવર્તમાનપણે બંધાતી હોવાથી ૧ સમય કાળમાન સંભવી શકે છે. ॥ ૫૮॥

समयादसंखकालं तिरिदुगनीएसु आउ अंतमुहू।
उरलि असंखपरट्टा, सायठिई पुव्वकोडूणा ॥ ५९॥

(समयादसंख्यकाल: तिर्यग्द्विकनीचैर्गोत्रेष्वायुष्ष्वन्तर्मुहूर्त:
औदारिकेऽसंख्यपरावर्तास्सातस्थिति: पूर्वकोट्यूना॥ ५९ ॥

समयादसंखकालं = એક સમયથી અસંખ્યાતો કાલ, **तिरिदुगनीएसु** = તિર્યંચદ્વિક અને નીચગોત્રમાં, **आउ अंतमुहू** = ચારે આયુષ્યની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત, **उरलि असंखपरट्टा** = ઔદારિકશરીરનો સતતબંધ અસંખ્યપરાવર્ત **सायठिई** = સાતાનો સતતબંધ **पुव्वकोडूणा** = પૂર્વકોટિમાં કંઈક ન્યૂન ॥ ૫૯ ॥

ગાથાર્થ= તિર્યંચદ્વિક અને નીચગોત્રનો સતતબંધ ૧ સમયથી અસંખ્યાતો કાલ, ચારે આયુષ્યનો નિરંતરબંધ અંતર્મુહૂર્ત, ઔદારિક શરીરનો નિરંતરબંધકાળ અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્તન. અને સાતા વેદનીયનો સતતબંધ પૂર્વક્રોડ વર્ષમાં કંઈક ન્યૂન જાણવો. ॥ ૫૯॥

વિવેચન= તિર્યંચદ્વિક અને નીચગોત્રનો સતતબંધ અસંખ્યાતો કાલ જાણવો. અહીં અસંખ્યાત લોકાકાશના જેટલા આકાશપ્રદેશો થાય તેટલા સમયપ્રમાણ આ અસંખ્યાતો કાળ જાણવો. અથવા અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીપ્રમાણ એટલે કે અસંખ્યાતા કાળચક્રો પ્રમાણ કાળ જાણવો. કારણ કે તેઉકાય અને વાયુકાયમાં ભવસ્વભાવથી જ તિર્યંચદ્વિક અને નીચગોત્ર જ બંધાય છે. પરંતુ તેનું પ્રતિપક્ષી મનુષ્યદ્વિક અને ઉચ્ચગોત્ર બંધાતું નથી. તેઉકાય અને વાયુકાયની ઉત્કૃષ્ટથી સ્વકાયસ્થિતિ (જીવ તેમાં અને તેમાં જન્મ-મરણ કરે પરંતુ બહાર ન નીકળે તેવી સ્થિતિ) અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અને અસંખ્યાતી અવસર્પિણી કહી છે. તેથી તેટલો કાળ આ ત્રણ જ પ્રકૃતિઓ સતત બંધાય છે. આ પ્રમાણે આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉપરોક્ત કાળ સંભવી શકે છે.

ચાર આયુષ્યકર્મનો સતતબંધ ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત જ હોય છે. એટલે પરભવના આયુષ્યનો બંધ શરૂ કર્યા પછી એક જ અંતર્મુહૂર્તમાં તે આયુષ્ય અવશ્ય બંધાઈ જ જાય છે. વધુ કાલ બંધ ચાલતો નથી. તથા બીજી પ્રકૃતિઓમાં જેમ જઘન્યથી ૧ સમયનો સતતબંધ હોય છે. તેમ આ ચાર આયુષ્યમાં જઘન્યથી ૧ સમય, ૨ સમય કે આવલિકા ઈત્યાદિ કાળ નિરંતરબંધનો નથી. પરંતુ જઘન્યથી પણ નિરંતરબંધ અંતર્મુહૂર્તનો જ હોય છે. તે વાત ૬૨મી ગાથાના ચોથા ચરણમાં કહેવાશે.

ઔદારિક શરીર નામકર્મનો સતતબંધ અસંખ્યાતપુદ્ગલપરાવર્તન પ્રમાણ (અનંતકાળ) જાણવો. જે જીવો અનાદિકાળથી નિગોદમાં અને નિગોદમાં જ જન્મ-મરણ કરે છે, તેવા જીવોને **અવ્યવહારરાશિ** કહેવાય છે. તેની આદિ ન હોવાથી તેવા જીવોને આશ્રયી કાળનું વિધાન કરાતું નથી. કારણ કે જેની આદિ અને અંત હોય તેના જ કાળનું માપ થઈ શકે છે. જેની આદિ અને અંત ન હોય તેનું (પ્રારંભ અને છેડો ન હોવાથી) માપ કહી શકાતું નથી. તેથી જે જીવો અનાદિ અવ્યવહાર નિગોદમાંથી નીકળીને એકવાર પણ પૃથિવી આદિ વ્યવહારને પામ્યા

છે. અર્થાત્ એકવાર પણ બાદર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, અસંજ્ઞી-સંજ્ઞી તિર્યંચ-મનુષ્યાદિ કોઈ પણ ભવ પામીને વ્યવહાર દશાને પામ્યા બાદ જે જીવો પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે સ્થાવરકાયોમાં સૂક્ષ્મ-બાદરપણે પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત પણે જન્મમરણ કરે છે. પરંતુ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય કે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તાના ભવને પામતા નથી. તેવા જીવો વૈક્રિય શરીર ન બાંધતા હોવાથી પ્રતિપક્ષીના અભાવે ઔદારિક શરીર જ બાંધે છે. એકેન્દ્રિય જીવોની (પાંચે સ્થાવરોની સાથે મળીને) અસંખ્યાત પુદ્‌ગલપરાવર્તન (આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા સમયો થાય તેટલા પુદ્‌ગલપરાવર્તન) પ્રમાણ સ્વકાયસ્થિતિ કહી છે. માટે તેટલો કાળ ઔદારિકશરીરનો જ સતતબંધ ઘટે છે. અને આ પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી જઘન્યથી ૧ સમય પ્રમાણ સતતબંધનો કાળ હોય છે.

પ્રશ્ન - ઔદારિકશરીરની જેમ ઔદારિક અંગોપાંગનો કાળ પણ આટલો જ હોઈ શકે છે. કારણ કે શરીર અને અંગોપાંગની તો જોડી છે. તે બન્ને સાથે જ બંધાય છે. તો દ્વિકનો નિરંતરબંધકાળ આટલો છે. એમ કેમ કહેતા નથી.

ઉત્તર- એકેન્દ્રિયમાં રહેલા જીવો પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય એમ ૧૦ દંડકોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી પરિણામની ધારાને અનુસારે વારાફરતી દશે દંડકપ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. તેમાં દશમાંના કોઈ પણ દંડકપ્રાયોગ્ય બંધ ચાલતો હોય ત્યારે ઔદારિક શરીર અવશ્ય બંધાય જ છે. કારણ કે દશે દંડકોમાં ઔદારિકશરીરની પ્રાપ્તિ અનિવાર્ય છે. પરંતુ ઔદારિક અંગોપાંગનામકર્મનો બંધ માત્ર વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્યપ્રાયોગ્ય બંધ થાય ત્યારે જ થાય છે. પાંચ સ્થાવર પ્રાયોગ્ય બંધકાળે અંગોપાંગ નામકર્મ બંધાતું નથી. કારણ કે સ્થાવરોમાં અંગોપાંગનો ઉદય થવાનો સંભવ નથી. તેથી પાંચ દંડક પ્રાયોગ્યબંધની સાથે ઔદારિક અંગોપાંગ બંધાય છે. અને પાંચ દંડક પ્રાયોગ્ય બંધની સાથે બંધાતું નથી.

એમ અનિયતબંધવાળું આ ઔદારિક અંગોપાંગ કર્મ હોવાથી શરીરના બંધકાળ જેટલો બંધકાળ (નિરંતરબંધ) અંગોપાંગનો સંભવતો નથી. અનુત્તર સુરને આશ્રયી ૩૩ સાગરોપમ સુધી આ અંગોપાંગનો સતતબંધ ઉત્કૃષ્ટથી ઘટશે. તે વાત ૬૨મી ગાથાના બીજા ચરણમાં કહેવાશે.

સાતાવેદનીયનો સતતબંધ કંઈક ન્યૂન (દેશોન) પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ હોય છે. જે મનુષ્યનું આયુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષનું છે અને આઠ વર્ષની ઉંમરવાળો થયો છતો સર્વવિરતિ સ્વીકારી નવ વર્ષની ઉંમરે જે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે તેવા મનુષ્યને હવે નિર્વાણ સુધી સાતાવેદનીય જ નિરંતર બંધાય છે. કારણ કે પ્રતિપક્ષી એવી અસાતાનો બંધ છટ્ઠા સુધી જ છે. આ રીતે દેશોન પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ નિરંતરપણે સાતાનો બંધ કેવલી ભગવાનને આશ્રયી સંભવી શકે છે. અહીં એક વાત ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે કે નાની ઉંમરમાં દીક્ષા લેનારને ૧ વર્ષનો ચારિત્ર પર્યાય થાય ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન થાય છે. એટલે દીક્ષા લીધા પછી ૧ વર્ષે કેવલી થયેલો આ આત્મા જાણવો. સ્વોપજ્ઞટીકામાં *''नवमे वर्षे केवलज्ञानमासादयेत् सोऽष्टाभिर्वर्षैरूनां पूर्वकोटिं सातवेदनीयं सततं बध्नाति''* આવો પાઠ છે. તેથી જણાય છે કે નવમા વર્ષના પ્રારંભમાં કેવળજ્ઞાન પામનારા આ કેવલી આઠમા વર્ષના પ્રારંભમાં (પ્રથમ દિવસે) દીક્ષિત થયેલા હોય તો આટલો ઉત્કૃષ્ટ સતતબંધ સંભવે છે. તેથી પરિપૂર્ણ સાત વર્ષની ઉંમરવાળો આઠમા વર્ષના પ્રથમ દિવસે દીક્ષિત થઈ શકે છે. હવે પરિપૂર્ણ સાત વર્ષની ઉંમરમાં ગર્ભના ૯ કે ૯॥ માસ ઓછા કરવા કે ન કરવા તે વિષય કેવલિગમ્ય છે. વ્યવહારનયનો આશ્રય લઈએ તો ગર્ભકાળ ઓછો ન કરવો જોઈએ. કારણ કે ઉંમરનો વ્યવહાર વ્યવહારનયથી પ્રસવકાળથી ગણાય છે. અને નિશ્ચયનયનો આશ્રય લઈએ તો ગર્ભકાળ પણ ૭ વર્ષમાં ઓછા કરીને સવા છ વર્ષની ઉંમરે પણ દીક્ષા આપી શકાય છે. કારણ કે મનુષ્યાયુષ્યનો ઉદય ગર્ભકાળથી જ શરૂ થાય છે. તેથી તત્ત્વ કેવલિગમ્ય જાણવું. સાતાનો જઘન્યથી સતતબંધ ૧ સમયનો જાણવો. કારણ કે તે પરાવર્તમાન છે.

કેવલી વિના ૧ થી ૬ ગુણઠાણાવાળા જીવોને સાતા અને અસાતા બન્ને પરાવર્તમાનપણે બંધાતી હોવાથી વધારેમાં વધારે સતતબંધ અંતર્મુહૂર્ત માત્ર જ હોઈ શકે છે. તેથી વધારે નહીં. ॥ ૫૯॥

जलहिसयं पणसीयं परघुस्सासे पणिंदितसचउगे।
बत्तीसं सुहविहगइ पुमसुभगतिगुच्चचउरंसे॥ ६०॥

(जलधिशतं पञ्चाशीत्यधिकं पराघातोच्छ्वासयोः पञ्चेन्द्रियत्रसचतुष्के।
द्वात्रिंशदधिकं शुभविहायोगतिपुरुषसौभाग्यत्रिकोचैस्समचतुरस्रे ॥६०॥)

जलहिसयं = એકસો સાગરોપમ, **पणसीयं** = પંચાશી અધિક, **परघुस्सासे** = પરાઘાત અને ઉચ્છ્‌વાસને વિષે, **पणिंदितसचउगे** = પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસ ચતુષ્કને વિષે **बत्तीसं** = બત્રીસ અધિક, **सुहविहगइपुमसुभगतिगुच्चचउरंसे** = શુભવિહાયોગતિ, પુરુષવેદ, સૌભાગ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાનમાં ॥૬૦॥

ગાથાર્થ= પરાઘાત, ઉચ્છ્‌વાસ, પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસચતુષ્કમાં ૧૮૫ સાગરોપમ અને શુભવિહાયોગતિ, પુરુષવેદ, સૌભાગ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાનમાં ૧૩૨ સાગરોપમ સતતબંધ હોય છે. ॥૬૦॥

વિવેચન= પરાઘાત ઉચ્છ્‌વાસ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્તા અને પ્રત્યેક આ સાત પ્રકૃતિઓનો નિરંતરબંધ ૧૮૫ સાગરોપમ જાણવો. આ ૭ પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓ આટલો કાળ (ગાથા ૫૬માં જણાવ્યા પ્રમાણે) બંધાતી નથી. તેથી પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓના બંધનો વિરહ હોવાથી આ સાત પ્રકૃતિઓ નિરંતરપણે અવશ્ય બંધાય જ છે.

પરાઘાત અને ઉચ્છ્‌વાસ પર્યાપ્ત પ્રાયોગ્યની સાથે બંધાય છે. ગાથા ૫૬માં સ્થાવર ચતુષ્કનો (તેમાં અપર્યાપ્તનામકર્મનો) આટલો અબંધકાળ કહેલ હોવાથી ત્યાં સુધી પર્યાપ્તા પ્રાયોગ્ય જ બંધ થાય છે અને ત્યાં પરાઘાત, ઉચ્છ્‌વાસ નિયમા બંધાય જ છે. ગાથા ૫૬માં કહ્યા

પ્રમાણે એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય જાતિ ન બંધાતી હોવાથી પંચેન્દ્રિયજાતિ અવશ્ય બંધાય જ છે. તથા સ્થાવરચતુષ્ક ન બંધાતું હોવાથી ત્રસચતુષ્ક સતતપણે બંધાય છે. આ રીતે પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓના બંધના વિરહના કારણે આ ૭ પ્રકૃતિઓનો આટલો સતતબંધ ઘટી શકે છે.

મૂળ ગાથામાં *जलहिसयं पणसीयं* આટલો જ પાઠ હોવા છતાં પણ **"ચાર પલ્યોપમ સહિત અને કેટલાક મનુષ્યભવ યુક્ત"** એ પદનો નિર્દેશ ન હોવા છતાં ઉપલક્ષણથી (અધ્યાહારથી) સમજી લેવો. કારણ કે આ સાતની પ્રતિપક્ષીનો જેટલો અબંધકાળ હોય છે તેટલો જ આ સાતનો નિરંતરબંધકાળ હોય છે. સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં કહ્યું છે કે પંચસંગ્રહાદિ ગ્રંથોમાં ઉપલક્ષણથી આ ચાર પલ્યોપમ આદિ લેવાનો કંઈ પણ ઉલ્લેખ દેખાતો નથી. તેનું કારણ અમને સમજાતું નથી. અર્થાત્ ચાર પલ્યોપમ આદિ કાળ સતતબંધમાં લેવો જોઈએ. પરંતુ પંચસંગ્રહાદિ ગ્રન્થકારોએ આનો ઉલ્લેખ કેમ નથી કર્યો ? તે અમને સમજાતું નથી એમ સ્વોપજ્ઞટીકાકારશ્રી દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ. શ્રી કહે છે (આ કથન ઉપરથી તે મહાત્માઓની લઘુતા કેટલી છે ? તે આપણને જણાય છે)

પંચસંગ્રહાદિમાં પણ ઉપલક્ષણથી ચાર પલ્યોપમ આદિ લઈ લેવું એ જ યોગ્ય લાગે છે અને આ સામાન્ય હોવાથી તેનો ઉલ્લેખ ન કર્યો હોય એમ સમાધાન કરવું ઉચિત છે.

એવી જ રીતે શુભવિહાયોગતિ, પુરુષવેદ, સૌભાગ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર અને સમચુતરસ્રસંસ્થાન એમ કુલ ૭ પ્રકૃતિઓનો નિરંતરબંધ ૧૩૨ સાગરોપમ જાણવો. અહીં પણ ઉપલક્ષણથી ચાર પલ્યોપમ અને કેટલાક મનુષ્યના ભવો ઉમેરી દેવા. તથા ૧૩૨ સાગરોપમ સુધી આ ૭ પ્રકૃતિઓના સતતબંધના કથનની પાછળ યુક્તિ પણ પૂર્વની જેમ જ જાણવી. આ પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓના બંધનો (ગાથા ૫૭ પ્રમાણે) જે વિરહ છે. તે જ આ પ્રકૃતિઓના સતતબંધનું કારણ છે.

અશુભવિહાયોગતિ આટલો કાળ બંધાતી નથી. તેથી શુભવિહાયોગતિ બંધાય છે. નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદ નથી બંધાતો, એટલે પુરુષવેદ બંધાય છે. દૌર્ભાગ્યત્રિક નથી બંધાતું એટલે સૌભાગ્યત્રિક બંધાય છે. નીચગોત્ર નથી બંધાતું, એટલે ઉચ્ચગોત્ર બંધાય છે. પ્રથમ વિનાનાં પાંચ સંસ્થાન નથી બંધાતાં તેથી સમચતુરસ્રસંસ્થાન બંધાય છે. એમ સમજી લેવું.

પ્રશ્ન- જો પાંચ સંસ્થાનનો અબંધ હોવાથી સમચતુરસ્રનો સતત બંધ ૧૩૨ સાગરોપમ કહો છો. તો તેવી જ રીતે પાંચ સંઘયણનો પણ ૧૩૨ સાગરોપમ અબંધકાળ છે. તેથી પ્રથમ સંઘયણનો પણ સતતબંધ તેટલો કહેવો જોઈએ તે કેમ ન કહ્યો ?

ઉત્તર- ૧૩૨ સાગરોપમ કાળ સમ્યક્ત્વ સહિત હોવાથી સર્વે ભવો દેવ-મનુષ્યના જ કરે છે તે ભવોમાં જ્યારે જ્યારે દેવપ્રાયોગ્ય બંધ કરે ત્યારે પણ સમચતુરસ્ર બંધાય જ છે અને દેવમાં જઈને મનુષ્યપ્રાયોગ્ય બંધ કરે ત્યારે પણ સમચતુરસ્ર બંધાય જ છે માટે સમચતુરસ્રનો આટલો સતતબંધ ઘટી શકે છે. પરંતુ જ્યારે જ્યારે દેવમાં જઈને મનુષ્યપ્રાયોગ્ય બંધ કરે, ત્યારે જ સંઘયણ બંધાય છે અને મનુષ્યમાં આવી દેવપ્રાયોગ્ય બંધ કરે ત્યારે વચમાં વચમાં સંઘયણ બંધાતું જ નથી. તેથી સંઘયણના બંધનો વચ્ચે વચ્ચે વિરહ પડવાથી તેટલો સતતબંધ ઘટતો નથી. દેવો, નારકી અને એકેન્દ્રિય જીવો સંઘયણ રહિત હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય બંધકાળે સંઘયણ બંધાતું નથી. ॥૬૦॥

असुहगइजाइआगिइ संघयणाहारनरयजोयदुगं।
थिरसुभजसथावरदसनपुइत्थीदुजुयलमसायं ॥ ६१॥

समयादंतमुहुत्तं मणुदुगजिणवइरउरलुवंगेसु।
तित्तीसयरा परमो अंतमुहू लहु वि आउजिणे ॥ ६२॥

(असुखगतिजात्याकृतिसंघयणाहारकनरकोद्योतद्विकम्।
स्थिरशुभयशस्स्थावरदशक-नपुंसकस्त्रीद्वियुगलमसातम् ॥६१॥

(समयादंतर्मुहूर्तं मनुजद्विकजिनवज्रौदारिकोपांगेषु।
त्रयस्त्रिंशदतराणि परम अन्तर्मुहूर्तो लघुरप्यायुर्जिने ॥६२॥

असुखगइजाइआगिइसंघयण = અશુભ એવી વિહાયોગતિ અને અશુભ એવી ચાર જાતિ, અશુભ એવાં સંસ્થાન અને સંઘયણ, **आहारनरय-जोयदुगं** = આહારકદ્વિક, નરકદ્વિક અને ઉદ્યોતદ્વિક, **थिरसुभजसथावरदस** = સ્થિર, શુભ, યશ અને સ્થાવરદશક, **नपुइत्थीदुजुयलमसायं** = નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, બે યુગલ અને અસાતાવેદનીય ॥૬૧॥

समयादंतमुहुत्तं=એક સમયથી અંતર્મુહૂર્ત સુધી, **मणुदुगजिणवइर-उरलुवंगेसु**=મનુષ્યદ્વિક, જિનનામ, વજ્રઋષભનારાચ અને ઔદારિક અંગો-પાંગમાં, **तित्तीसयरा**=તેત્રીસ સાગરોપમ, **परमा**=ઉત્કૃષ્ટ, **अंतमुहू**=અંતર્મુહૂર્ત, **लहूवि**=જઘન્યથી પણ **आउजिणे**=ચાર આયુષ્ય અને જિનનામમાં ॥૬૨॥

ગાથાર્થ= અશુભવિહાયોગતિ, અશુભ ચાર જાતિ, અશુભ એવાં પાંચ સંસ્થાન અને પાંચ સંઘયણ, આહારકદ્વિક, નરકદ્વિક, ઉદ્યોતદ્વિક, સ્થિર, શુભ, યશ, સ્થાવરદશક, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, હાસ્યાદિ બે યુગલ, અસાતાવેદનીય, એમ ૪૧ પ્રકૃતિઓનો સતતબંધ ૧ સમયથી અંતર્મુહૂર્ત સુધી થાય છે. મનુષ્યદ્વિક, જિનનામકર્મ, વજ્રઋષભનારાચ અને ઔદારિકઅંગોપાંગ આ પાંચે કર્મોનો ઉત્કૃષ્ટ સતતબંધ ૩૩ સાગરોપમ જાણવો. આયુષ્યકર્મ ચાર તથા જિનનામકર્મ એમ પાંચનો જઘન્યથી પણ સતતબંધ અંતર્મુહૂર્ત સમજવો. ॥૬૨॥

વિવેચન= અશુભવિહાયોગતિ, એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય એમ ચાર જાતિઓ, પહેલા વિનાનાં પાંચ સંઘયણ અને પાંચ સંસ્થાન, આહારકદ્વિક, નરકદ્વિક, ઉદ્યોત અને આતપ નામકર્મ, સ્થિર, શુભ, યશ, સ્થાવરદશક, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, હાસ્ય-રતિ, અરતિ-

શોક એમ બે યુગલ, તથા અસાતાવેદનીય એમ ૪૧ પ્રકૃતિઓનો સતતબંધ ૧ સમયથી અંતર્મુહૂર્ત સુધી હોય છે. એટલે કે જઘન્યથી ૧ સમયનો સતતબંધ અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત સુધી સતતબંધ હોય છે.

આ એકતાલીસે પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી હોવાના કારણે જ વધુમાં વધુ અંતર્મુહૂર્ત સુધી જ સતત બંધાય છે. ત્યારબાદ અવશ્ય પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. અથવા ઉપરના ગુણસ્થાનકે જવાથી બંધવિચ્છેદ થાય છે. પરંતુ અંતર્મુહૂર્તથી વધુ કાલ આ ૪૧ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી હોવાના કારણે બંધાતી નથી.

પ્રશ્ન - અધ્રુવબંધી તો ૭૩ છે. જો અધ્રુવબંધીપણાના કારણે ઉત્કૃષ્ટથી સતતબંધ અંતર્મુહૂર્ત થતો હોય તો ૪૧નો જ કેમ ? તોતેરે તોતેરનો ઉત્કૃષ્ટ સતતબંધ અંતર્મુહૂર્ત કેમ કહેતા નથી ?

ઉત્તર- આ ૪૧ વિનાની બાકીની ૩૨ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી હોવા છતાં પણ તેની પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓનો બંધ ભવપ્રત્યયિક અથવા ગુણપ્રત્યયિક વ્યવચ્છેદ પામ્યો હોવાથી અન્તર્મુહૂર્તથી વધારે કાળ પણ આ ૩૨ પ્રકૃતિઓનો સતત બંધ મળી શકે છે. જે ગાથા ૫૮-૫૯-૬૦માં કહ્યો અને આ જ ગાથામાં મનુષ્યદ્વિકાદિનો કહેવાશે. તેથી ૩૨નો સતતબંધ વધારે કાલ સંભવતો હોવાથી ૪૧નો જ સતતબંધ ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત કહ્યો છે.

મનુષ્યદ્વિક, જિનનામકર્મ, વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ અને ઔદારિકાંગોપાંગ એમ કુલ પાંચ પ્રકૃતિઓનો સતતબંધ ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોપમ જાણવો. કારણ કે અનુત્તરવિમાનવાસી દેવમાં જનાર આત્માને ૩૩ સાગરોપમ સુધી સતત મનુષ્યભવ પ્રાયોગ્ય જ બંધ થાય છે. તેથી આ પાંચ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી હોવા છતાં પણ ત્યાં પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓનો બંધ ન હોવાથી ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોપમ સુધી સતતબંધ હોઈ શકે છે. આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સતતબંધ સમાપ્ત થયો.

જઘન્ય સતત બંધ

૭૩ અધ્રુવબંધીમાંથી જિનનામ અને ચાર આયુષ્યકર્મનો જઘન્ય સતતબંધ પણ અંતર્મુહૂર્ત જાણવો. બાકીની ૬૮ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સતતબંધ ૧ સમય જાણવો.

આયુષ્યકર્મ તો અંતર્મુહૂર્ત બંધાય જ છે અને ભવમાં એક જ વાર બંધાય છે. તિર્યંચ-મનુષ્યમાં ભવના ત્રીજા ભાગ આદિ ભાગોમાં બંધાય છે. અને દેવ-નારકીમાં આયુના છ મહિના શેષ હોતે છતે બંધાય છે. ઈત્યાદિ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ હકીકત છે.

જિનનામકર્મનો જઘન્યથી સતતબંધ અંતર્મુહૂર્ત આ રીતે સંભવી શકે છે. જે મનુષ્ય જિનનામકર્મ બાંધી ઉપશમશ્રેણી પ્રારંભે તે મનુષ્યને આઠમા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગથી આગળ જિનનામકર્મના બંધનો વિચ્છેદ થાય છે. શ્રેણી ઉપરથી ઉતરતાં આઠમાના છઠ્ઠાભાગથી પુનઃ જિનનામનો બંધ શરૂ થાય છે. તે જીવ સાતમે-છઠ્ઠે ગુણઠાણે આવીને ફરીથી (કર્મગ્રંથના મતે) બીજીવાર ઉપશમ શ્રેણી માંડી શકે છે. સાતમે, છઠ્ઠે ગુણઠાણે અંતર્મુહૂર્ત રહીને તુરત જ બીજીવાર ઉપશમ શ્રેણી માંડનારને આઠમાના છઠ્ઠા ભાગે જિનનામના બંધનો વિચ્છેદ થાય છે આ રીતે બે વાર ઉપશમશ્રેણીની વચ્ચે અંતર્મુહૂર્ત જઘન્ય સતતબંધ જિનનામકર્મનો થઈ શકે છે. તે વિના જિનનામનો બંધ શરૂ થયા પછી સમ્યક્ત્વ હોય ત્યાં સુધી સતત ચાલુ જ રહે છે. (ફક્ત નરકભવ તરફ અભિમુખ ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવને અંતર્મુહૂર્તકાળ જિનનામનો મિથ્યાત્વે અબંધ હોય છે. તે વિના બંધ શરૂ થયા પછી સમ્યક્ત્વવાળા સર્વકાળે જિનનામનો બંધ ચાલુ જ રહે છે.)

૭૩ અધ્રુવબંધીમાંથી ઉપરોક્ત પાંચ પ્રકૃતિ વિના બાકીની ૬૮ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સતતબંધ માત્ર ૧ સમય જ હોય છે. અધ્રુવબંધી હોવાથી ૧ સમય બંધાયા પછી પ્રતિપક્ષીના બંધનો સંભવ હોવાથી જઘન્યથી ૧ સમય સતતબંધ ઘટી શકે છે.

જિનનામ કર્મનો સતતબંધ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોપમ જે કહ્યો તે નિકાચિતને આશ્રયી જાણવો. અનિકાચિતને આશ્રયી જિનનામના સતતબંધ કે અબંધનો વ્યવહાર જાણવા મળતો નથી. જિનનામનો બંધ તિર્યંચગતિ વિના ત્રણ ગતિમાં હોય છે. પરંતુ અનિકાચિતની સત્તા ચારે ગતિમાં હોય છે.

આ પ્રમાણે સ્થિતિબંધ સંબંધી જુદા જુદા અનેકવિષયો સમજાવવા દ્વારા સ્થિતિબંધનું વર્ણન સંપૂર્ણ થયું. હવે રસબંધ સમજાવીશું. ॥ ૬૧-૬૨॥

મનુષ્યના ભવો	**૧૮૫ સાગરોપમમાં થતા ભવો**	**૧૬૩ સાગરોપમમાં થતા ભવો**	**૧૩૨ સાગરોપમમાં થતા ભવો**
	છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં ૨૨ સાગરોપમ	×	× ×
૧	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ સૌધર્મકલ્પે ૪ પલ્યો.	યુગલિક મનુષ્ય ૩ પલ્યો. સૌધર્મકલ્પે ૧ પલ્યો.	× × × ×
૨	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ નવમી ગ્રૈવે. ૩૧ સાગ.	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ નવમી ગ્રૈવે. ૩૧ સાગ.	× × × ×
૩	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ વિજયાદિમાં૩૩ સાગ.	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ વિજયાદિમાં૩૩ સાગરો.	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ વિજયાદિમાં૩૩સાગરો.
૪	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ વિજયાદિમાં૩૩સાગરો.	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ વિજયાદિમાં૩૩સાગરો.	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ વિજયાદિમાં૩૩સાગરો.
૫	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ અચ્યુતે ૨૨ સાગરો.	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ અચ્યુતે ૨૨ સાગરો.	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ અચ્યુતે ૨૨ સાગરો.
૬	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ અચ્યુતે ૨૨ સાગરો.	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ અચ્યુતે ૨૨ સાગરો.	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ અચ્યુતે ૨૨ સાગરો.
૭	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ અચ્યુતે ૨૨ સાગરો.	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ અચ્યુતે ૨૨ સાગરો.	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ અચ્યુતે ૨૨ સાગરો.
૮	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ	મનુષ્ય પૂર્વક્રોડ વર્ષ

અબંધસ્થિતિ અને સતતબંધનું ચિત્ર

ઉત્કૃષ્ટ અબંધકાળ યોગ્ય પ્રકૃતિઓ	**ઉત્કૃષ્ટ અબંધ કાળ**	**ઉત્કૃષ્ટ સતતબંધ યોગ્ય પ્રકૃતિઓ**	**ઉત્કૃષ્ટ સતત બંધ**	**જઘન્ય સતતબંધ યોગ્ય પ્રકૃતિઓ**	**જઘન્ય સતત બંધ**
૩. તિર્યંચત્રિક	૧૬૩ સાગ.	દેવદ્વિક- વૈક્રિયદ્વિક-૪	૩ પલ્યો.	જિનનામ ૧	અંત-ર્મુહૂર્ત
૩. નરકત્રિક	૪ પલ્યો.	તિર્યંચદ્વિક- નીચગોત્ર ૩	અસંખ્ય કાલ.		
૧. ઉદ્યોતનામ ૭	૭મનુભવ અધિક	ચાર આયુ.-૪	અંતમુહુર્ત	ચાર આયુષ્ય-૪	”
		ઔદા. શ.ના.-૧	અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન	બાકીની - ૬૮ અધ્રુવબંધી	૧ સમય
૪. સ્થા. ચતુષ્ક ૪. કુજાતિ ” ૧. આતપ	૧૮૫ સાગ. ૪ પલ્યો. ૮ મનુ.	સાતાવેદનીય-૧	દેશોન પૂર્વ ક્રોડવર્ષ	૭૩	
૫. અશુભ સંઘ. ૫. ” સંસ્થાન ૧. ” વિહાયો. ૪. અનંતાનુબંધી ૧. મિથ્યાત્વ ૩. દૌર્ભાગ્યત્રિક ૩. થિણદ્ધિત્રિક	૧૩૨ સા. તથા ૬ મનુ. ભવ અ.	પરાઘાત-ઉચ્છ્વાસ પંચેન્દ્રિય જાતિ ત્રસ ચતુષ્ક - ૭	૧૮૫ સા. ૪ પલ્યો. ૮ મનુ. ભવ		

ઉત્કૃષ્ટ અબંધકાળ યોગ્ય પ્રકૃતિઓ	ઉત્કૃષ્ટ અબંધ કાળ	ઉત્કૃષ્ટ સતતબંધ યોગ્ય પ્રકૃતિઓ	ઉત્કૃષ્ટ સતત બંધ	જઘન્ય સતતબંધ યોગ્ય પ્રકૃતિઓ	જઘન્ય સતત બંધ
૧. નીચગોત્ર ૧. નપુંસકવેદ ૧. સ્ત્રી વેદ ૨૫		શુભવિહાયોગતિ પુરુષ વેદ સૌભાગ્યત્રિક ઉચ્ચગોત્ર સમચતુરસ્ર સંસ્થા. ૭	૧૩૨ સા. ૬ મનુ. ભવ		
૪૧. કુલ - ૩૯. ધ્રુવ બંધી ૪૦. અધ્રુવબંધી ૧૨૦.	× ×	અશુ. વિહા.ગતિ ચારજાતિ વગેરે ૪૧	અંતર્મુહૂર્ત		
		મનુષ્યદ્વિક જિનનામ વજ્રઋષભનારાચ ઔદારિકાંગોપાંગ ૫ કુલ - ૭૩	૩૩ સાગરો.		

હવે રસબંધ સમજાવે છે.

तिव्वो असुहसुहाणं, संकेसविसोहिओ विवज्जयओ ।
मंदरसो गिरिमहिरयजलरेहासरिसकसाएहिं ॥६३॥

(तीव्रोऽशुभशुभानां संक्लेशविशुद्धितो विपर्ययत: ।
मन्दरसो गिरिमहीरजोजलरेखासदृशकषायै: ॥६३॥)

तिव्वो=તીવ્ર, **असुहसुहाणं**=અશુભ અને શુભ કર્મપ્રકૃતિઓનો, **संकेसविसोहिओ**=સંક્લેશ દ્વારા અને વિશુદ્ધિ દ્વારા થાય છે. **विवज्ज-यओ**=તેના કરતાં વિપરીતપણે, **मंदरसो**=જઘન્ય રસ બંધાય છે. **गिरिमहीरयजलरेहा**=પર્વત, પૃથ્વી, રેતી અને જલની રેખા, **सरिसक-साएहिं**= સમાન કષાયો વડે ॥ ૬૩ ॥

ગાથાર્થ - અશુભ અને શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ અનુક્રમે સંક્લેશ અને વિશુદ્ધિ વડે બંધાય છે. તથા જઘન્યરસ તેના કરતાં વિપર્યયપણે બંધાય છે તથા પર્વત, પૃથ્વી, રેતી અને જલની રેખા સમાન કષાયો વડે (આ ગાથાના અર્થનો સંબંધ આગળ આવનારી ગાથા સાથે છે.) ॥ ૬૩ ॥

વિવેચન - પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, અનુભાગબંધ અને પ્રદેશબંધ એમ ચાર પ્રકારના બંધમાંથી પ્રકૃતિબંધ અને સ્થિતિબંધ સમજાવીને હવે અનુભાગબંધ સમજાવે છે.

પ્રતિસમયે બંધાતા કર્મપરમાણુઓમાં આત્મા સાથે વિવક્ષિત કર્મ કેટલો સમય રહેશે એવા પ્રકારની સ્થિતિનું (કાલનું) નિયમન જેમ આત્મા કરે છે. તેમ આ કર્મ જ્યારે ઉદયમાં આવશે ત્યારે કેવું કેવું ફળ આપશે? અને તે ફળ કેટલા પાવરથી આપશે ? તેનું પણ નિયમન આત્મા કરે છે. તેવા પ્રકારના ફળ આપવા માટેનો જે પાવર, જે શક્તિ, કર્માણુઓમાં આત્મા નક્કી કરે છે. તે સામર્થ્યને અનુભાગબંધ કહેવાય છે.

પ્રકૃતિબંધથી આ કર્મ શું ફળ આપશે ? તે નક્કી થાય છે. અને અનુભાગબંધથી તે ફળ કેટલા પાવરથી (કેટલી તીવ્ર-મંદતાથી) ફળ આપશે તે નક્કી થાય છે. આ શક્તિ એટલે સામર્થ્ય તે જ અનુભાગ છે. અને તેનું નક્કી થવું તે અનુભાગબંધ છે. અનુભાગબંધને જ રસબંધ કહેવાય છે. બાંધેલા રસ (અનુભાગ) પ્રમાણે જ્યારે તે કર્મ ઉદયમાં આવે છે અને ફળવિપાક દેખાડે છે ત્યારે તેને **વિપાકોદય, અનુભાગોદય** અથવા **રસોદય** કહેવાય છે.

બંધાયેલાં તે કર્મોમાં બાંધેલો જે રસ છે. તે અધ્યવસાય દ્વારા હીન કરીને પોતાના રૂપે જીવ વેદે છે. તેને વિપાકોદય કહેવાય છે. અને પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે પોતાના મૂલકર્મમાં સજાતીયમાં અથવા સજાતીય ન હોય ત્યારે વિજાતીયમાં ભળીને જે ઉદયમાં આવે તેને સંક્રમણ અથવા વિવક્ષિત પ્રકૃતિનો **પ્રદેશોદય** કહેવાય છે. સારાંશ કે જે કર્મ જેટલા રસવાળું બાંધ્યું હોય, તે કર્મના તે રસમાંથી અધ્યવસાયને અનુસારે ફેરફાર કરી પરિવર્તિત કરેલા રસ પ્રમાણે સ્વવિપાકથી ભોગવવું તે **રસોદય** (વિપાકોદય) કહેવાય છે. અને બંધાયેલું તે વિવક્ષિત કર્મ બાંધ્યા પછી ભવપ્રત્યયિક અથવા ગુણપ્રત્યયિક તેનો ઉદય ન થવાથી તેના કર્મપરમાણુઓને પોતાના મૂલકર્મમાં જ સજાતીય ઉદયમાં હોય તો તેનામાં અને સજાતીય ન હોય તો વિજાતીયમાં ભેળવીને તેવી પરપ્રકૃતિ રૂપે વિવક્ષિત કર્મપરમાણુઓને ભોગવવા તે **પ્રદેશોદય** કહેવાય છે.

જેમ કે મિથ્યાત્વ મોહનીયનાં બંધાયેલ દલિકોને મંદરસવાળાં કરીને પણ મિથ્યાત્વમોહનીયરૂપે ભોગવવાં તે મિથ્યાત્વમોહનીયનો વિપાકોદય કહેવાય છે. અને સમ્યક્ત્વમોહનીય કે મિશ્રમોહનીય રૂપે કરીને તે રૂપે ભોગવવાં તે મિથ્યાત્વનો પ્રદેશોદય કહેવાય છે.

એવી જ રીતે દેવભવમાં ગયેલો જીવ દેવગતિનામકર્મ, પંચેન્દ્રિયજાતિ નામકર્મ અને વૈક્રિયશરીરનામકર્માદિનાં દલિકોને સ્વવિપાકથી ઉદયસ્વરૂપે અનુભવે છે. તે **વિપાકોદય** છે અને દેવગતિમાં રહેલો તે જ દેવનો જીવ મનુષ્યગતિ આદિ શેષ ત્રણ ગતિનામકર્મ, પંચેન્દ્રિય સિવાયની ચાર જાતિનામકર્મ એમ અનુદયવતી નામકર્મની શેષ પ્રકૃતિઓનાં કર્મદલિકોને ભવપ્રત્યયિક ઉદય ન હોવાથી દેવગતિ-નામકર્માદિ ઉદયવતી એવી નામકર્મની ૨૧,૨૫,૨૭,૨૮,૨૯ અને ૩૦ પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમાવીને જે તે રૂપે ઉદયથી ભોગવે તેને મનુષ્યગતિ આદિ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનો **પ્રદેશોદય** કહેવાય છે. આવી જ રીતે ગુણપ્રત્યયિક જે પ્રકૃતિઓનો અનુદય થયો હોય તેનો પણ ઉદયવતીમાં સંક્રમાવીને જે ઉદય થાય તે અનુદયવતીનો **પ્રદેશોદય** કહેવાય છે.

હવે જે સમયે જે કર્મ બંધાય છે, તે સમયે જ તેમાં જેમ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અને પ્રદેશ બંધ થાય છે. તેમ રસ પણ બંધાય જ છે. સ્થિતિ-રસ વિનાનું કર્મ માત્ર ૧૧-૧૨-૧૩મા ગુણઠાણે જ બંધાય છે. બાકીના ૧ થી ૧૦ ગુણસ્થાનકોમાં જ્યારે જ્યારે કર્મ બંધાય છે. ત્યારે ત્યારે પ્રતિસમયે અવશ્ય સ્થિતિ-રસ પણ બંધાય જ છે. તે રસબંધનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે.

૧ થી ૧૦ ગુણસ્થાનકોમાં વર્તતા સર્વે જીવો પ્રતિસમયે અનંતાનંત કર્મપરમાણુઓના બનેલા કાર્મણવર્ગણાના સ્કંધોને ગ્રહણ કરીને કર્મરૂપે બાંધે છે. તે સર્વે કર્મપરમાણુઓમાં પોતાના નિયત વિપાકરૂપે ફળ આપવાની તીવ્ર-મંદાત્મક ભાવે શક્તિનું જે નિયમન થવું તે શક્તિના (સામર્થ્યના) નિયમને રસબંધ કહેવાય છે. એક સમયે બંધાતા અનંતાનંત કર્મ પરમાણુઓમાં આવો રસબંધ થતો હોવા છતાં પણ તે સર્વે પરમાણુઓમાં સરખો રસબંધ થતો નથી. કોઈમાં ઓછો અને કોઈમાં અધિક રસબંધ થતો હોવાથી તે રસની વર્ગણા અને સ્પર્ધક રૂપે શાસ્ત્રોમાં વિવક્ષા કરેલી છે. તે આ પ્રમાણે-

એક જીવ વડે એક સમયમાં ગ્રહણ કરાતા અનંતાનંત કર્મપુદ્‌ગલોમાં ઓછામાં ઓછા રસવાળા જે કર્મ પુદ્‌ગલો છે. તેમાં જે રસ (શક્તિ-સામર્થ્ય) છે. તેના સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ટૂકડા કરવામાં આવે કે જે એક ટુકડાના ફરીથી કેવલીની બુદ્ધિએ પણ બે ટૂકડા ન થાય તેવા ટૂકડા કરીએ તો સંસારમાં રહેલા સર્વજીવોની સંખ્યા કરતાં અનંતગુણા ટૂકડા થાય તેટલો રસ ઓછામાં ઓછા રસવાળા એક એક કર્મ પુદ્‌ગલોમાં હોય છે. સારાંશ કે સર્વજીવો કરતાં અનંતગુણા રસાવિભાગો વડે (એટલે કે રસાણુઓ વડે) યુક્ત એવા અનંતા પરમાણુઓ (પરસ્પર સમાન રસવાળા) હોય છે. આ રસાવિભાગને અવિભાગપલિચ્છેદ પણ કહેવાય છે. આવા પ્રકારના સર્વજીવો કરતાં અનંતગુણા રસાવિભાગવાળા અનંતા પરમાણુઓનો સમુદાય તે **વર્ગણા**

કહેવાય છે. **સરખે સરખા રસાવિભાગવાળા પરમાણુઓનો સમુદાય તે વર્ગણા કહેવાય છે.** આ પ્રથમ વર્ગણા છે. તેના કરતાં એક રસાવિભાગ જેમાં અધિક હોય એવા અનંતા કર્મપરમાણુઓનો સમુદાય તે બીજી વર્ગણા. તેનાથી બે અધિક રસાવિભાગ વાળા કર્મપરમાણુઓનો સમુદાય તે ત્રીજી વર્ગણા એમ ક્રમશઃ અનંતી વર્ગણાઓ એક સમયમાં બંધાતા તે કર્માણુઓમાં હોય છે. **ક્રમશઃ એકોત્તર વૃદ્ધિ રૂપે નિરંતર પણે થતી વર્ગણાઓનો સમુદાય તેને સ્પર્ધક કહેવાય છે.** વર્ગણાઓ જાણે એક એક રસાણુની વૃદ્ધિ વડે માંહોમાંહે સ્પર્ધા કરતી હોય શું ? એવા અર્થમાં નિરંતર પણે થતી વર્ગણાઓને સ્પર્ધક કહેવાય છે. આવા પ્રકારની નિરંતર પણે અભવ્યથી અનંતગુણી અને સિદ્ધની સંખ્યા કરતાં અનંતમા ભાગની વર્ગણાઓ થાય છે. તેથી એક સ્પર્ધકમાં તેટલી (એટલે અભવ્યથી અનંતગુણી) વર્ગણાઓ હોય છે. ત્યારબાદ એકોત્તર વૃદ્ધિવાળા રસાણુઓથી યુક્ત એવા કર્મ પુદ્‌ગલો બંધાતા કર્મમાં હોતા નથી. તેથી અંતર પડે છે. અંતર પડવાથી અહીં એક સ્પર્ધક સમાપ્ત થાય છે. આવાં અસંખ્ય સ્પર્ધકો એક સમયના બંધમાં હોય છે.

આ વાત કલ્પિત એક ઉદાહરણથી સમજીએ. સર્વ જીવો એટલે ૧૦૦, તેનાથી અનંતગુણ એટલે ૧૦૦૦, અભવ્યો એટલે ૨, તેનાથી અનંતગુણ ૨૦, હવે સૌથી જઘન્ય રસાણુવાળા એટલે કે સર્વ જીવોથી અનંતગુણા (૧૦૦૦) રસાણુવાળા અનંતા કર્મ પરમાણુઓની જે વર્ગણા તે પ્રથમ સ્પર્ધકની પ્રથમ વર્ગણા. એક અધિક (એટલે ૧૦૦૧) રસાણુવાળા બીજા અનંતા કર્મ પરમાણુઓની જે વર્ગણા તે બીજી વર્ગણા. એમ ૧૦૦૨ રસાણુવાળા બીજા અનંતા કર્મ પરમાણુઓની જે વર્ગણા તે ત્રીજી વર્ગણા. આ પ્રમાણે ક્રમશઃ અભવ્યથી અનંતગુણી એટલે ૨૦ વર્ગણાઓ થાય, તેવા એકોત્તરવૃદ્ધિ વાળા કર્મ પુદ્‌ગલો તે બંધાતા કર્મમાં હોય છે. પરંતુ ત્યારબાદ

૧૦૨૦ રસાણુવાળા ૧૦૨૧ રસાણુવાળા ૧૦૨૨ રસાણુવાળા કર્મ પુદ્‌ગલો તે બંધાતા કર્મમાં એક પણ હોતા નથી.

એક સ્પર્ધકથી બીજા સ્પર્ધકની વચ્ચે સર્વજીવો કરતાં અનંતગુણનું અંતર હોય છે. તેથી જ પહેલું, બીજું, ત્રીજું એમ સ્પર્ધકો જુદાં-જુદાં થાય છે. આવા પ્રકારનાં અભવ્યથી અનંતગુણાં સ્પર્ધકો એક સમયમાં બંધાતા કર્મમાં હોય છે. તેને જ એક **રસસ્થાનક** અથવા **અનુભાગ-બંધસ્થાનક** કહેવાય છે. એક સમયમાં એક જીવ વડે બંધાતા કર્મમાં એક જ રસસ્થાનક (અનુભાગબંધસ્થાનક) હોય છે. (એટલે કે અભવ્યથી અનંતગુણા સ્પર્ધકો તેમાં હોય છે) આવા પ્રકારનાં રસસ્થાનકો અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ કુલ હોય છે.

એક જીવ વડે એક જ સમયમાં બંધાતા કર્મમાં અભવ્યથી અનંતગુણ વર્ગણાઓ અને તેટલાં જ સ્પર્ધકો જેટલો હીનાધિકપણે રસનો બંધ કર્મપરમાણુઓમાં જે થાય છે તેમાં કર્મ બાંધનારા જીવોનો તેવા પ્રકારનો જે ચિત્ર-વિચિત્ર અધ્યવસાય છે તે કારણ સમજવું તથા કર્મપરમાણુઓમાં તેવા રસાંશયુક્તપણે પરિણમવાનો તેનો પોતાનો સ્વભાવ પણ કારણ સમજવું. જેમ અગ્નિમાં બાળવાનો અને કાષ્ઠમાં બળવાનો સ્વતઃ સ્વભાવ છે તો જ દાહાત્મક કાર્ય થાય છે. તેમ અહીં જીવમાં ચિત્ર-વિચિત્ર બંધકસ્વભાવ અને કર્મપરમાણુઓમાં ચિત્ર-વિચિત્ર ભાવે બધ્યમાનપણે પરિણામ પામવાનો સ્વભાવ હોવાથી આવા પ્રકારનો રસબંધ થાય છે.

અભવ્યથી અનંતગુણા સ્પર્ધકોમાં થનારી પ્રત્યેક વર્ગણાઓમાં અનંતા અનંતા કર્મ પરમાણુઓ હોવા છતાં પણ પહેલા સ્પર્ધકની પહેલી વર્ગણામાં સૌથી વધારે પરમાણુઓ હોય છે. તેનાથી પહેલા સ્પર્ધકની બીજી-ત્રીજી-ચોથી આદિ વર્ગણાઓમાં ક્રમશઃ હીન-હીન કર્મપરમાણુઓ હોય છે. એમ સર્વ સ્પર્ધકોમાં જાણવું તથા પ્રથમ સ્પર્ધકની અન્તિમ

વર્ગણા કરતાં બીજા સ્પર્ધકની પ્રથમ વર્ગણામાં પણ હીન પરમાણુઓ જાણવા. એમ સર્વત્ર સમજવું. અહીં સર્વત્ર **"રસબંધ"**માં સમજાવાતા રસનો અર્થ જ **જીવને કર્મોનું ફળ બતાવવાની તીવ્રતા અને મંદતારૂપ સામર્થ્ય-શક્તિ એવો અર્થ કરવો.** પરંતુ પુદ્‌ગલાસ્તિકાયના લક્ષણ રૂપે જે વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શમાં રસનાથી ગ્રાહ્ય સ્વાદસ્વરૂપ તિક્ત કટુ આમ્લ ઈત્યાદિ રસ આવે છે. તે ન સમજવો. તે રસનાગ્રાહ્ય સ્વાદ સ્વરૂપ રસ કર્મપરમાણુઓમાં (અને સર્વ પુદ્‌ગલોમાં) પુદ્‌ગલાસ્તિકાયનો ગુણ હોવાથી **સ્વાભાવિકપણે** જ હોય છે. અને કર્મના ફળને આપનાર તીવ્ર-મંદ સ્વરૂપ આ રસ **જીવ વડે બંધાયેલો** (નંખાયેલો) છે. જીવ જ્યારે બાંધે છે ત્યારે જ આવે છે.

બંધને આશ્રયી કર્મપ્રકૃતિઓ ૧૨૦ હોય છે. તેમાં ૪૨ **પુણ્યપ્રકૃતિઓ** છે. જેને **શુભપ્રકૃતિ** કહેવાય છે અને ૮૨ **પાપપ્રકૃતિઓ** છે. જેને **અશુભ** પ્રકૃતિ કહેવાય છે. વર્ણ ચતુષ્ક બન્નેમાં આવવાથી ચારની સંખ્યા વધે છે. શુભપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ શુભ છે. તેથી અત્યન્ત વિશુદ્ધિ વડે (એટલે કે અત્યન્ત મંદ-મંદતર સંક્લેશ વડે) બંધાય છે. અને અશુભપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટરસ અશુભ છે. તેથી અત્યન્ત તીવ્ર સંક્લેશ વડે બંધાય છે. શુભપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસ અત્યન્ત તીવ્ર સંક્લેશ વડે બંધાય છે. અને અશુભપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસ અત્યન્ત વિશુદ્ધિ વડે (એટલે અત્યન્ત મંદ-મંદતર સંક્લેશ વડે) બંધાય છે.

(૧) ૪૨ પુણ્ય પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટરસ વિશુદ્ધિથી થાય છે.
(૨) ૪૨ પુણ્ય પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ તીવ્ર સંક્લેશથી થાય છે.
(૧) ૮૨ પાપ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટરસ તીવ્ર સંકલેશથી થાય છે.
(૨) ૮૨ પાપ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિથી થાય છે.

સ્થિતિબંધમાં કષાયજન્ય વિષમતા માત્ર કારણ છે પરંતુ રસબંધમાં લેશ્યા સહકૃત કષાયજન્ય વિષમતા કારણ છે. તેથી એક-એક સ્થિતિ

બંધના અધ્યવસાયમાં અસંખ્ય-અસંખ્ય રસબંધના અધ્યવસાયો હોય છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં અંતર્મુહૂર્તથી ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધીની સ્થિતિ બંધાય છે. તેથી અંતર્મુહૂર્તથી ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમના જેટલા સમયો થાય તેટલાં **સ્થિતિસ્થાનો** કહેવાય છે. તેમાંના એક એક સ્થિતિસ્થાને સ્થિતિસ્થાને અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ સ્થિતિબંધના હેતુભૂત (કષાયજન્ય) અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે. અને સ્થિતિબંધના હેતુભૂત એક-એક અધ્યવસાયસ્થાનોમાં (લેશ્યા સહકૃત કષાયજન્ય) રસબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયસ્થાનો અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ હોય છે. સ્થિતિબંધ અને રસબંધ એમ બન્નેમાં મૂલ તો કષાય જ કારણ છે. લેશ્યા કારણ નથી. પરંતુ રસબંધમાં લેશ્યા કષાયથી મિશ્ર થયેલી હોય તો લેશ્યા પણ કારણ કહેવાય છે. અન્યથા જો એમ ન સમજીએ અને લેશ્યાને રસબંધનું કારણ માનીએ તો ૧ થી ૧૦ ગુણસ્થાનકોમાં જેમ શુક્લલેશ્યા હોય છે તેમ ૧૧ થી ૧૩માં પણ શુક્લલેશ્યા છે. તેથી ત્યાં પણ રસબંધ થવો જોઈએ. પરંતુ ત્યાં રસબંધ થતો નથી. માટે એકલી લેશ્યા રસબંધનું કારણ નથી. લેશ્યા સહકૃત કાષાયિકપરિણામ જ રસબંધનું કારણ છે.

તીવ્ર-મંદતાને અનુસારે રસબંધના અસંખ્ય ભેદો થઈ શકે છે. મંદતમ-મંદતર-મંદ-તીવ્ર-તીવ્રતર અને તીવ્રતમ એમ ઘણા પ્રકારો પડે છે. પરંતુ તે સર્વે ભેદોને સમજાવવા શાસ્ત્રકારોએ ૪ ભાગ પાડ્યા છે. (૧) **એકસ્થાનિક** (૨) **દ્વિસ્થાનિક** (૩) **ત્રિસ્થાનિક** અને (૪) **ચતુઃ-સ્થાનિક.** આ ચાર પ્રકારોને જ એકઠાણીયો, બેઠાણીયો, ત્રણઠાણીઓ અને ચારઠાણીયો રસ કહેવાય છે. તેને સમજાવવા શુભ પ્રકૃતિઓ માટે શેરડીના રસનું અને અશુભપ્રકૃતિઓ માટે લીંબડાના રસનું દૃષ્ટાંત શાસ્ત્રોમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. શેરડીનો કે લીંબડાનો જે સ્વાભાવિક રસ છે. તેના જેવી મીઠાશ અને કડવાશ જેમાં હોય તે એકસ્થાનિકરસ. તેના રસને ઉકાળી ઉકાળીને અડધો બાળી નાખી અડધો રાખીએ અર્થાત્ બુદ્ધિથી બે ભાગ કલ્પીને એક ભાગ બાળી નાખી એક ભાગ રાખીએ તે દ્વિસ્થાનિક રસ.

તેવી જ રીતે બુદ્ધિથી ત્રણ ભાગ કલ્પીને બે ભાગ બાળી નાખી ત્રીજો ભાગ માત્ર રાખીએ તે ત્રિસ્થાનિક રસ. અને બુદ્ધિથી ચાર ભાગ કલ્પીને ત્રણ ભાગ બાળી નાખી. ચોથો ભાગ માત્ર રાખીએ. તેના જેવી મીઠાશ અને કડવાશ જ્યાં હોય તે ચતુઃસ્થાનિક રસ કહેવાય છે.

આ ચાર પ્રકારના રસબંધમાં અનંતાનુબંધી આદિ ચાર કષાયો કારણ છે. જે મૂલગાથાના *गिरिमहिरयजलरेहासरिसकसाएहिं* આ પદમાં જણાવ્યું છે. પર્વતની રેખા સમાન કષાય શબ્દથી અનંતાનુબંધી સમજવો. પૃથ્વીની રેખાસમાન શબ્દથી અપ્રત્યાખ્યાનીય, રેતીની રેખા સમાન શબ્દથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પાણીની રેખા સમાન શબ્દથી સંજ્વલન કષાય જાણવા. આ પદના અર્થનો સંબંધ આગળ આવનારી ૬૪મી ગાથા સાથે છે. એટલે તેના વિવેચનમાં જ વધારે અર્થ સ્પષ્ટ કરીશું ॥૬૩॥

चउठाणाई असुहा, सुहन्नहा विग्घदेसघाइआवरणा ।
पुमसंजलणिगदुतिचउठाणरसा सेस दुगमाई ॥६४॥

(चतुःस्थानादिरशुभानां शुभानामन्यथा विघ्नदेशघात्यावरणाः ।
पुरुषसंज्वलना एकद्वित्रिचतुःस्थानरसाः शेषा द्विस्थानादयः ॥६४॥)

चउठाणाई=ચતુઃસ્થાનક આદિ, **असुहा**=અશુભપ્રકૃતિઓનો, **सुह**=શુભ પ્રકૃતિઓનો, **अन्नहा**=અન્યથા-ઉલટી રીતે, **विग्घदेसघाइआवरणा**=પાંચ અંતરાય અને સાત દેશઘાતી આવરણો, **पुम**=પુરૂષવેદ, **संजलण**= ચાર સંજ્વલન, **इगदुतिचउठाणरसा**=એક, બે, ત્રણ અને ચતુઃસ્થાનકાદિ રસવાળી, **सेस**=બાકીની પ્રકૃતિઓ, **दुगमाई**=દ્વિસ્થાનિક આદિ રસવાળી છે. ॥૬૪॥

ગાથાર્થ - (પૂર્વગાથામાં કહેલા કષાયો વડે) અનુક્રમે અશુભ પ્રકૃતિઓનો ચતુઃસ્થાનક આદિ અને શુભપ્રકૃતિઓનો તેનાથી ઉલટી રીતે રસ બંધાય છે. પાંચ અંતરાયકર્મ, સાત દેશઘાતી આવરણો પરુષવેદ અને સંજ્વલન ચાર કષાય એમ ૧૭ પ્રકૃતિઓનો રસ એક, બે, ત્રણ

અને ચતુઃસ્થાનિક હોય છે. બાકીની ૧૦૩ પ્રકૃતિઓનો રસ દ્વિસ્થાનિક, ત્રિસ્થાનિક અને ચતુઃસ્થાનિક હોય છે. ॥૬૪॥

વિવેચન : બંધને આશ્રયી ૧૨૦ પ્રકૃતિઓમાંથી માત્ર ૧૭ પ્રકૃતિઓનો જ એકસ્થાનિક રસબંધ થાય છે. બાકીની ૧૦૩ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનિક રસબંધ થતો જ નથી. તેનું કારણ એ છે કે એકસ્થાનિક રસબંધ થાય તેવી અત્યન્ત વિશુદ્ધિવાળા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયો શ્રેણીમાં નવમા ગુણસ્થાનકનો કેટલોક ભાગ ગયા પછી જ આવે છે. અને ત્યાં આ સત્તર જ અશુભ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. બીજી બંધાતી નથી તેથી ૧૭ નો જ એકસ્થાનિકરસબંધ સંભવે છે.

પ્રશ્ન : નવમા ગુણસ્થાનકે ૨૨ પ્રકૃતિઓનો બંધ કહ્યો છે. તેમાં સાતા, યશ અને ઉચ્ચગોત્ર ત્રણ જ પુણ્યપ્રકૃતિઓ છે. બાકીની ૧૯ અશુભ પ્રકૃતિઓ છે. તો ૧૭નો જ એકસ્થાનિકરસ બંધ કેમ કહો છો ? કેવલજ્ઞાનાવરણ અને કેવલદર્શનાવરણનો બંધ પણ છે. અને તે અશુભ પણ છે. તેનો એકસ્થાનિક રસબંધ કેમ કહેતા નથી ?

ઉત્તર : આ બન્ને પ્રકૃતિઓ સર્વઘાતી છે સર્વઘાતીનો રસ જઘન્યથી પણ દ્વિસ્થાનિક જ હોય છે, તેથી નવમે, દસમે ગુણસ્થાનકે અત્યન્ત વિશુદ્ધિ હોવા છતાં પણ આ બન્ને પ્રકૃતિઓ સર્વઘાતી હોવાથી જઘન્યથી પણ તેનો દ્વિસ્થાનિક જ રસબંધ થાય છે. એકસ્થાનિક રસબંધ થતો નથી. જે એકસ્થાનિક રસ છે. તથા જઘન્ય એવો દ્વિસ્થાનિક જે રસ છે. તે બન્ને અતિશય અલ્પ રસ હોવાથી સ્વઘાત્યગુણનો સર્વથા ઘાત કરવા માટે અસમર્થ હોય છે. તેથી કેવલદ્વિકના આવરણનો રસબંધ નવમે-દસમે પણ એકસ્થાનિક થતો નથી.

પ્રશ્ન : જેમ અત્યન્ત વિશુદ્ધિ વડે નવમા-દસમા ગુણસ્થાનકે ૧૭ અશુભ પ્રકૃતિઓનો એકસ્થાનિક રસબંધ થાય છે. તેમ અતિશય સંક્લિષ્ટ પરિણામ વડે પહેલા ગુણઠાણે શુભપ્રકૃતિઓનો પણ એકસ્થાનિક રસબંધ થવો જોઈએ. તે કેમ કહેતા નથી ?

ઉત્તર : અતિશય સંક્લિષ્ટ પરિણામ હોય ત્યારે પ્રાયઃ શુભપ્રકૃતિઓનો બંધ જ સંભવતો નથી. અશુભ પ્રકૃતિઓ જ બંધાય છે. જેમ ચાર ગતિમાંથી તીવ્ર સંક્લેશ હોય તો નરક-તિર્યંચગતિ જ બંધાય. પાંચ જાતિમાં એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ જ બંધાય એટલે શુભપ્રકૃતિઓનો બંધ જ ન હોવાથી એકસ્થાનિક રસબંધ થતો નથી.

પ્રશ્ન : અત્યન્ત તીવ્ર સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા તિર્યંચ મનુષ્યો જ્યારે સાતમી નરકપ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે ત્યારે પંચેન્દ્રિયજાતિ, વૈક્રિયશરીરનામકર્મ, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ ત્રસચતુષ્ક વગેરે કેટલીક પુણ્યપ્રકૃતિઓ પણ બાંધે જ છે. ત્યારે તે પ્રકૃતિઓનો એકસ્થાનિક રસબંધ થવો જોઈએ.

ઉત્તર : તે સમયે પણ બંધાતી પુણ્યપ્રકૃતિઓનો તથાસ્વભાવે જ બેઠાણીઓ આદિ જ રસ બંધાય છે. પરંતુ તેનાથી ઓછો રસબંધ થતો નથી. તેથી ત્યાં પણ દ્વિસ્થાનિક આદિ રસબંધ જાણવો.

પર્વતની રેખા સમાન અનંતાનુબંધી કષાય વડે અશુભ પ્રકૃતિઓનો ચતુઃસ્થાનિક રસ બંધાય છે. પૃથ્વીની રેખા સમાન અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય વડે ત્રિસ્થાનિક રસ બંધાય છે. રેતીની રેખા સમાન પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયો વડે દ્વિસ્થાનિક રસ બંધાય છે. અને જલની રેખા સમાન સંજ્વલન કષાયો વડે માત્ર ૧૭ અશુભપ્રકૃતિઓનો જ એકસ્થાનિક રસ બંધાય છે. શુભપ્રકૃતિઓમાં તેનાથી વિપરીત ભાવ જાણવો, એટલે કે અનંતાનુબંધી કષાય વડે દ્વિસ્થાનિક, અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય વડે ત્રિસ્થાનિક અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ તથા સંજ્વલન કષાય વડે ચતુઃસ્થાનિક રસ બંધાય છે.

કષાયનું નામ	અશુભ પ્રકૃતિઓનો રસબંધ	શુભ પ્રકૃતિઓનો રસબંધ
અનંતાનુબંધીના ઉદય વડે	ચતુઃસ્થાનિક	દ્વિસ્થાનિક
અપ્રત્યાખ્યાનીયના ઉદય વડે	ત્રિસ્થાનિક	ત્રિસ્થાનિક
પ્રત્યાખ્યાનાવરણના ઉદય વડે	દ્વિસ્થાનિક	ચતુઃસ્થાનિક
સંજ્વલનના ઉદય વડે	એકસ્થાનિક	ચતુઃસ્થાનિક

પ્રશ્ન : જો અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદય વડે અશુભપ્રકૃતિઓનો રસબંધ ચતુઃસ્થાનિક થતો હોય અને શુભપ્રકૃતિઓનો દ્વિસ્થાનિક રસબંધ થતો હોય તો અનાદિ મિથ્યાત્વી જીવ પ્રથમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે તે અવસ્થાનું વર્ણન કરતાં કર્મપ્રકૃતિમાં (કમ્મપયડી ગ્રંથમાં) ઉપશમનાધિકારના પ્રારંભમાં શ્રી શિવશર્મસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબે કહ્યું છે, કે સંજ્ઞિત્વ પંચેન્દ્રિયત્વ અને પર્યાપ્તત્વ એમ ત્રણ લબ્ધિથી યુક્ત એવો જીવ, અશુભનો દ્વિસ્થાનિક રસ બાંધતો અને શુભનો ચતુઃસ્થાનિક રસ બાંધતો, તથા સત્તામાં રહેલી અશુભપ્રકૃતિના રસને પણ દ્વિસ્થાનિક કરતો અને શુભપ્રકૃતિના રસને ચતુઃસ્થાનિક કરતો એવો તે જીવ ક્રમશઃ ત્રણ કરણ કરવા વડે ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામે છે. અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામનારો આ જીવ મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં છે, ત્યાં અનંતાનુબંધી કષાય પણ ધ્રુવોદયી છે. તેથી આ અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉદય ત્યાં અવશ્ય છે જ. તે હોતે છતે અશુભ પ્રકૃતિઓનો દ્વિસ્થાનિક અને શુભપ્રકૃતિઓનો ચતુઃસ્થાનિક રસ કેવી રીતે બંધાય ! અને જો બંધાય તો આ ગાથામાં કહેલી વાત કેવી રીતે યુક્તિસંગત થાય ?

ઉત્તર : અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયથી અશુભનો ચતુઃસ્થાનિક અને શુભનો દ્વિસ્થાનિક રસબંધ થાય એમ જે આ ૬૪મી ગાથામાં કહ્યું છે. તે પ્રાયિકવચન સમજવું. બહુધા આવો રસ બંધાય એમ જાણવું. તેથી અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો પણ તીવ્ર મધ્યમ અને મંદ ભેદવાળા હોય છે. તીવ્ર અનંતાનુબંધીના ઉદયવાળા હોય ત્યારે અશુભનો ચતુઃસ્થાનિક અને શુભનો દ્વિસ્થાનિક રસ બાંધે, મધ્યમ અનંતાનુબંધીના ઉદયવાળા હોય ત્યારે બન્નેનો ત્રિસ્થાનિક રસ બાંધે, અને મંદ અનંતાનુબંધીના ઉદયવાળા હોય ત્યારે અશુભનો દ્વિસ્થાનિક અને શુભનો ચતુઃસ્થાનિક રસ પણ બાંધે. એમ પણ સૂક્ષ્મબુદ્ધિએ સમજવું. આ કારણથી સમ્યક્ત્વ પામતી વખતે પૂર્વભૂમિકાવાળા કાળમાં મંદ અનંતાનુબંધીનો ઉદય હોવાથી અશુભનો દ્વિસ્થાનિક રસબંધ અને શુભનો ચતુઃસ્થાનિક રસબંધ થાય છે. આ રીતે કર્મપ્રકૃતિનું વચન યથાર્થ રીતે

ઘટે છે. અને જ્યારે તીવ્ર અનંતાનુબંધી હોય ત્યારે અશુભનો ચતુઃસ્થાનિક અને શુભનો દ્વિસ્થાનિક રસબંધ થાય છે. એવું કર્મગ્રંથનું વચન પણ યથાર્થ રીતે યુક્તિસંગત થાય છે.

પહેલા ગુણઠાણે અનંતાનુબંધીનો ઉદય તીવ્ર મધ્યમ અને મંદ ભેદે અનેક પ્રકારનો હોઇ શકે છે. જેમ કે અભવ્ય જીવો સાતમી નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા હોય ત્યારે અને નવમી ગ્રૈવેયક પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા હોય ત્યારે પહેલું જ ગુણઠાણું હોવા છતાં અનંતાનુબંધીનો ઉદય તીવ્ર-મંદ હોઇ શકે છે. તથા ગાઢમિથ્યાત્વી, અચરમાવર્તવર્તી મિથ્યાત્વી, ચરમાવર્તના પૂર્વાર્ધભાગવર્તી મિથ્યાત્વી, ચરમાવર્તના પશ્ચાદર્ધભાગવર્તી મિથ્યાત્વી અને તેમાં પણ સમ્યક્ત્વની પૂર્વભૂમિકાવર્તી મિથ્યાત્વી ક્રમશઃ મંદ મંદ અનંતાનુબંધીના ઉદયવાળા જીવો હોય છે. તેમાં પણ ચરમયથાપ્રવૃત્તકરણ કાળવર્તી જીવો, અને અંતરકરણની પ્રક્રિયા કરવાના કાળવર્તી જીવો અતિશય વધારે મંદ-મંદ અનંતાનુબંધીના ઉદયવાળા સંભવે છે. તેથી પહેલું ગુણસ્થાનક માત્ર હોવાથી સર્વત્ર અનંતાનુબંધીનો ઉદય તીવ્ર અને સમાન ન સમજવો. તેથી અશુભનો રસબંધ ચતુઃસ્થાનિક અને શુભનો રસ દ્વિસ્થાનિક જ થાય એમ પણ ન સમજવું. જ્યારે અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉદય અત્યન્ત મંદ થયો હોય ત્યારે અશુભનો દ્વિસ્થાનિક અને શુભનો ચતુઃસ્થાનિક રસબંધ પણ થઇ શકે છે.

પ્રશ્ન : જળની રેખા સમાન કષાયો વડે (સંજ્વલન કષાય વડે) એકસ્થાનિક રસબંધ થાય એમ અહીં કહેવામાં આવ્યું છે. અને ૬ થી ૧૦ ગુણસ્થાનકોમાં કેવળ એકલા સંજ્વલન કષાયનો જ ઉદય હોય છે. ત્યાં ૬-૭-૮ અને ૯મા ગુણસ્થાનકના કેટલાક કાળ સુધી અશુભનો દ્વિસ્થાનિક જ રસબંધ થાય છે. તે કેમ ઘટશે ?

ઉત્તર : અહીં પણ અતિશય મંદ સંજ્વલનના ઉદય વડે જ એકસ્થાનિક રસ બંધાય એમ સમજવું. સામાન્ય એવા સંજ્વલનના ઉદય વડે તો દ્વિસ્થાનિક જ રસ બંધાય છે. એમ જ જાણવું. એકસ્થાનિક રસબંધ નવમા

ગુણસ્થાનકનો કેટલોક કાળ ગયા પછી જ થાય છે. આવું શાસ્ત્ર વચન હોવાથી તેની આગળની ભૂમિકાવાળા (૬-૭-૮-૯મા ગુણસ્થાનકમાં સંજ્વલનનો જ ઉદય હોવા છતાં પણ એકસ્થાનિક રસ બંધાતો નથી. પરંતુ દ્વિસ્થાનિક જ રસબંધ થાય છે. એવો અર્થ સારી રીતે નીકળી શકે છે. અને તે જ અર્થ યુક્તિયુક્ત છે. આ જ પ્રમાણે ચોથા ગુણઠાણે વર્તતા અપ્રત્યાખ્યાની કષાયના ઉદયમાં પણ અને પાંચમા ગુણઠાણે વર્તતા પ્રત્યાખ્યાનાવરણના ઉદયમાં પણ તીવ્ર, મધ્યમ અને મંદના ઉદયભેદો હોય છે. તેથી અશુભનો ચતુઃસ્થાનકાદિ અને શુભનો દ્વિસ્થાનક આદિ ત્રણે પ્રકારનો રસબંધ થઇ શકે છે. આ રીતે વિચારતાં નીચે મુજબ ભાવાર્થ નીકળે છે-

કષાયનો ઉદય	અશુભનો રસબંધ	શુભનો રસબંધ
તીવ્ર અનંતાનુબંધીના ઉદયે	ચતુઃસ્થાનિક	દ્વિસ્થાનિક
મધ્યમ અનંતાનુબંધીના ઉદયે	ત્રિસ્થાનિક	ત્રિસ્થાનિક
મંદ અનંતાનુબંધીના ઉદયે	દ્વિસ્થાનિક	ચતુઃસ્થાનિક
તીવ્ર અપ્રત્યાખ્યાનીયના ઉદયે	ચતુઃસ્થાનિક	દ્વિસ્થાનિક
મધ્યમ અપ્રત્યાખ્યાનીયના ઉદયે	ત્રિસ્થાનિક	ત્રિસ્થાનિક
મંદ અપ્રત્યાખ્યાનીયના ઉદયે	દ્વિસ્થાનિક	ચતુઃસ્થાનિક
તીવ્ર પ્રત્યાખ્યાનાવરણના ઉદયે	ચતુઃસ્થાનિક	દ્વિસ્થાનિક
મધ્યમ પ્રત્યાખ્યાનાવરણના ઉદયે	ત્રિસ્થાનિક	ત્રિસ્થાનિક
મંદ પ્રત્યાખ્યાનાવરણના ઉદયે	દ્વિસ્થાનિક	ચતુઃસ્થાનિક
તીવ્ર સંજ્વલનના ઉદયે	ચતુઃસ્થાનિક	દ્વિસ્થાનિક
મધ્યમ સંજ્વલનના ઉદયે	ત્રિસ્થાનિક	ત્રિસ્થાનિક
મંદ સંજ્વલનના ઉદયે	દ્વિસ્થાનિક	ચતુઃસ્થાનિક
અત્યન્ત મંદતમ સં. ના ઉદયે	એકસ્થાનિક	ચતુઃસ્થાનિક

ઉપર પ્રમાણે રસબંધ થાય છે એમ જાણવું. તે પણ અપરાવર્તમાન અશુભ અને અપરાવર્તમાન શુભ માટે ઉપરોક્ત નિયમ ઘણું કરીને જાણવો. કારણ કે જે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓ છે. તે તો તીવ્ર અનંતાનુબંધીના ઉદયકાળે શુભપ્રકૃતિઓ અને મંદ અનંતાનુબંધીના ઉદયકાળે અશુભપ્રકૃતિઓ પ્રાયઃ બંધમાં જ રહેતી નથી છતાં જેનો ભવપ્રત્યયિક્તા કે ગુણપ્રત્યયિક્તાના કારણે બંધ ચાલુ જ રહે છે. તેના માટે ઉપરોક્ત નિયમ લાગુ પડે છે.

આ પ્રમાણે ૧૭ પ્રકૃતિઓનો રસબંધ એકસ્થાનક આદિ ચારે પ્રકારનો થાય છે. અને શેષ ૧૦૩ પ્રકૃતિઓનો રસબંધ દ્વિસ્થાનક આદિ માત્ર ત્રણ જ પ્રકારનો થાય છે. ॥૬૪॥

निम्बुच्छुरसो सहजो, दुतिचउभागकड्ढि इक्क भागंतो ।
इगठाणाइ असुहो, असुहाण सुहो सुहाणं तु ॥६५॥

(निम्बेक्षुरसः सहजः, द्वित्रिचतुर्भागक्वथितैकभागान्तः ।
एकस्थानिकादिरशुभोऽशुभानां शुभो शुभानां तु ॥ ६५ ॥)

निंबुच्छुरसो = લીંબડાના રસ જેવો અને શેરડીના રસ જેવો, **सहजो**=સ્વાભાવિકરસ, **दुतिचउभागकड्ढिइक्कभागंतो**=બેભાગ ત્રણભાગ અને ચારભાગ ઉકાળે છતે એક ભાગ બાકી છે જેનો એવા રસ જેવો, **इगठाणाइ**=એક સ્થાનિક આદિ રસ **असुहो असुहाण**=અશુભ પ્રકૃતિઓનો અશુભ છે અને **सुहो सुहाणं तु**=વળી શુભ પ્રકૃતિઓનો રસ શુભ છે. ॥૬૫॥

ગાથાર્થ-લીંબડાનો અને શેરડીનો સ્વાભાવિક રસ, તથા બે ભાગ ત્રણ ભાગ અને ચાર ભાગ ઉકાળે છતે શેષ બાકી રહેલા એક ભાગની જેમ એક સ્થાનિક આદિ ચાર પ્રકારનો અશુભપ્રકૃતિઓનો અશુભ અને શુભ પ્રકૃતિઓનો શુભ રસ જાણવો ॥૬૫॥

વિવેચન-આ ગાથાનો ભાવાર્થ પૂર્વની ગાથામાં સમજાવાયો છે.

છતાં પણ કંઈક વિસ્તારથી અહીં સમજાવાય છે. અશુભ પ્રકૃતિઓના રસને સમજાવવા માટે લીંબડાના રસનું દૃષ્ટાંત અને શુભ પ્રકૃતિઓના રસને સમજાવવા માટે શેરડીના રસનું દૃષ્ટાંત છે. લીંબડાનો રસ જેમ કડવાશથી યુક્ત હોય છે. તેમ જે પ્રકૃતિઓનો વિપાક કડવાશવાળો છે તે અશુભપ્રકૃતિઓ જાણવી તથા શેરડીનો રસ જેમ મીઠાશથી યુક્ત છે. તેમ જે પ્રકૃતિઓનો વિપાક મીઠાશવાળો છે તે શુભપ્રકૃતિઓ જાણવી.

લીંબડાનો અને શેરડીનો જે સ્વાભાવિક રસ (એટલે કે ઉકાળ્યા વિનાનો જે રસ) છે. તેના જેવી કડવાશ અને મીઠાશ જ્યારે કર્મપ્રકૃતિઓમાં હોય છે. ત્યારે તે એકસ્થાનિક રસ કહેવાય છે. અને સ્વાભાવિક એવા લીંબડાના અને શેરડીના તે રસના બુદ્ધિથી બે ભાગ કલ્પીને ઉકાળવા દ્વારા એક ભાગ બાળી નાખીએ અને એક ભાગ શેષ રાખીએ તેની કડવાશ અને મીઠાશ જેવી હોય છે. તેવી કડવાશ અને મીઠાશ જ્યારે કર્મપ્રકૃતિઓમાં હોય છે. ત્યારે તે દ્વિસ્થાનિક રસ કહેવાય છે. તેવી જ રીતે બુદ્ધિથી ત્રણ અને ચાર ભાગ કલ્પીને શેષ ભાગો બાળી નાખી એક ભાગ બાકી રાખીએ ત્યારે કડવાશ અને મીઠાશ જેવી હોય તેવી કડવાશ અને મીઠાશ કર્મોમાં જ્યારે હોય છે. ત્યારે તે રસ અનુક્રમે ત્રિસ્થાનિક અને ચતુઃસ્થાનિક કહેવાય છે.

જેમ કે લીંબડા કે શેરડીનો રસ ૧૨ લીટર બજારમાંથી લાવ્યો અને ઉકાળ્યો નહીં તે એકસ્થાનિક રસ. ૧૨ લીટર ઉકાળીને છ લીટર બાળીને છ લીટર રાખ્યો તે દ્વિસ્થાનિક રસ, ૧૨ લીટર ઉકાળતાં, આઠ લીટર બાળીને ૪ લીટર રાખીએ તે ત્રિસ્થાનિકરસ અને ૧૨ લીટર ઉકાળતાં નવ લીટર બાળીને ૩ લીટર બાકી રાખીએ ત્યારે ચતુઃસ્થાનિક રસ કહેવાય છે. કોઈ કોઈ અભ્યાસકો આ દ્વિસ્થાનિક, ત્રિસ્થાનિક અને ચતુઃસ્થાનિક શબ્દના જુદા-જુદા અર્થો કરે છે. જેમ કે બે ભાગ બાળી નાખીએ અને એક ભાગ રાખીએ તે

દ્વિસ્થાનિક, તેવી જ રીતે ત્રણ ભાગ બાળી નાખીએ અને એક ભાગ રાખીએ તે ત્રિસ્થાનિક તથા ચાર ભાગ બાળી નાખીએ અને એક ભાગ રાખીએ તે ચતુઃસ્થાનિક, આવો અર્થ કરે છે, પરંતુ તેઓએ કરેલા તે અર્થો સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં કરેલા અર્થ જોતાં બરાબર નથી. એમ લાગે છે. સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં *द्वित्रिचतुर्भागक्वथितैकभागान्त:* એવું સ્પષ્ટ પદ છે. બે ભાગ, ત્રણ ભાગ અને ચાર ભાગ ઉકાળવાના લખ્યા છે. પરંતુ બાળવાના કહ્યા નથી. તથા તેનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતાં ટીકાકારશ્રીએ જણાવ્યું છે કે-

स एव भागद्वयप्रमाण: स्थाल्यां क्वथितोऽर्द्धावर्तित: कटुकतरो द्विस्थानिक:, स एव भागत्रयप्रमाण: स्थाल्यां क्वथितस्त्रिभागान्त: कटुकतमस्त्रिस्थानिक: स एव भागचतुष्टयप्रमाणो विभिन्नस्थाने क्वथितश्चतुर्भागान्तोऽतिकटुकतम-श्चतु:स्थानिक:=બે ભાગપ્રમાણવાળો રસ ઉકાળે છતે અર્ધો બાળ્યા પછી રહેલો કટુકતર જે રસ તે દ્વિસ્થાનિક આ પદો જોતાં પ્રથમ કહેલો અર્થ યુક્તિયુક્ત છે.

અશુભપ્રકૃતિઓનો રસ કટુક, કટુકતર, કટુકતમ અને અતિકટુકતમ છે. અને શુભપ્રકૃતિઓનો રસ મધુર, મધુરતર, મધુરતમ અને અતિમધુરતમ છે. પ્રકૃતિઓની શુભાશુભતા રસને લીધે છે. જેનો રસવિપાક સુખદાયી તે પ્રકૃતિ શુભ, જેનો રસવિપાક દુઃખદાયી તે પ્રકૃતિ અશુભ જાણવી.

એક સ્થાનિકરસ કરતાં દ્વિસ્થાનિકરસ અને દ્વિસ્થાનિક રસ કરતાં ત્રિસ્થાનિક રસ તથા ત્રિસ્થાનિક રસ કરતાં ચતુઃસ્થાનિક રસ અનંતગુણઅધિક રસાંશવાળો છે. અને તેનાથી ઉલટાક્રમે એટલે કે ચતુઃસ્થાનિક કરતાં ત્રિસ્થાનિક અને ત્રિસ્થાનિક કરતાં દ્વિસ્થાનિક એમ અનંતગુણહાનિયુક્ત રસાંશવાળાં સ્પર્ધકો છે. તથા એકસ્થાનિક રસમાં પણ અસંખ્ય રસસ્પર્ધકો છે તેવી જ રીતે દ્વિસ્થાનિક ત્રિસ્થાનિક અને ચતુઃસ્થાનિક રસમાં પણ અસંખ્ય અસંખ્ય રસસ્પર્ધકો છે. તેમાંના પ્રથમ સ્પર્ધક કરતાં બીજા સ્પર્ધકમાં અને બીજા સ્પર્ધક કરતાં ત્રીજા સ્પર્ધકમાં રસ અનંતગુણ-અનંતગુણ અધિક હોય છે. એમ સર્વ સ્પર્ધકોમાં જાણવું. તેથી એકસ્થાનિક રસના કોઈપણ એક

સ્પર્ધકની અન્તિમવર્ગણાથી તેના પછીના સ્પર્ધકની પ્રથમ વર્ગણા સર્વજીવો કરતાં અનંતગુણ અધિક-રસાંશયુક્ત હોય છે. એવી જ રીતે એકસ્થાનિક રસના અન્તિમ સ્પર્ધકની અન્તિમ વર્ગણાથી દ્વિસ્થાનિક રસના પ્રથમ સ્પર્ધકની પ્રથમ વર્ગણા પણ અનંતગુણ અધિક રસાંશ વાળી હોય છે. આ પ્રમાણે દ્વિસ્થાનિક ત્રિસ્થાનિક અને ચતુઃસ્થાનિક રસમાં પણ સમજવું.

સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓનો રસ દ્વિસ્થાનિક, ત્રિસ્થાનિક અને ચતુઃસ્થાનિક જ હોય છે અને તે સર્વે રસ નિયમા સર્વઘાતી જ હોય છે. દેશઘાતી ૨૫ પ્રકૃતિઓમાંથી ૧૭ પ્રકૃતિઓનો રસ એકસ્થાનિક આદિ ચારે પ્રકારનો છે અને તેમાં એકસ્થાનિક તથા મંદદ્વિસ્થાનિક રસ દેશઘાતી છે. અને તીવ્ર દ્વિસ્થાનિક, ત્રિસ્થાનિક તથા ચતુઃસ્થાનિક રસ સર્વઘાતી છે. પુરુષવેદ વિનાની નોકષાયની ૮ પ્રકૃતિઓ જો કે દેશઘાતી છે. પરંતુ તેનો રસ દ્વિસ્થાનિક ત્રિસ્થાનિક અને ચતુઃસ્થાનિક જ હોય છે. અને તે સર્વે રસ સર્વઘાતી જ હોય છે. અઘાતી ૭૫ પ્રકૃતિઓનો રસ દ્વિસ્થાનિકાદિ અને સર્વઘાતી બંધાય છે. જ્યારે જ્યારે રસબંધ થાય છે. ત્યારે ત્યારે ઉપર પ્રમાણે બંધાય છે. પરંતુ ઉદયકાળે તેવો જ રસ ઉદયમાં આવે એવો નિયમ નથી.

ઉપર મુજબ રસ બંધાય છે. પરંતુ ઉદયકાળે કેટલીક કેટલીક પ્રકૃતિઓના સર્વઘાતી રસસ્પર્ધકોનો રસ હણીને મંદ દ્વિસ્થાનિકાદિ બનાવીને દેશઘાતીરૂપે ઉદયમાં લાવે છે. કેટલીક પ્રકૃતિઓનો તીવ્રરસ હણીને ક્યારેક દેશઘાતી રૂપે કરીને અને ક્યારેક સર્વઘાતી રૂપે પણ ઉદયમાં લાવે છે. (તેનું બંધકાળના રસનું તથા ઉદયકાળના રસનું ચિત્ર ૨૭૬મા પાના ઉપર છે.)

જો કે ૧૭ પ્રકૃતિઓ વિના શેષ ૧૦૩ પ્રકૃતિઓનો બે ઠાણીયો આદિ સર્વઘાતી જ રસબંધ થાય છે. તથા ૧૭ પ્રકૃતિઓનો પણ નવમું ગુણસ્થાનક પામ્યા પહેલાં નિયમા દ્વિસ્થાનિકાદિ અને સર્વઘાતી જ રસબંધ થાય છે. તો પણ ઉદયકાળ આવતાં સુધીમાં આત્માના અધ્યવસાયોની પરાવૃત્તિના કારણે રસઘાત આદિ થવાથી તથા ઉદયકાળે પણ ગુણવિશેષના કારણે સ્થિતિઘાત, રસઘાત આદિ

થવા દ્વારા રસ અત્યન્ત હીન થઈને દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનો રસ દેશઘાતી રૂપે પણ ઉદયમાં આવે છે. તથા અઘાતી પ્રકૃતિઓનો રસ ગુણઘાત કરતો ન હોવાથી અઘાતી હોવા છતાં ઘાતીના ઉદય સાથે ભળેલી તે પ્રકૃતિઓનો રસ ઘાતીરૂપે ફળ આપનાર બને છે. ॥૬૫॥

રસબંધ સંબંધી પ્રાસંગિક કેટલીક ચર્ચા કરીને હવે ઉત્કૃષ્ટરસના સ્વામી સમજાવે છે.

तिव्वमिगथावरायव, सुरमिच्छा विगलसुहुमनिरयतिगं ।
तिरिमणुआउ तिरिनरा, तिरिदुगछेवट्ठ सुरनिरया ॥६६॥

(तीव्रमेकेन्द्रियस्थावरातपानां सुरा मिथ्यादृष्टयो विकलसूक्ष्मनरकत्रिकम्।
तिर्यग्मनुजायु स्तिर्यग्नरास्तिर्यग्द्विकसेवार्तं सुरनारकाः ॥६६॥

तिव्वं = તીવ્રઉત્કૃષ્ટરસ, **इगथावरायव** = એકેન્દ્રિય સ્થાવર અને આતપ નામકર્મનો, **सुरमिच्छा**=મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવો કરે છે. **विगल-सुहुमनिरयतिगं**=વિકલેન્દ્રિયત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, નરકત્રિક, અને **तिरिमणुआउ**= તિર્યંચાયુષ્ય તથા મનુષ્યાયુષ્યને, **तिरिनरा**=ઉત્કૃષ્ટરસે તિર્યંચો અને મનુષ્યો બાંધે છે. **तिरिदुगछेवट्ठ**=તિર્યંચદ્વિક અને છેવટ્ઠાસંઘયણને **सुरनिरया**=દેવ અને નારકી ઉત્કૃષ્ટરસે બાંધે છે. ॥૬૬॥

ગાથાર્થ-એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને આતપનામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટરસબંધ મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવો કરે છે. વિકલેન્દ્રિયત્રિક સૂક્ષ્મત્રિક અને નરકત્રિકનો અને તિર્યંચાયુષ્ય તથા મનુષ્યાયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટરસબંધ તિર્યંચ-મનુષ્યો કરે છે. તિર્યંચદ્વિક અને સેવાર્ત સંઘયણનો ઉત્કૃષ્ટરસબંધ દેવ-નારકી કરે છે. ॥૬૬॥

વિવેચન - હવે ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી સમજાવાય છે. તે સમજતાં પહેલાં એટલું ખાસ ધ્યાન રાખવું કે પુણ્યપ્રકૃતિ હોય તો જેમ બને તેમ વધારેમાં વધારે વિશુદ્ધિ હોય ત્યાં ઉત્કૃષ્ટરસબંધ થાય. અને પાપ પ્રકૃતિ

રસબંધ કાળે બંધાતા રસનું ચિત્ર

રસબંધના પ્રકારો	સર્વઘાતી ૨૦	દેશઘાતી ૧૭	દેશઘાતી ૮	અઘાતી ૭૫	સર્વઘાતી રસ કે દેશઘાતી
એકસ્થાનિક	×	૧	×	×	દેશઘાતી
દ્વિસ્થાનિક મંદ	×	૧	×	×	દેશઘાતી
દ્વિસ્થાનિક તીવ્ર	૧	૧	૧	૧	સર્વઘાતી
ત્રિસ્થાનિક	૧	૧	૧	૧	સર્વઘાતી
ચતુઃસ્થાનિક	૧	૧	૧	૧	સર્વઘાતી

રસના ઉદયકાળે રસનું ચિત્ર

પ્રકૃતિઓ	એકસ્થા૦ દેશઘાતિ	મંદદ્વિસ્થા૦ દેશઘાતિ	તીવ્રદ્વિસ્થા૦ સર્વઘાતિ	ત્રિસ્થા૦ સર્વઘાતિ	ચતુઃસ્થા૦ સર્વઘાતિ
૨ મતિ૦શ્રુત૦જ્ઞાના૦	૧	૧	×	×	×
૧ અચક્ષુદર્શના૦	૧	૧	×	×	×
૫ પાંચ અંતરાય	૧	૧	×	×	×
૨ અવધિ૦મન૦જ્ઞાના૦	૧	૧	૧	૧	૧
૨ ચક્ષુ-અવધિ૦દર્શના૦	૧	૧	૧	૧	૧
૧ કેવલજ્ઞાના૦	×	×	૧	૧	૧
૧ કેવલદર્શના૦	×	×	૧	૧	૧
૫ પાંચ નિદ્રા	×	×	૧	૧	૧
૧ મિથ્યાત્વમોહ	×	×	૧	૧	૧
૧૨ આદ્ય ૧૨ કષાય	×	×	૧	૧	૧
૪ સંજ્વલન કષાય	૧	૧	૧	૧	૧
૯ નવ નોકષાય	૧	૧	૧	૧	૧
૭૫ અઘાતી ૭૫	×	×	૧	૧	૧
૧૨૦					

હોય તો વધારેમાં વધારે સંક્લિષ્ટતા હોય ત્યાં ઉત્કૃષ્ટરસબંધ થાય. આ નિયમને ધ્યાનમાં રાખીને હવે ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી વિચારીએ.

એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર અને આતપનામકર્મ, આ ત્રણે નામ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટરસ મિથ્યાદૃષ્ટિ એવા ઈશાન દેવલોક સુધીના દેવો કરે છે, કારણ કે ભવનપતિ વ્યંતર જ્યોતિષ્ક અને સૌધર્મ તથા ઈશાન દેવલોકના દેવોને ગમે તેટલી અત્યન્ત સંક્લિષ્ટતા આવે તો પણ છેલ્લો એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જ બંધ હોય છે. અને ત્યાં ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ બંધાય જ છે. તેથી તે દેવો સ્વામી કહ્યા છે. સનત્કુમારાદિ ઉપરના દેવો તથા સાત નારકીના જીવો એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્યબંધ ભવપ્રત્યયિકપણે કરતા જ નથી તેથી તેઓને સ્વામી કહ્યા નથી. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યો આ ત્રણ પ્રકૃતિ જો કે બાંધે છે પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ થાય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધાય છે અને જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ થાય ત્યારે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ ન કરતાં નરક પ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે છે. ત્યાં આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. અને ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ ન હોય (મંદ અથવા મધ્યમ સંક્લિષ્ટ હોય) ત્યારે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે. પરંતુ ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટતા ન હોવાથી ઉત્કૃષ્ટરસ થતો નથી. તેથી પં. તિર્યંચો અને મનુષ્યોને સ્વામી લીધા નથી. તથા એકેન્દ્રિય, વિક્લેન્દ્રિય જીવોમાં પંચેન્દ્રિય જેટલી ચેતનાનો વિકાસ ન હોવાથી પંચેન્દ્રિય જેટલી સંક્લિષ્ટતા (કે વિશુદ્ધિ) સંભવતી જ નથી. તેથી તે જીવોને પણ સ્વામી કહ્યા નથી. આ રીતે સનત્કુમારાદિ દેવો, નારકી, પં. તિર્યંચ, મનુષ્ય, એકેન્દ્રિય અને વિક્લેન્દ્રિયોને છોડીને ઈશાન દેવલોક સુધીના દેવો જ સ્વામી કહ્યા છે.

ઈશાન દેવલોક સુધીના દેવો પણ જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિશ્રદૃષ્ટિ કે સાસ્વાદની હોય તો એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ જ ન કરે તેથી તે ત્રણે ગુણઠાણાંવાળાને છોડીને મિથ્યાદૃષ્ટિ એવા ઈશાન દેવલોક સુધીના દેવો સ્વામી કહ્યા છે. તેમાં એટલી વિશેષતા છે કે એકેન્દ્રિયજાતિનામકર્મ અને સ્થાવર નામકર્મ આ બે પ્રકૃતિ પાપપ્રકૃતિ હોવાથી અત્યંત સંક્લિષ્ટ એવા

આ દેવો સ્વામી જાણવા. અને આતપ નામકર્મ પુણ્યપ્રકૃતિ હોવાથી અને પુણ્યપ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટરસબંધ વિશુદ્ધિ વડે થતો હોવાથી તથા અત્યન્ત વિશુદ્ધિ હોય તો એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્યબંધ ત્યજીને પં તિર્યંચ-મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય બંધ આ દેવો કરતા હોવાથી અત્યન્ત વિશુદ્ધ ન લેતાં માત્ર તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ એવા ઈશાન દેવલોક સુધીના દેવો ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી કહેવા. એકેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ અને સ્થાવરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટરસ બન્ને ઉત્કૃષ્ટસંક્લિષ્ટતાએ જ બંધાય છે. કારણ કે આ બે પાપપ્રકૃતિ છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને બાંધતા એવા અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિ ઈશાનદેવલોક સુધીના દેવો ઉત્કૃષ્ટરસના પણ બંધક જાણવા. અને આતપનામકર્મ પુણ્યપ્રકૃતિ છે તેથી જઘન્યસ્થિતિને બાંધતા એવા અને તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિવાળા એવા ઈશાનાન્ત દેવો આતપનામકર્મના ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી જાણવા.

વિક્લેન્દ્રિયત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક અને નરકત્રિક એમ નવ તથા તિર્યંચાયુષ્ય અને મનુષ્યાયુષ્ય એમ કુલ ૧૧ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસના બંધક મિથ્યાદૃષ્ટિ એવા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ-મનુષ્યો સ્વામી જાણવા. આ ૧૧ પ્રકૃતિઓમાંથી પ્રથમની નવ પ્રકૃતિઓ તો દેવો અને નારકી ભવસ્વભાવે બાંધતા જ નથી તેથી તેને સ્વામી કહ્યા નથી. અને તિર્યંચાયુષ્ય તથા મનુષ્યાયુષ્ય જો કે તે દેવ-નારકી બાંધે છે. પરંતુ સંખ્યાત વર્ષનું (પૂર્વકોટિ વર્ષ સુધીનું) અયુગલિકનું જ આયુષ્ય બાંધે છે. જ્યારે આ બન્ને પુણ્યપ્રકૃતિ હોવાથી ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ યુગલિકપણાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધાય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટરસ બંધ થાય છે. તે દેવ-નારકી કરતા નથી તેથી દેવ-નારકીને છોડીને પં. તિર્યંચ અને મનુષ્યોને સ્વામી કહ્યા છે. એકેન્દ્રિય અને વિક્લેન્દ્રિય જીવો આ ૧૧ પ્રકૃતિમાંથી નરકત્રિક વિના શેષ ૮ પ્રકૃતિ બાંધે છે. પરંતુ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ-મનુષ્ય જેટલી સંક્લિષ્ટતા કે વિશુદ્ધિ ન હોવાથી તે જીવોને પણ ઉત્કૃષ્ટના સ્વામી તરીકે કહ્યા નથી. અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય-તિર્યંચો ૧૧

પ્રકૃતિઓમાંથી ૯ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરતા નથી અને બે આયુષ્ય પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવાથી બાંધતા નથી. માટે મિથ્યાદૃષ્ટિસ્વામી કહ્યા છે.

હવે જે પં.તિર્યંચ-મનુષ્યોને સ્વામી કહ્યા. તેમાં પણ નરકત્રિકમાંથી નરકગતિ અને આનુપૂર્વી એમ દ્વિક માટે **અતિસંક્લિષ્ટ** તિર્યંચ-મનુષ્યો સ્વામી જાણવા. કારણ કે ગમે તેટલા અતિશય સંક્લિષ્ટ થાય તો પણ અન્તે નરક પ્રાયોગ્ય જ બંધ થાય છે. માટે અતિસંક્લિષ્ટ તિર્યંચ-મનુષ્યો સ્વામી જાણવા. અને વિકલેન્દ્રિયત્રિક તથા સૂક્ષ્મત્રિક માટે **તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ** એવા તિર્યંચ-મનુષ્યો સ્વામી જાણવા. કારણ કે જો અતિશય સંક્લિષ્ટ કહીએ. તો વિકલેન્દ્રિય, એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ ત્યજીને આ જીવો નરકપ્રાયોગ્ય બંધ કરવા લાગે કે જ્યાં આ પ્રકૃતિઓ બંધાતી જ નથી. તેથી તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ કહેવા તથા તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુના સ્વામી **તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિવાળા** મનુષ્ય તિર્યંચો સ્વામી જાણવા. કારણ કે આયુષ્યકર્મ ઘોલમાન પરિણામે બંધાય છે. એવું શાસ્ત્રવચન હોવાથી અત્યન્ત વિશુદ્ધિમાં કે અત્યંત સંક્લિષ્ટતામાં આયુષ્યકર્મ બંધાતું જ નથી. અને તેથી જ નરકાયુષ્ય માટે પણ **તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટતાવાળા** તિર્યંચ-મનુષ્યો સ્વામી જાણવા.

તિર્યંચદ્વિક અને સેવાર્ત સંઘયણના ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી દેવો અને નારકી જાણવા. કારણ કે આ ત્રણે પાપપ્રકૃતિ છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટતા આવે છતે ઉત્કૃષ્ટરસબંધ થાય છે. દેવો અને નારકીને ગમે તેટલી સંક્લિષ્ટતા આવે તો પણ અંતે તિર્યંચપ્રાયોગ્ય જ બંધ થાય છે. તેમાં આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બંધાય જ છે. તેથી દેવ-નારકીના જીવો સ્વામી કહ્યા છે તિર્યંચ અને મનુષ્યો જો આવા અતિસંક્લિષ્ટ લઈએ તો તેઓને તિર્યંચપ્રાયોગ્ય બંધને બદલે નરકપ્રાયોગ્ય બંધ થાય કે જ્યાં આ ત્રણ પ્રકૃતિ ન બંધાય. તેથી તિર્યંચ-મનુષ્ય સ્વામી કહ્યા નથી.

અહીં એટલી વિશેષતા જાણવી કે તિર્યંચદ્વિકના ઉત્કૃષ્ટરસબંધના

સ્વામી અતિસંક્લિષ્ટ સર્વે નારકી અને આઠમા સહસ્રાર દેવલોક સુધીના સર્વે દેવો હોય છે. કારણ કે આઠમા દેવલોક ઉપરના દેવો મનુષ્યપ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે છે. તિર્યંચ પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા નથી. તથા સેવાર્ત સંઘયણના સ્વામી સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીના દેવો અને નારકી જાણવા. પરંતુ ઈશાન સુધીના દેવો ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી ન જાણવા. કારણ કે ઈશાન સુધીના દેવો જો અતિસંક્લિષ્ટ થાય તો એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે. અને ત્યાં સેવાર્તસંઘયણ બંધાતું નથી. આ પ્રમાણે આ ગાથામાં ૩+૧૧+૩=૧૭ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી કહ્યા. ॥૬૬॥

विउव्विसुराहारदुगं, सुखगइवन्नचउतेयजिणसायं ।
समचउपरघातसदस, पणिंदिसासुच्च खवगा उ॥ ६७॥

(वैक्रियसुराहारकद्विकं, सुखगतिवर्णचतुष्कतैजसजिनसातम्
समचतुरस्रपराघातत्रसदशकपञ्चेन्द्रियोच्छ्वासोच्चैर्गोत्रं क्षपकास्तु ॥६७॥

विउव्विसुराहारदुगं = વૈક્રિયદ્વિક દેવદ્વિક અને આહારકદ્વિક, **सुखगइ** =શુભવિહાયોગતિ, **वन्नचउ** = વર્ણચતુષ્ક, **तेयजिणसायं** = તૈજસ ચતુષ્ક જિનનામકર્મ અને સાતાવેદનીય, **समचउपरघा** = સમચતુરસ્ર, પરાઘાત, **तसदस** = ત્રસ દશક, **पणिंदिसासुच्च**=પંચેન્દ્રિયજાતિ ઉચ્છ્વાસ અને ઉચ્ચગોત્ર, **खवगाउ** = ક્ષપકશ્રેણિમાં વર્તતા સૂક્ષ્મસંપરાય અને અપૂર્વકરણવાળા ॥૬૭॥

ગાથાર્થ - વૈક્રિયદ્વિક દેવદ્વિક આહારકદ્વિક, શુભવિહાયોગતિ, વર્ણચતુષ્ક તૈજસ ચતુષ્ક, જિનનામકર્મ સાતાવેદનીય સમચતુરસ્રસંસ્થાન, પરાઘાત, ત્રસદશક પંચેન્દ્રિયજાતિ, ઉચ્છ્વાસ અને ઉચ્ચગોત્ર એમ કુલ ૩૨ પ્રકૃતિઓના સ્વામી ક્ષપક જાણવા ॥૬૭॥

વિવેચન - મૂળ ગાથામાં કહેલો *दुगं = દ્વિક* શબ્દ ત્રણેની સાથે જોડવાથી વૈક્રિયદ્વિક દેવદ્વિક અને આહારકદ્વિક એમ ૬ પ્રકૃતિઓ લેવી,

તથા *વન્નચઉતેય* પદમાં કહેલો *ચઉ* શબ્દ *વર્ણ* ની સાથે પણ જોડવો અને ડમરૂકમણિના ન્યાયથી *તેય* ની સાથે પણ જોડવો. (મદારી વડે વગાડાતા ડમરૂકમાં દોરી એક જ હોય છે. પરંતુ બન્ને બાજુના ભાગને સ્પર્શે છે તેમ અહીં *ચઉ* શબ્દ બન્ને બાજુ જોડાય છે તેથી) શુભવિહાયોગતિ, વર્ણચતુષ્ક, તૈજસ ચતુષ્ક (તૈજસ કાર્મણ અગુરુલઘુ અને નિર્માણ) તીર્થંકરનામકર્મ સાતાવેદનીય, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, પરાઘાતનામકર્મ, ત્રસદશક પંચેન્દ્રિયજાતિ, ઉચ્છ્વાસ અને ઉચ્ચગોત્ર એમ આ ૨૬ પ્રકૃતિઓ જાણવી. ૬+૨૬= એમ કુલ ૩૨ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ વડે જ બંધાય છે કારણ કે આ સર્વે પુણ્યપ્રકૃતિઓ છે. આ ૩૨ પ્રકૃતિઓમાં સાતા યશ અને ઉચ્ચગોત્ર આ ૩નો બંધ દશમા સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક સુધી છે અને બાકીની ૨૯નો બંધ આઠમા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ સુધી છે. અને વધારેમાં વધારે વિશુદ્ધિ ક્ષપકશ્રેણીમાં જ હોય છે તેથી ક્ષપકશ્રેણીમાં વર્તતા સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનકના ચરમસમયવર્તી જીવો સાતા યશ અને ઉચ્ચગોત્રના, અને અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠાભાગના ચરમસમયવર્તી ક્ષપકશ્રેણીગત જીવો શેષ ૨૯ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસના સ્વામી જાણવા.

પુણ્યપ્રકૃત્તિઓની જઘન્યસ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટ રસ અત્યન્ત વિશુદ્ધિ વડે બંધાય છે. તેથી ક્ષપકશ્રેણિગત અપૂર્વકરણ અને સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનકવર્તી સ્વબંધવ્યવચ્છેદ સમયભાવી જીવો જ ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી કહ્યા છે. ॥૬૭॥

तमतमगा उज्जोयं, सम्मसुरा मणुयउरलदुगवइरं ।
अपमत्तो अमराउं, चउगइ मिच्छा उ सेसाणं ॥६८॥

(तमस्तमस्का उद्योतं सम्यग्दृष्टिसुरा मनुजौदारिकद्विकवज्रम् ।
अप्रमत्तोऽमरायुश्चतुर्गतिका मिथ्यादृष्टयस्तु शेषाणाम्॥ ६८॥)

तमतमगा = તમસ્તમ:પ્રભામાં વર્તતા નારકી, **उज्जोयं** = ઉદ્યોત નામકર્મ, **सम्मसुरा** = સમ્યગ્દષ્ટિ દેવો, **मणुयउरलदुगवइरं** = મનુષ્યદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક અને વજઋષભનારાચ સંઘયણ, **अपमत्तो** = અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકવાળો જીવ, **अमराउं** = દેવાયુષ્યનો, **चउगइ** = ચારેગતિના, **मिच्छा**=મિથ્યાદષ્ટિજીવો, **उ**=વળી **शेषाणां**=બાકીની પ્રકૃતિના ॥૬૮॥

ગાથાર્થ - ઉદ્યોત નામકર્મના તમસ્તમ:પ્રભાના જીવો, મનુષ્યદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક અને વજઋષભનારાચસંઘયણના સમ્યગ્દષ્ટિ દેવો, દેવાયુષ્યના અપ્રમત્તમુનિ, અને બાકીની સર્વે પ્રકૃતિઓના ચારે ગતિના મિથ્યાદષ્ટિજીવો ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી જાણવા ॥૬૮॥

વિવેચન - ઉદ્યોતનામકર્મના ઉત્કૃષ્ટરસ બંધના સ્વામી તમસ્તમ:પ્રભા નામની સાતમી નારકીના (ત્રણ કરણ કરીને નવું પ્રાથમિક ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામતા અનિવૃત્તિકરણના ચરમસમયે વર્તતા) જીવો સ્વામી જાણવા. આ ઉદ્યોતનામકર્મ પુણ્યપ્રકૃતિ છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ વડે ઉત્કૃષ્ટરસ બંધાય છે. મનુષ્ય-તિર્યંચોને જો ઉત્કૃષ્ટવિશુદ્ધિ આવે તો તેઓ દેવપ્રાયોગ્ય બંધ કરે અને ઉદ્યોતનામકર્મ તિર્યંચપ્રાયોગ્ય બંધયોગ્ય હોવાથી ત્યાં ન બંધાય, તથા છ નારકી અને દેવો જો અતિશય વિશુદ્ધિવાળા હોય તો મનુષ્યપ્રાયોગ્ય બંધ કરે ત્યાં પણ ઉદ્યોતનામકર્મ ન બંધાય અને આ ચારે ગતિના જીવો જો મંદ અને મધ્યમ વિશુદ્ધિવાળા હોય તો તિર્યંચપ્રાયોગ્ય બંધ કરે અને ઉદ્યોતનામકર્મ પણ બાંધે પરંતુ તીવ્ર વિશુદ્ધિ ન હોવાથી ઉત્કૃષ્ટરસ ન બાંધે, તેથી તે સર્વે જીવોને છોડીને સાતમી નારકીવાળા જીવો ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી કહ્યા છે.

સાતમી નારકીના જીવોને જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિ હોય ત્યારે તિર્યંચપ્રાયોગ્ય જ બંધ થાય છે. જો સમ્યગ્દષ્ટિ હોય તો મનુષ્યપ્રાયોગ્ય બંધ થવાથી ઉદ્યોત નામકર્મ ન બંધાય. તેથી સાતમી નારકીના પણ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ સ્વામી કહ્યા છે. હવે મિથ્યાત્વાવસ્થામાં પણ જેમ બને તેમ અતિશય વિશુદ્ધિવાળા સાતમી નારકીના જીવો સ્વામી લેવા છે તેથી જેણે ત્રણ કરણો કર્યાં છે. અંતરકરણ પણ કર્યું છે. મિથ્યાત્વ મોહનીયની

પહેલી-બીજી બે સ્થિતિ કરી છે. તેવા જીવો જ્યારે મિથ્યાત્વમોહનીયની પ્રથમ સ્થિતિ વેદતાં વેદતાં ચરમસમયમાં આવે ત્યારે તે અત્યન્ત વિશુદ્ધ હોવાથી અને તિર્યંચપ્રાયોગ્ય જ બંધ હોવાથી તથા ઉદ્યોત નામકર્મના બંધનો સંભવ પણ હોવાથી તે જીવો ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી સમજવા.

મણુયઉરલદુગ પદમાં કહેલો *દુગ-દ્વિક* શબ્દ બન્નેની સાથે જોડવાથી મનુષ્યગતિ અને મનુષ્યાનુપૂર્વી એમ મનુષ્યદ્વિક, ઔદારિક શરીર અને ઔદારિક અંગોપાંગ એમ ઔદારિકદ્વિક તથા વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ એમ કુલ પાંચ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવો જાણવા. આ પાંચે પુણ્ય પ્રકૃતિ છે. પુણ્યપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટરસ વિશુદ્ધિ વડે બંધાય છે. મનુષ્ય અને તિર્યંચોને જો આવી અત્યન્ત વિશુદ્ધિ આવે તો તેઓ દેવપ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે, મનુષ્યપ્રાયોગ્ય બંધ ન કરે. તેથી જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તિર્યંચ-મનુષ્યને બંધના સ્વામિત્વમાં ત્રીજા કર્મગ્રંથમાં આ પાંચ પ્રકૃતિઓનો બંધ વારેલો છે. આ કારણથી તિર્યંચ-મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી કહ્યા નથી. દેવોની જેમ નારકી પણ અત્યન્ત વિશુદ્ધ હોય તો આ પાંચ પ્રકૃતિઓ અવશ્ય બાંધે છે. તેથી દેવોની જેમ નારકીના જીવો પણ આ પાંચ પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી કહેવા જોઈએ. પરંતુ દેવો દુઃખને પરવશ ન હોવાથી અને ગમનાગમન કરવામાં સ્વતંત્ર હોવાથી તીર્થંકરપરમાત્માની સમૃદ્ધિનું દર્શન, વ્યાખ્યાનશ્રવણ અને નંદીશ્વરાદિ દ્વીપમાં અઠ્ઠાઈમહોત્સવ આદિ ધર્મકાર્ય કરતાં જેટલી વિશુદ્ધિ દેવોમાં સંભવી શકે તેટલી વિશુદ્ધિ દુઃખ અને પીડાના સમૂહને ભોગવવામાં પરવશ થયેલા નારકીના જીવોમાં સંભવી શકતી નથી તેથી નારકીને સ્વામી કહ્યા નથી. માટે ઉપરોક્ત ધર્મકાર્યો કરતા એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવો જ આ પાંચ પુણ્યપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી જાણવા.

દેવાયુષ્યના ઉત્કૃષ્ટબંધના સ્વામી અપ્રમત્તમુનિ જાણવા. કારણ કે દેવાયુષ્યનો બંધ ૧થી૭ ગુણસ્થાનક સુધી જ છે. તેથી ઉપરના ગુણસ્થાનકોમાં આયુષ્યનો બંધ જ નથી. અને ૧ થી ૭ માં સાતમાવાળા જ વધારે વિશુદ્ધિ-

વાળા છે. તેથી પુણ્યપ્રકૃતિ હોવાથી વધારે વિશુદ્ધિ વડે જ ઉત્કૃષ્ટરસ બંધાય છે. માટે અપ્રમત્ત મુનિ જ દેવાયુષ્યના ઉત્કૃષ્ટરસ-બંધના સ્વામી જાણવા.

આ પ્રમાણે ૧૭+૩૨+૭=૫૬ કુલ છપ્પન્ન પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી કહ્યા. તેમાં ૧૪ પાપપ્રકૃતિઓ અને ૪૨ પુણ્યપ્રકૃતિઓના સ્વામી કહ્યા. બાકીની (વર્ણચતુષ્ક પુણ્ય-પાપ બન્નેમાં ગણવાથી) ૬૮ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસના સ્વામી ચારે ગતિના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જાણવા. કેટલીક પ્રકૃતિઓમાં અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ અને કેટલીક પ્રકૃતિઓમાં તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ જીવો સ્વામી સમજવા. ત્યાં હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, મધ્યનાં ચાર સંસ્થાન અને મધ્યનાં ચાર સંઘયણ એમ ૧૨ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસના સ્વામી તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ સમજવા. કારણ કે જો અતિસંક્લિષ્ટ લઈએ તો હાસ્ય-રતિનો બંધ ઓળંગીને અરતિ-શોકનો બંધ કરે, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદનો બંધ ઓળંગીને નપુંસકવેદનો બંધ કરે અને સંઘયણ સંસ્થાનોમાં અન્તિમ સંઘયણ-સંસ્થાનનો બંધ કરે તેથી અત્યન્તસંક્લિષ્ટ ન કહેતાં તત્પ્રાયોગ્યસંક્લિષ્ટ ચારે ગતિના જીવો સ્વામી જાણવા, અને બાકીની ૬૮-૧૨=૫૬ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસના સ્વામી અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ ચારે ગતિના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો સમજવા.

આ પ્રમાણે આ ત્રણ ગાથામાં ૧૭+૩૨+૭+૬૮=૧૨૪ (વર્ણચતુષ્ક શુભ-અશુભ ગણવાથી બે વાર છે. તેને એકવાર ગણતાં) કુલ ૧૨૦ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી કહ્યા. હવે જઘન્યરસબંધના સ્વામી કહીશું. ॥૬૮॥

थीणतिगं अणमिच्छं, मंदरसं संजमुम्मुहो मिच्छो ।
बियतियकसाय अविरय देस पमत्तो अरइसोए ॥ ६९ ॥

(स्त्यानर्द्धित्रिकमनन्तानुबन्धिमिथ्यात्वं मन्दरसं संयमोन्मुखो मिथ्यादृष्टिः ।
द्वितीयतृतीयकषाययोरविरतदेशविरतौ प्रमत्तोऽरतिशोकयोः ॥६९॥)

ઉત્કૃષ્ટરસના સ્વામીનું ચિત્ર

૨	એકેન્દ્રિયજાતિ અને સ્થાવર નામકર્મ	અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ ઈશાન સુધીના દેવો.
૧	આતપનામકર્મ	તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ એવા ઈશાન સુધીના દેવો.
૬	વિકલત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક	તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ અયુગલિક પં. તિર્યંચ-મનુ૦
૨	નરકદ્વિક	અતિસંક્લિષ્ટ અયુગલિક પં. તિર્યંચ-મનુષ્ય.
૧	નરકાયુષ્ય	તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ અયુગલિક પં.તિર્યંચ-મનુષ્ય.
૨	તિર્યંચાયુષ્ય અને નરાયુષ્યના	તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ મિથ્યાત્વી પં. તિર્યંચ-મનુષ્ય.
૨૯	વૈક્રિયદ્વિકાદિ ૨૯ પ્રકૃતિ	અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગના ચરમસમયવર્તી ક્ષપક.
૩	સાતા, યશ. ઉચ્ચગોત્ર	સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયવર્તી ક્ષપક.
૧	ઉદ્યોત નામકર્મ	સમ્યક્ત્વાભિમુખ એવો તમસ્તમઃપ્રભાનો જીવ.
૫	મનુષ્યદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચ	સમ્યગ્દૃષ્ટિ અત્યન્ત વિશુદ્ધ એવા દેવો.
૨	તિર્યંચદ્વિક	અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ સહસ્રાર સુધીના દેવો અને નારકી.
૧	સેવાર્ત સંઘયણ	અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ નારકી તથા સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીના દેવો.
૧	દેવાયુષ્ય	તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિવાળા અપ્રમત્ત મુનિ.
૧૨	બાકીની શુભ હાસ્ય રતિ સ્ત્રીવેદ પુરુષવેદ મધ્યનાં ૪ સંઘયણ ૪ સંસ્થાન	તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ ચારેગતિના જીવો.
૫૬	બાકીની બધી અશુભ	અતિશય સંક્લિષ્ટ ચારે ગતિના જીવો.
૧૨૪		

थीणतिगं = સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક, **अणमिच्छं** = અનંતાનુબંધી ચાર કષાય અને મિથ્યાત્વ, **मंदरसं** = જઘન્યરસ, **संजमुम्मुहो** = સંયમને સન્મુખ, **मिच्छो** = મિથ્યાદૃષ્ટિ, **बियतियकसाय** = બીજા અને ત્રીજા કષાયનો, **अविरयदेस** = જઘન્યરસબંધ અવિરત અને દેશવિરત કરે છે. **पमत्तो** = પ્રમત્ત જીવ, **अरइसोए** = અરતિ અને શોકનો ॥૬૯॥

ગાથાર્થ - થીણદ્ધિત્રિક, અનંતાનુબંધી અને મિથ્યાત્વમોહનીયનો જઘન્યરસબંધ સંયમ (સહિત સમ્યક્ત્વ)ને સન્મુખ થયેલ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ કરે છે. બીજા અને ત્રીજા કષાયનો જઘન્યરસબંધ અનુક્રમે અવિરત અને દેશવિરત કરે છે. તથા અરતિ અને શોકનો જઘન્ય રસબંધ પ્રમત્તગુણસ્થાનકવર્તી જીવ કરે છે. ॥૬૯॥

વિવેચન - હવે જઘન્ય રસબંધના સ્વામી કહેવાના છે. પુણ્યપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ અતિશય સંક્લિષ્ટતાથી થાય છે. અને પાપપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ અત્યન્ત વિશુદ્ધિથી થાય છે. આ નિયમને ધ્યાનમાં રાખીને આપણે હવે જઘન્ય રસબંધના સ્વામી વિચારીએ.

થીણદ્ધિત્રિક, અનંતાનુબંધી ચાર કષાય અને મિથ્યાત્વમોહનીય એમ કુલ ૮ કર્મપ્રકૃતિઓના જઘન્યરસબંધના સ્વામી ત્રણ કરણ અને ગ્રંથિભેદ આદિ કાર્ય કરવાપૂર્વક અનિવૃત્તિકરણના ચરમ સમયે વર્તતા સમ્યક્ત્વ અને સંયમ બન્ને ગુણોને સાથે પામવાને સન્મુખ થયેલા જીવો સમજવા. આ આઠ પ્રકૃતિઓ અશુભ હોવાથી ઉત્કૃષ્ટવિશુદ્ધિ વડે મંદરસ બંધાય છે. આ આઠનો બંધ પહેલા-બીજા એમ બે જ ગુણસ્થાનકોમાં હોય છે. બીજું ગુણસ્થાનક પતનને અભિમુખ હોવાથી છ આવલિકાનો કાળ સમાપ્ત થતાં તે જીવ નિયમા મિથ્યાદૃષ્ટિ જ થવાનો છે. તેથી તેવી વિશુદ્ધિવાળો હોતો નથી કે પહેલા ગુણસ્થાનકે વર્તતો સંયમ અને સમ્યક્ત્વ ઉભય પામવાની તૈયારીવાળો આરોહણ સ્વભાવયુક્ત જીવ જેવો વિશુદ્ધ હોય છે. તેથી બીજે ગુણઠાણે સ્વામી ન કહેતાં પહેલા ગુણઠાણાવાળો જીવ સ્વામી

તરીકે કહ્યો છે. પહેલા ગુણઠાણેથી એકલું સમ્યક્ત્વ પામનાર અને સમ્યક્ત્વ સાથે દેશવિરતિ પામનાર કરતાં સમ્યક્ત્વ સાથે સર્વવિરતિ પામનારો જીવ વધારે વિશુદ્ધિ વાળો હોય છે. માટે *સંજમુમ્મહો* કહ્યું છે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોમાં આ જ જીવ અત્યન્ત વિશુદ્ધ છે. માટે આવા જીવને સ્વામી કહ્યો છે. ઉપરની હકિકત કમ્મપયડી અને પંચસંગ્રહની ટીકાને અનુસારે કહી છે.

કર્મપ્રકૃતિમાં બંધનકરણની ગાથા ૬૭ ની મલયગિરિજીકૃત ટીકામાં જઘન્યરસબંધના સ્વામિના અધિકારમાં આવો ટીકાપાઠ છે.

स्त्यानर्धित्रिक मिथ्यात्वानंतानुबन्धिनामष्टानां कर्मणां सम्यक्त्वं संयमं च युगपत्प्रतिपित्सुर्मिथ्यादृष्टिश्चरमसमये तथा ।

વળી પંચસંગ્રહ પ્રથમભાગ પંચમદ્વાર ગાથા ૭૪ની મલયગિરિજી કૃત ટીકામાં પણ આવો જ પાઠ છે. પરંતુ કર્મગ્રંથની સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં *સંજમુન્મુહો* પદનો અર્થ સામાયિકને સન્મુખ (સામાયિક લેવાને તત્પર) એવો અર્થ કરીને *सम्यक्त्वसंयमाभिमुखः* પદ લખીને તેનો અર્થ સમ્યક્ત્વ નામનું સામાયિક મેળવવાની ઈચ્છાવાળો *सम्यक्त्वसामायिकं प्रतिपित्सुः* એવો અર્થ કરેલો છે. સમ્યક્ત્વ અને સંયમ એમ ઉભય પામવાની ઈચ્છાવાળો એવો અર્થ ન કરતાં સમ્યક્ત્વસામાયિકને પામવાવાળો એવો અર્થ કરેલ છે.

તથા બીજા અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયના જઘન્યરસબંધના સ્વામી અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ અને ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના જઘન્યરસબંધના સ્વામી દેશવિરતિધર શ્રાવક-શ્રાવિકા જાણવા. અહીં પણ કમ્મપયડી તથા પંચસંગ્રહની ટીકાને અનુસારે સંયમ (સર્વવિરતિ) પામવાને સન્મુખ થયેલ અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાના ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે વર્તતો જીવ બીજા કષાયના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામી જાણવો. અને સંયમ (સર્વવિરતિ) પામવાને સન્મુખ થયેલ દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકવર્તી જીવ પોતાના ચરમસમયે વર્તતો જીવ ત્રીજા કષાયના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામી જાણવો.

પરંતુ કર્મગ્રંથની સ્વોપજ્ઞ ટીકાને અનુસારે *સંયમોન્મુખ* એટલે દેશવિરતિ સામાયિક લેવાને ઉત્સુક થયેલા સ્વગુણસ્થાનક ચરમસમયવર્તી અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ બીજા કષાયના અને સર્વવિરતિસામાયિક લેવાને ઉત્સુક થયેલા દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકવર્તી જીવ સ્વગુણસ્થાનકના ચરમસમયવર્તી ત્રીજા કષાયના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી છે. એમ જાણવું.

ઉપરોક્ત બન્ને ભિન્ન-ભિન્ન અર્થોમાં આઠ પ્રકૃતિના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી સંયમ સાથે સમ્યક્ત્વ પામનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ અને બીજા કષાયના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી સંયમ પામનાર અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ એવો અર્થ એકમતે કરેલ છે. અને સંયમ એટલે સમ્યક્ત્વસામાયિક પામનાર અને સંયમ એટલે દેશવિરતિસામાયિક પામનાર એવો અર્થ બીજા મતે (સ્વોપજ્ઞ ટીકાને અનુસારે) કરેલ છે.

અરતિ અને શોકના જઘન્યરસબંધના સ્વામી પ્રમત્તમુનિ સમજવા. કારણ કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધી જ તેનો બંધ છે. અને તે સર્વેમાં અતિવિશુદ્ધ છઠ્ઠાવાળા જ છે. તેથી છઠ્ઠા ગુણઠાણાવાળા જીવ જ સ્વામી જાણવા. તેમાં પણ છઠ્ઠાગુણસ્થાનકવર્તી જીવો બે પ્રકારના હોય છે. છઠ્ઠેથી પડીને પાંચમે, ચોથે અને પહેલે જનારા પણ હોય છે. અને છઠ્ઠેથી સાતમે જનારા પણ હોય છે. અહીં વિશુદ્ધિવાળા જીવો અશુભપ્રકૃતિના જઘન્યરસબંધના સ્વામી હોય છે. તેથી સાતમે ગુણઠાણે જવા વાળા એવા છઠ્ઠાગુણઠાણાવાળા પ્રમત્તમુનિ અરતિ-શોકના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી સમજવા. આ પ્રમાણે આ ગાથામાં ૮+૮+૨=૧૮ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી કહ્યા. ॥૬૯॥

अपमाइ हारगदुगं, दुनिद्दअसुवन्नहासरइकुच्छा ।
भयमुवघायमपुव्वो, अनियट्टी पुरिससंजलणे ॥ ७० ॥

(अप्रमाद्याहारकद्विकं, द्विनिद्राऽसुवर्णहास्यरतिजुगुप्साः ।
भयमुपघातमपूर्वोऽनिवृत्तिः पुरुषसंज्वलनान् ॥ ७० ॥)

अपमाइ = અપ્રમાદી એટલે કે અપ્રમત્તમુનિ, **आहारगदुगं** = આહારકદ્વિકનો, **दुनिद्दअसुवन्नहासरइकुच्छा** = બે નિદ્રા, અશુભ વર્ણાદિ,

હાસ્ય, રતિ, જુગુપ્સા, **भयमुवघायमपुव्वो** = ભય અને ઉપઘાતનો જઘન્ય રસબંધ અપૂર્વકરણવાળો જીવ કરે છે. **अनियट्टी** = અનિવૃત્તિવાળો જીવ **पुरिससंजलणे** = પુરુષવેદ તથા સંજ્વલન ચતુષ્કનો ॥૭૦॥

ગાથાર્થ - આહારકદ્વિકનો અપ્રમત્તમુનિ, બે નિદ્રા, અશુભવર્ણાદિ, હાસ્ય, રતિ, જુગુપ્સા, ભય અને ઉપઘાતનો અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકવાળો જીવ, તથા પુરુષવેદ અને સંજ્વલનનો અનિવૃત્તિ બાદરવાળો જીવ જઘન્યરસબંધ કરે છે. ॥૭૦॥

વિવેચન-આહારકશરીરનામકર્મ અને આહારક અંગોપાંગનામકર્મ આ બન્ને પ્રકૃતિના જઘન્યરસબંધના સ્વામી પ્રમત્તાભિમુખ એવા અપ્રમત્તગુણસ્થાનકવર્તી મુનિ જાણવા, આહારકદ્વિક પુણ્યપ્રકૃતિ છે. તેથી તેનો જઘન્યરસબંધ સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે. આહારકદ્વિકનો બંધ સાતમે, આઠમે એમ બે જ ગુણઠાણે થાય છે. તે બે ગુણસ્થાનકોમાં સાતમા ગુણસ્થાનકવાળા જીવો સંક્લિષ્ટ ગણાય. તેથી પ્રમત્તગુણસ્થાનકને અભિમુખ એવા અપ્રમત્તમુનિ જઘન્ય રસબંધના સ્વામી જાણવા. તે વધારે સંક્લિષ્ટ હોઇ શકે છે. માટે, કારણ કે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકને (શ્રેણીને) અભિમુખ જીવો આરોહણવૃત્તિવાળા હોવાથી તે જીવો અત્યન્ત વિશુદ્ધ છે. તેના કરતા પ્રમત્તાભિમુખ એવા અપ્રમત્ત જીવો અવરોહણ વૃતિવાળા હોવાથી અહીં સ્વામી સમજવા.

નિદ્રા-પ્રચલા, અશુભવર્ણાદિ ચતુષ્ક હાસ્ય, રતિ, ભય, જુગુપ્સા અને ઉપઘાતનામકર્મ એમ ૧૧ પ્રકૃતિઓના જઘન્યરસબંધના સ્વામી અપૂર્વકરણગુણસ્થાનવર્તી જીવો જાણવા. આ અગિયારે પ્રકૃતિઓ પાપ પ્રકૃતિઓ છે. તેઓનો જઘન્યરસબંધ વિશુદ્ધિથી થાય છે. આ ૧૧ પ્રકૃતિઓનો બંધ ૧થી૮ ગુણસ્થાનક સુધી જ છે. તેનાથી ઉપરના ગુણસ્થાનકોમાં આ ૧૧ પ્રકૃતિઓનો બંધ નથી. ૧થી૮ ગુણસ્થાનકોમાં અત્યન્ત વિશુદ્ધિ આઠમે જ સંભવે છે. તેથી અપૂર્વકરણગુણસ્થાનકવાળા જીવો સ્વામી કહ્યા છે. તેમાં પણ ક્ષપકશ્રેણિગત અને પોતપોતાના બંધવિચ્છેદના ચરમસમયે વર્તતા એવા જીવો સ્વામી લેવા. કારણ કે

ઉપશમશ્રેણી કરતાં ક્ષપકશ્રેણીના જીવો વધારે વિશુદ્ધ હોય છે. તથા અપૂર્વકરણે પ્રતિસમયે અનંતગુણવિશુદ્ધિ વધતી હોવાથી સ્વબંધવ્યવચ્છેદના ચરમસમયવર્તી જીવો સ્વામી તરીકે કહ્યા છે. તેથી નિદ્રા પ્રચલાના સ્વામી પહેલા ભાગના ચરમ સમયે, અશુભવર્ણાદિ ચતુષ્ક અને ઉપઘાતના સ્વામી છઠ્ઠાભાગના ચરમસમયે, અને હાસ્યાદિ ચતુષ્કના સ્વામી સાતમા ભાગના ચરમ સમયે જાણવા.

પુરુષવેદ અને સંજ્વલન ચતુષ્કના અનિવૃત્તિગુણસ્થાનકવર્તી જીવો સ્વામી જાણવા. આ પાંચ પ્રકૃતિઓ પણ પાપપ્રકૃતિ છે. વિશુદ્ધિથી જઘન્ય રસ બંધાય છે. ૧ થી ૯ ગુણસ્થાનક સુધી જ બંધ છે. તેમાં વધારે વિશુદ્ધ અનિવૃત્તિવાળા જ છે. તેથી તે જીવો સ્વામી કહ્યા છે. તેમાં પણ ક્ષપકશ્રેણીગત અને સ્વબંધવ્યવચ્છેદ ચરમસમયવર્તી જીવો સ્વામી સમજવા. પુરુષવેદના સ્વામી પ્રથમભાગના ચરમસમયે, સંજ્વલન ક્રોધના બીજા ભાગના ચરમ સમયે, સં. માનના ત્રીજાભાગના ચરમસમયે, એ પ્રમાણે માયા અને લોભના અનુક્રમે ચોથા અને પાંચમા ભાગના ચરમ સમયે અતિશુદ્ધ હોવાથી તે તે જીવો સ્વામી જાણવા. ॥૭૦॥

विग्घावरणे सुहुमो, मणुतिरिया सुहुमविगलतिगआऊ ।
वेउव्विछक्कममरा निरया उज्जोयउरलदुगं ॥ ७१ ॥

(विघ्नावरणानि सूक्ष्मो, मनुष्यतिर्यञ्चस्सूक्ष्मविकलत्रिकायूंषि।
वैक्रियषट्कममरा निरया उद्योतौदारिकद्विकम्॥ ७१ ॥)

विग्घावरणे=પાંચ અંતરાય અને નવ આવરણનો, **सुहुमो**=સ્વામી સૂક્ષ્મ સંપરાયવાળો, **मणुतिरिया**=મનુષ્ય અને તિર્યંચો, **सुहुमविगलतिग-आऊ**=સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક અને ચાર આયુષ્યના સ્વામી, **वेउव्विछक्कम्**= વૈક્રિયષટ્કના સ્વામી, **अमरा निरया**=દેવો અને નારકી, **उज्जोय-उरलदुगं**= ઉદ્યોત અને ઔદારિકદ્વિકના સ્વામી. ॥ ૭૧ ॥

ગાથાર્થ-પાંચ અંતરાય અને નવ આવરણને સૂક્ષ્મસંપરાયવાળા, સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, ચાર આયુષ્ય અને વૈક્રિયષટ્કને મનુષ્ય-તિર્યંચો તથા ઉદ્યોત અને ઔદારિકદ્વિકને દેવ અને નારકી જીવો જઘન્ય રસે બાંધે છે. ॥૭૧॥

વિવેચન - દાનાન્તરાયાદિ પાંચ અંતરાય તથા પાંચ જ્ઞાનાવરણીય અને ચક્ષુદર્શનાવરણીયાદિ ચાર દર્શનાવરણીય એમ નવ આવરણ મળીને કુલ ૧૪ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકવાળા જીવો જાણવા. તેમાં પણ ક્ષપકશ્રેણીવાળા અને સ્વબંધવ્યવચ્છેદના ચરમસમયવર્તી જીવો લેવા, કારણ કે આ ચૌદે પ્રકૃતિઓ પાપપ્રકૃતિ છે. તેનો જઘન્યરસ બંધ વિશુદ્ધિથી થાય છે. ૧ થી ૧૦ ગુણસ્થાનક સુધી બંધ છે. તે બંધકજીવોમાં અતિશયવિશુદ્ધ સૂક્ષ્મસંપરાયવાળા જ છે અને તેમાં પણ ક્ષપકશ્રેણીવાળા અને દસમાના ચરમસમયે વર્તતા જીવો અત્યન્તવિશુદ્ધ છે. તેથી તે જીવો સ્વામી કહ્યા છે.

સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, ચાર આયુષ્ય અને વૈક્રિયષટ્ક એમ કુલ ૧૬ પ્રકૃતિઓના જઘન્યરસબંધના સ્વામી તિર્યંચ અને મનુષ્યો જાણવા આ ૧૬ પ્રકૃતિઓમાં તિર્યંચાયુષ્ય અને મનુષ્યાયુષ્ય એમ બે આયુષ્યને વર્જીને શેષ ૧૪ પ્રકૃતિઓ તો દેવ-નારકીના જીવો ભવસ્વભાવે બાંધતા જ નથી. તેથી દેવ-નારકીને સ્વામી ન કહેતાં તિર્યંચ-મનુષ્યો જ સ્વામી કહ્યા છે. તિર્યંચાયુષ્ય અને મનુષ્યાયુષ્ય આ બે પ્રકૃતિઓ જો કે દેવ-નારકીના જીવો બાંધે છે. તો પણ જઘન્યરસ બાંધતા નથી. કારણ કે જઘન્યરસબંધ જઘન્યસ્થિતિબંધ થાય ત્યારે જ થાય છે. અને ક્ષુલ્લક ભવ જેવી જઘન્ય સ્થિતિ દેવ-નારકીના જીવો બાંધતા નથી. કારણ કે તેવા આયુષ્યવાળા જીવોમાં દેવ-નારકીનો ઉત્પાત થતો નથી. તેથી દેવ-નારકીના જીવો સ્વામી કહ્યા નથી.

જઘન્ય રસબંધના સ્વામી જો કે તિર્યંચ-મનુષ્યો મૂળગાથામાં કહ્યા છે. તો પણ તેમાં એટલી વિશેષતા જાણવી કે સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલેન્દ્રિયત્રિક,

નરકદ્વિક અને નરકાયુષ્ય એમ કુલ ૯ પ્રકૃતિઓ અશુભ (પાપ) પ્રકૃતિ છે. તેથી તેઓનો જઘન્યરસબંધ વિશુદ્ધિથી થાય છે. જો ઘણી વધારે વિશુદ્ધિ લઈએ તો આ ૯નો બંધ વર્જીને દેવ-મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય બંધ આ તિર્યંચ-મનુષ્યો કરવા માંડે. અને વિશુદ્ધિ વિના જઘન્યરસબંધ થાય નહીં તેથી **તત્પ્રાયોગ્યવિશુદ્ધિવાળા** એવા તિર્યંચ-મનુષ્યો સ્વામી સમજવા.

તિર્યંચાયુષ્ય, મનુષ્યાયુષ્ય અને દેવાયુષ્ય આ ત્રણ પુણ્યપ્રકૃતિ છે. તેનો જઘન્યરસબંધ સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે. અતિશય સંક્લિષ્ટતા આવે તો આયુષ્યનો બંધ જ થતો નથી. ઘોલમાન પરિણામે આયુષ્ય બંધાતું હોવાથી અતિશય સંક્લિષ્ટતાએ અને અતિશય વિશુદ્ધિએ આયુષ્યનો બંધ જ થતો નથી. તેથી **તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ** એવા તિર્યંચ-મનુષ્યો આ ત્રણ આયુષ્યકર્મના જઘન્યરસબંધના સ્વામી જાણવા.

વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિક આ ચાર પુણ્યપ્રકૃતિઓ છે. તેથી તેનો જઘન્યરસ અતિશય સંક્લિષ્ટતાએ બંધાય છે. અને જ્યારે અતિશય સંક્લિષ્ટતા આવે ત્યારે તિર્યંચ-મનુષ્યો દેવપ્રાયોગ્ય બંધને ઓળંગીને નરકપ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે ત્યાં વૈક્રિયદ્વિક બંધાય છે. પરંતુ દેવદ્વિક બંધાતું નથી. તેથી વૈક્રિયદ્વિકના જઘન્યરસબંધના સ્વામી **સર્વથા સંક્લિષ્ટ** અને દેવદ્વિકના જઘન્યરસબંધના સ્વામી **તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ** એવા તિર્યંચ-મનુષ્યો જાણવા.

ઉદ્યોતનામકર્મ તથા ઔદારિકદ્વિકનામકર્મ એમ કુલ ૩ પ્રકૃતિઓના જઘન્યરસબંધના સ્વામી દેવો અને નારકો જાણવા. આ ત્રણે પુણ્યપ્રકૃતિઓ છે. તેથી જઘન્ય રસબંધ અત્યન્ત સંક્લિષ્ટતાથી થાય છે. તિર્યંચ અને મનુષ્યો જો આવા પ્રકારના અતિશય સંક્લિષ્ટતાવાળા થાય તો નરકપ્રાયોગ્ય બંધ કરતા હોવાથી અને નરકપ્રાયોગ્યબંધકાળે આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ ન બંધાતી હોવાથી તિર્યંચ-મનુષ્યોને સ્વામી કહ્યા નથી. દેવ અને નારકીના જીવોને ગમે તેટલી સંક્લિષ્ટતા આવે તો પણ તેઓને છેલ્લો તિર્યંચ પ્રાયોગ્ય જ બંધ થતો હોવાથી અને તિર્યંચ પ્રાયોગ્ય બંધ

થાય ત્યારે આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોવાથી **અતિશય સંક્લિષ્ટ પરિણામી** એવા દેવ-નારકીના જીવો જઘન્ય રસબંધના સ્વામી કહ્યા છે.

તેમાં એટલી ખાસ વિશેષતા છે કે ઉદ્યોતનામકર્મ અને ઔદારિકશરીરનામકર્મના જઘન્ય રસબંધ માટે સર્વે નારકી અને સહસ્રાર સુધીના સર્વે દેવો સ્વામી જાણવા. પરંતુ ઔદારિક અંગોપાંગ નામકર્મના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીના દેવો અને સર્વે નારકી જીવો સમજવા. કારણ કે ઈશાન સુધીના દેવો જો અતિશય સંક્લિષ્ટ થાય તો એકેન્દ્રિયમાં તેઓનો ઉત્પાત હોવાથી એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ કરે અને એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધમાં ઔદારિકઅંગોપાંગ નામકર્મ બંધાતું નથી. કારણ કે એકેન્દ્રિયના ભવમાં અંગોપાંગ નામકર્મ (અને છેવટ્ઠા સંઘયણ)નો ઉદય હોતો નથી. માટે ઈશાનાન્ત દેવો અહીં છોડી દેવામાં આવ્યા છે.

તથા આનત આદિ દેવલોકના દેવો વધારે વિશુદ્ધિવાળા હોવાથી સહસ્રાર સુધીના દેવો જેવા સંક્લિષ્ટ હોતા નથી. તેથી સહસ્રાર સુધીના જ દેવો સ્વામી કહ્યા છે. અહીં *''निरया''* શબ્દનો અર્થ નારકો કરવામાં આવી વ્યુત્પત્તિ જાણવી. *निर्गतम् अयम् (=इष्टफलं) दैवं कर्म येभ्यस्ते निरया नारकाः* જુઓ સ્વોપજ્ઞ ટીકા ॥૭૧॥

तिरिदुगनिअं तमतमा, जिणमविरयनिरयविणिगथावरयं ।
आसुहुमायव सम्मो व सायथिर सुभजसा सिअरा ॥७२॥

(तिर्यग्द्विकनीचैस्तमस्तमा, जिनमविरता निरयान्विनैकेन्द्रियस्थावरकम्।
आसौधर्मा आतपं, सम्यग्दृष्टिर्वा सातस्थिरशुभयशांसि सेतराणि॥७२॥)

तिरिदुगनीअं=તિર્યંચદ્વિક અને નીચગોત્રને (જઘન્યરસે) **तमतमा**= તમસ્તમઃપ્રભા નારકીના જીવો, **जिणमविरय**=જિનનામકર્મને અવિરત જીવો, **निरयविणिगथावरयं**=એકેન્દ્રિયજાતિ અને સ્થાવરને નારકી વિના

ત્રણ ગતિના જીવો, **आसुहुमायव**=આતપનામકર્મને સૌધર્મ સુધીના દેવો, **सम्मो व**=સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો, **सायथिरसुभजसा सिअरा** = સાતા, સ્થિર, શુભ, અને યશ આ ચાર પ્રતિપક્ષી સહિત આઠને. ॥૭૨॥

ગાથાર્થ - તિર્યંચદ્વિક અને નીચગોત્રને તમસ્તમઃપ્રભા નામની નારકીના જીવો, જિનનામકર્મને અવિરતિ જીવો, એકેન્દ્રિય અને સ્થાવરનામકર્મને નારકી વિનાના ત્રણગતિના જીવો, આતપ નામકર્મને સૌધર્મ સુધીના દેવો, અને સાતા, સ્થિર, શુભ, યશ તથા તેની ચાર પ્રતિપક્ષી અસાતા, અસ્થિર, અશુભ અને અયશને સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જઘન્યરસે બાંધે છે ॥૭૨॥

વિવેચન - તિર્યંચદ્વિક અને નીચગોત્રનો જઘન્ય રસબંધ તમસ્તમઃ પ્રભા નામની સાતમી નારકીના નરકજીવો કરે છે. આ ત્રણ અશુભ (પાપ) પ્રકૃતિ છે. તે ત્રણનો જઘન્ય રસબંધ પાપ પ્રકૃતિ હોવાથી વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. પ્રથમની ૬ નારકીના જીવોને તથા સર્વે દેવોને તેવી વિશુદ્ધિ આવે ત્યારે મનુષ્યપ્રાયોગ્ય બંધ થાય છે. ત્યાં આ ૩ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. તથા તિર્યંચ અને મનુષ્યોને અતિશય વિશુદ્ધિ આવે તો દેવપ્રાયોગ્ય જ બંધ થાય છે. ત્યાં પણ આ ૩ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. તેથી તિર્યંચ, મનુષ્ય, પ્રથમની ૬ નારકી અને દેવોને વર્જીને સાતમી નારકીના જીવો આ ત્રણ પ્રકૃતિના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી કહ્યા છે. સાતમી નારકીના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને ગમે તેટલી વિશુદ્ધિ આવે તો પણ તિર્યંચપ્રાયોગ્ય જ બંધ થાય છે. અને ત્યારે આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બંધાય જ છે. માટે સાતમી નારકીના જીવો સ્વામી કહ્યા છે.

તેમાં પણ એટલી વિશેષતા છે કે સાતમી નારકીના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો કે જેઓએ યથાપ્રવૃત્તકરણ આદિ ત્રણ કરણો કર્યાં છે. અને અનિવૃત્તિકરણ કરીને અન્તરકરણ કરવા દ્વારા મિથ્યાત્વમોહની બે સ્થિતિ કરીને પ્રથમસ્થિતિને ઉદયથી વેદતાં વેદતાં જ્યારે પ્રથમસ્થિતિનો

ચરમસમય આવે ત્યારે **અત્યન્તવિશુદ્ધ** થયેલો એવો તથા મિથ્યાત્વ-ગુણસ્થાનકના અને મિથ્યાત્વમોહની પ્રથમ સ્થિતિના ચરમસમયે વર્તતો એવો, અને સમ્યક્ત્વને અભિમુખ થયેલો એવો સાતમી નારકીનો જીવ આ ત્રણકર્મના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામી જાણવો.

જિનનામકર્મનો જઘન્ય રસબંધ અવિરત જીવો કરે છે. ગાથામાં *અવિરત* શબ્દ સામાન્ય કહ્યો હોવા છતાં **અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ** સમજવા. કારણ કે શેષ અવિરત જીવોને જિનનામનો બંધ જ હોતો નથી. આ પ્રકૃતિ શુભ છે. તેથી તેનો જઘન્ય રસબંધ સંક્લિષ્ટતાથી થાય છે. જિનનામનો બંધ ૪ થી ૮/૬ (ચોથા ગુણસ્થાનકથી આઠમા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ) સુધીમાં જ થાય છે. તેના બંધક જીવોમાં ચોથા ગુણસ્થાનકવાળા જ વધારે સંક્લિષ્ટ કહેવાય. તેથી મૂળગાથામાં *अविरय* પદ લખીને ચોથા ગુણઠાણાવાળા જીવોને જ જઘન્યરસબંધના સ્વામી કહ્યા છે.

ચોથા ગુણઠાણામાં પણ જિનનામકર્મના બંધક જીવોમાં જેમ બને તેમ વધુ સંક્લિષ્ટતા સંભવતી હોય ત્યાં જ જઘન્યરસબંધ થઈ શકે, તેથી જે જીવે પૂર્વકાળમાં મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં નરકનું આયુષ્ય બાંધ્યું છે. અને ત્યારબાદ સમ્યગ્દૃષ્ટિ થયો છતો વિશુદ્ધિના વશથી જિનનામકર્મ બાંધે છે. તેવો જીવ મનુષ્યભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ થવા આવે ત્યારે સમ્યક્ત્વથી વમીને મિથ્યાત્વે જવાને અને મનુષ્યભવમાંથી મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થવાને અભિમુખ થયેલો તે જીવ સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે જિનનામ-કર્મના જઘન્યરસબંધનો સ્વામી જાણવો. તેના બંધક જીવોમાં આ જ જીવ વધારે સંક્લિષ્ટ છે. માટે તે જ જીવ સ્વામી જાણવો.

જેણે મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં નરકાયુષ્ય બાંધ્યું ન હોય અને સમ્યક્ત્વ પામી જિનનામકર્મ બાંધે તે જીવો નરકમાં જતા નથી માટે *बद्धनरकायु* એવું વિશેષણ સમજવું.

નારકી અને દેવો મૃત્યુ પામીને નરકમાં જતા નથી. અને (તિર્યંચો નરકમાં જાય છે. પરંતુ) તિર્યંચો જિનનામ બાંધતા નથી. તેથી દેવ-નારકી અને તિર્યંચોને વર્જીને મનુષ્યો જ સ્વામી તરીકે લીધા છે.

જો ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય તો શ્રેણિક મહારાજાની જેમ નરકમાં જાય છે. પરંતુ મિથ્યાત્વે જતા નથી. તેથી ત્યાં વધારે સંક્લિષ્ટતા સંભવતી નથી. માટે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીને છોડીને સમ્યગ્દૃષ્ટિ (ક્ષયોપશમવાળા) કહ્યા છે.

પ્રાથમિક ઔપશમિકવાળાને જિનનામના બંધને યોગ્ય તેવા પ્રકારની વિશુદ્ધિનો અભાવ છે. અને શ્રેણીસંબંધી ઉપશમવાળા જીવો જિનનામના બંધને યોગ્ય વિશુદ્ધિયુક્ત હોઈ શકે છે. પરંતુ બદ્ધનરકાયુષ્ક ન હોવાથી નરકગમન સંભવતું નથી તેથી ક્ષાયિક અને ઔપશમિકને વર્જીને અહીં ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વવાળા નરક અને મિથ્યાત્વને અભિમુખ થયેલા જીવો જિનનામના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી જાણવા.

એકેન્દ્રિયજાતિ અને સ્થાવર નામકર્મના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી નારકી વિનાની શેષ ત્રણ ગતિમાં વર્તતા જીવો સમજવા. નારકીના જીવો ભવ સ્વભાવે જ એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય બંધ કરતા નથી. તેથી તેનું વર્જન કરેલ છે. બાકીની ત્રણે ગતિના જીવો એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય બંધ કરી શકે છે. માટે શેષ ત્રણ ગતિના જીવો સ્વામી કહ્યા છે. દેવગતિમાં ઈશાન સુધીના દેવો જ સ્વામી જાણવા. મનુષ્ય અને તિર્યંચોને જો વધારે વિશુદ્ધિ આવે તો તેઓ દેવપ્રાયોગ્ય બંધ કરે, અને દેવોને જો વધારે વિશુદ્ધિ આવે તો મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય બંધ કરે ત્યારે આ બન્ને પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. તેથી અતિશય વિશુદ્ધિવાળા ત્રણે ગતિના જીવો સ્વામી ન લેતાં મધ્યમ પરિણામવાળા ત્રણે ગતિના જીવો સ્વામી જાણવા. એટલે કે એકેન્દ્રિય જાતિ અને સ્થાવરનામકર્મ એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી બાંધીને બીજા અંતર્મુહૂર્તે

પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામકર્મ બાંધે, ત્યારબાદ ત્રીજા અંતર્મુહૂર્તે એકેન્દ્રિય જાતિ અને સ્થાવરનામકર્મ બાંધે. એમ એક-એક અંતર્મુહૂર્તે અંતર્મુહૂર્તે પરાવર્તે પરાવર્તે એકેન્દ્રિય જાતિ અને સ્થાવર નામકર્મ બાંધતા હોય ત્યારે આવા પ્રકારના પરાવર્તમાન એવા મધ્યમપરિણામે આ બન્ને પ્રકૃતિઓનો જઘન્યરસ બંધ થાય છે. જો અવસ્થિત પરિણામ હોય તો સંક્લિષ્ટતાએ નરકપ્રાયોગ્ય બંધ થાય. અથવા કદાચ એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ થાય તો પણ ઉત્કૃષ્ટ અથવા મધ્યમરસ બંધાય. પણ જઘન્યરસ ન બંધાય. અને વિશુદ્ધિએ દેવપ્રાયોગ્ય અથવા મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય બંધ થાય જ્યાં આ બે પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. તેથી અવસ્થિત પરિણામ ન લેતાં **પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામવાળા તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિયુક્ત એવા (નરક વિનાની) શેષ ત્રણગતિવાળા જીવો સ્વામી જાણવા.**

આતપ નામકર્મના સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોક સુધીના દેવો અતિશય સંક્લિષ્ટ હોય ત્યારે જઘન્યરસબંધના સ્વામી જાણવા. મનુષ્ય તિર્યંચો જો અતિશય સંક્લિષ્ટ હોય તો એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ ઓળંગીને નરકપ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે. અને સાત નારકી તથા ઈશાન ઉપરના દેવો ભવપ્રત્યયથી જ એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય બંધ કરતા નથી. તેથી શેષ સર્વને છોડીને ઈશાનાન્ત દેવો કહ્યા છે. તેથી ભવનપતિથી માંડીને ઈશાન સુધીના દેવો અતિશય સંક્લિષ્ટ હોય ત્યારે સ્વામી જાણવા. આ પુણ્ય પ્રકૃતિ છે. તેથી જઘન્ય રસબંધ સંક્લિષ્ટતાથી જ થાય છે. અને ઈશાનાન્ત દેવોને ગમે તેટલી સંક્લિષ્ટતા આવે તો પણ અન્તે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જ બંધ થાય છે. તેથી તે જીવો સ્વામી કહ્યા છે.

પ્રશ્ન : મૂળગાથામાં *''आसुहुम''* સૌધર્મ દેવલોક સુધીના દેવો લેવાનું કહ્યું છે અને તમે ઈશાન સુધીના દેવો સમજાવો છો તે કેમ ઘટે?

ઉત્તર : સૌધર્મ દેવલોકની લગભગ સમશ્રેણીમાં ઈશાન દેવલોક આવેલો છે. દક્ષિણ-ઉત્તર દિશા ગત હોવાથી સમશ્રેણી છે. તેથી સૌધર્મ લખવાથી ઈશાન પણ સમજી લેવો. આ બન્ને દેવલોકો ઉપરાઉપર નથી. જો ઉપરાઉપર હોત તો પહેલા કરતાં બીજાની વિશુદ્ધિ ત્રીજા આદિ દેવલોકોની જેમ વધારે થવાથી એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ જ ન થાત. પરંતુ એમ નથી માટે સમશ્રેણીના કારણે સૌધર્મના વિધાનથી ઈશાન પણ સમજી લેવા. સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં કહ્યું છે કે- *इह च सौधर्मग्रहणेन समश्रेणिव्यवस्थित-त्वादीशानोऽपि गृह्यते ।*

सुधर्मा नाम सभा विद्यते यत्र स सौधर्मः = સુધર્મા નામની સભા છે વિદ્યમાન જ્યાં તે **સૌધર્મ** દેવલોક કહેવાય છે. અહીં *ज्योत्सनादिभ्योऽण् (૭-૨-૩૪)* સૂત્રથી *अण्* પ્રત્યય થઇ પ્રથમ સ્વરની વૃદ્ધિ થયેલી છે. આ રીતે સૌધર્મ શબ્દ બનેલ છે.

સાતા, સ્થિર, શુભ અને યશ તથા તેની પ્રતિપક્ષી અસાતા, અસ્થિર, અશુભ અને અપયશ એમ આઠે પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જાણવા. આ આઠમાં પ્રથમની ચાર પ્રકૃતિઓ પુણ્યપ્રકૃતિઓ છે. તેનો જઘન્ય રસ સંક્લિષ્ટતાથી બંધાય છે. પરંતુ અતિશય સંક્લિષ્ટ હોય તો આ પુણ્યપ્રકૃતિઓ ન બાંધતાં તે જીવ તેની પ્રતિપક્ષી પાપપ્રકૃતિઓ બાંધે છે. અને જો સંક્લિષ્ટ પરિણામી ન હોય તો જઘન્ય રસબંધ ન થાય. તેવી જ રીતે પ્રતિપક્ષી એવી અસાતા આદિ ચાર પાપપ્રકૃતિઓ છે. તેનો જઘન્ય રસબંધ અતિશય વિશુદ્ધિથી થાય છે. પરંતુ અતિશય વિશુદ્ધિ આવે તો આ પાપ પ્રકૃતિઓ બંધાય જ નહીં પરંતુ તેની પ્રતિપક્ષી પુણ્યપ્રકૃતિઓ જ બંધાય. અને જો વિશુદ્ધિ ન લઇએ તો પાપ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ ન થાય. આ રીતે અતિશય વિશુદ્ધિમાં કે અતિશય સંક્લિષ્ટતામાં આ ચારે પુણ્યપ્રકૃતિઓનો અને આ ચારે પાપ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ સંભવતો નથી. તેથી પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામે આઠે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ થાય છે.

પ્રથમ એક અંતર્મુહૂર્તે સાતા આદિ પુણ્યપ્રકૃતિઓ બાંધીને બીજા અંતર્મુહૂર્તે અસાતા આદિ પાપપ્રકૃતિઓ બાંધે ત્યારબાદ ત્રીજા અંતર્મુહૂર્તે સાતા આદિ બાંધે એમ અંતર્મુહૂર્તે અંતર્મુહૂર્તે સાતાદિ અને અસાતાદિ બાંધતા પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામવાળા ચારેગતિના પંચેન્દ્રિય એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો સ્વામી જાણવા.

સાતા વેદનીય વધુમાં વધુ ૧૫ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળી અને ઓછામાં ઓછી ૧૨ મુહૂર્તની સ્થિતિવાળી બંધાય છે. અને તેની પ્રતિપક્ષી અસાતાવેદનીય વધુમાં વધુ ૩૦ કોડા-કોડી સાગરોપમની અને ઓછામાં ઓછી અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની બંધાય છે. એટલે ૧૫ કોડાકોડી સાગરોપમથી વધારે સ્થિતિ બાંધવામાં કેવળ એકલી અસાતા જ બંધાય છે. પરાવર્તમાને બન્ને પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. તથા અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી ન્યૂન સ્થિતિ બાંધવામાં ૧૨ મુહૂર્તની સ્થિતિ સુધી કેવળ એકલી સાતા જ બંધાય છે. પરાવર્તમાને બન્ને પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. તેથી અંતઃકોડાકોડીથી પંદર કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ બાંધવામાં બન્ને પ્રકૃતિઓ પરાવર્તે પરાવર્તે બંધાય છે. આ કાળે પ્રમત્તથી મિથ્યાદૃષ્ટિ સુધીમાં છ ગુણસ્થાનકોમાંથી કોઈપણ એક ગુણસ્થાનક વર્તતું હોય છે. તથા તે જીવો પરાવર્તે પરાવર્તે (શુભ-અશુભ) એમ બન્ને પ્રકારની પ્રકૃતિઓ બાંધતા હોવાથી, નથી તો અતિશય વિશુદ્ધ કે નથી તો અતિશય સંક્લિષ્ટ, કારણ કે અતિશય વિશુદ્ધ જ હોય તો સાતા જ બંધાય. પરાવર્તમાન ન બંધાય અને જો અતિશય સંક્લિષ્ટ જ હોય તો અસાતા જ બંધાય પણ પરાવર્તમાન ન બંધાય માટે. અહીં અતિશય વિશુદ્ધ પણ નહીં અને અતિશય સંક્લિષ્ટ પણ નહીં એવા પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામવાળા પ્રમત્તથી મિથ્યાત્વ સુધીના ગુણસ્થાનકવર્તી જીવો અંતર્મુહૂર્તે અંતર્મુહૂર્તે અંતઃકોડાકોડીથી પંદર કોડાકોડી સુધીની સ્થિતિવાળી સાતા-અસાતાને બાંધતા હોય ત્યારે બન્ને પ્રકૃતિઓના જઘન્યરસબંધના સ્વામી જાણવા.

એવી જ રીતે સ્થિર, શુભ, યશની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમની બંધાય છે. અને જઘન્ય સ્થિતિ યશનામકર્મની આઠ મુહૂર્તની બંધાય છે. અને સ્થિર, શુભની આઠમાના છઠ્ઠાભાગને યોગ્ય એવી અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની બંધાય છે. તથા અસ્થિર, અશુભ અને અયશનામ કર્મની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ બંધાય છે. અને જઘન્યસ્થિતિ છઠ્ઠા ગુણઠાણાને યોગ્ય અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની બંધાય છે. તે કાળે પ્રમત્તથી મિથ્યાત્વ સુધીનાં છ ગુણસ્થાનકોમાંથી કોઈપણ ગુણસ્થાનક હોય છે. જો અતિશય સંક્લિષ્ટ લહીએ તો ૧૦ કોડાકોડીથી અધિક સ્થિતિવાળી અસ્થિરાદિ ત્રણ અશુભ જ બંધાય છે. અને જો અતિશય વિશુદ્ધ અપ્રમત્તાદિગુણસ્થાનકવર્તી જીવો લઈએ તો સ્થિરાદિ ત્રણ શુભ જ બંધાય છે. પરાવર્તપણે બંધ થાય નહીં તેથી પ્રમત્તથી મિથ્યાત્વ સુધીના કોઈપણ ગુણસ્થાનકમાં વર્તતા, અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધીની સ્થિતિવાળી અસ્થિરાદિ અને સ્થિરાદિને અંતર્મુહૂર્તે અંતર્મુહૂર્તે પરાવર્ત પરિણામે બાંધતા જીવો આ છએ પ્રકૃતિના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી છે. એમ જાણવું.

ચિત્ર આ પ્રમાણે છે.

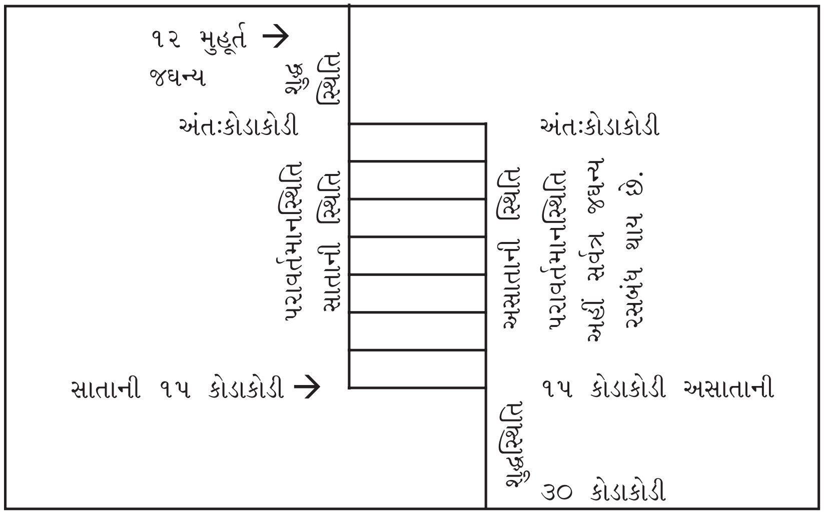

અહીં મૂળગાથામાં *सम्मो वा* શબ્દ છે તેમાં *सम्मो* શબ્દથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો (૪-૫-૬ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો) સમજવા, અને *वा* શબ્દ હોવાથી *वा* એટલે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ (અર્થાત્ ૧-૨-૩ ગુણસ્થાનકવાળા) જીવો સમજવા. તેથી ૧થી૬ ગુણસ્થાનકવાળા પરાવર્તમાન પરિણામવાળા જીવો સ્વામી સમજવા. ॥૭૨॥

तसवन्नतेयचउमणुखगइदुगपणिंदिसासपरघुच्चं।
संघयणागिइनपुथीसुभगियरति मिच्छचउगइया॥ ७३ ॥

(त्रसवर्णतैजसचतुष्कमनुजखगतिद्विकपञ्चेन्द्रियोच्छ्वासपराघातोच्चम् । संहननाकृतिनपुंसकस्त्रीसौभाग्येतरत्रिकं मिथ्यादृष्टयश्चतुर्गतिकाः ॥७३ ॥)

तसवन्नतेयचउ=ત્રસચતુષ્ક, વર્ણચતુષ્ક અને તૈજસચતુષ્ક, **मणुखगइदुग**=મનુષ્યદ્વિક,ખગતિદ્વિક,**पणिंदिसासपरघुच्चं**=પંચેન્દ્રિયજાતિ, ઉચ્છ્વાસ, પરાઘાત અને ઉચ્ચગોત્ર, **संघयणागिइनपुथी**=છ સંઘયણ, છ સંસ્થાન, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, **सुभगियरति**=સૌભાગ્ય અને દૌર્ભાગ્યત્રિકને જઘન્યરસબંધે,**मिच्छचउगइया**=મિથ્યાદષ્ટિચારેગતિનાજીવોબાંધેછે.॥૭૩॥

ગાથાર્થ-ત્રસ ચતુષ્ક, વર્ણચતુષ્ક, તૈજસચતુષ્ક, મનુષ્યદ્વિક, ખગતિદ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ઉચ્છ્વાસનામકર્મ, પરાઘાતનામકર્મ, અને ઉચ્ચગોત્ર તથા છ સંઘયણ, છ સંસ્થાન, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, સૌભાગ્યત્રિક, દૌર્ભાગ્યત્રિક, એમ કુલ ૪૦ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી મિથ્યાદષ્ટિ ચારેગતિના જીવો જાણવા. ॥૭૩॥

વિવેચન - *चउ* શબ્દનો *तस वन्न* અને *तेय* એમ ત્રણે શબ્દોની સાથે સંબંધ હોવાથી (૧) ત્રસચતુષ્ક (ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત અને પ્રત્યેક) (૨) વર્ણચતુષ્ક (વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ) (૩) તૈજસ ચતુષ્ક (તૈજસ, કાર્મણ, અગુરુલઘુ અને નિર્માણ) એમ કુલ ૧૨ પ્રકૃતિ.

તથા *दुग* શબ્દનો *मणु* અને *खगइ* શબ્દની સાથે સંબંધ હોવાથી મનુષ્યદ્વિક (મનુષ્યગતિ અને મનુષ્યાનુપૂર્વી) અને વિહાયોગતિદ્વિક શુભ અને અશુભ વિહાયોગતિ એમ ૪ પ્રકૃતિ તથા પંચેન્દ્રિયજાતિ ઉચ્છ્વાસનામકર્મ, પરાઘાતનામકર્મ, ઉચ્ચગોત્ર, વજ્રઋષભનારાચ આદિ છ સંઘયણ, સમચતુરસ્ર આદિ છ સંસ્થાન, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, સૌભાગ્યત્રિક (સૌભાગ્ય, સુસ્વર અને આદેય), દૌર્ભાગ્યત્રિક (દૌર્ભાગ્ય, દુઃસ્વર અને અનાદેય) એમ કુલ ૪૦ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી મિથ્યાદષ્ટિ એવા ચારે ગતિના જીવો જાણવા.

મૂળગાથામાં *''मिच्छचउगइया''* એમ સામાન્ય કહ્યું હોવા છતાં *व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति न्यायात्* વ્યાખ્યાન કરવાથી વિશેષ બોધ થાય છે. એવો ન્યાય હોવાથી **પંચેન્દ્રિયજાતિ તૈજસ કાર્મણ પ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ અગુરુલઘુ પરાઘાત ઉચ્છ્વાસ ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત પ્રત્યેક નિર્માણ** એમ કુલ પંદર પ્રકૃતિઓના સર્વોત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ પરિણામ વાળા મિથ્યાદષ્ટિ ચારેગતિના જીવો જઘન્ય રસબંધના સ્વામી જાણવા. કારણ કે આ પન્નર પ્રકૃતિઓ શુભ છે. સંક્લિષ્ટતાથી જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તિર્યંચ અને મનુષ્યો અતિશય સંક્લિષ્ટ હોય ત્યારે નરકપ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે તેમાં, તથા દેવો અને નારકી અતિશય સંક્લિષ્ટ હોય ત્યારે પં. તિર્યંચપ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે. તેમાં ઉપરોક્ત ૧૫ પ્રકૃતિઓ અવશ્ય બંધાય જ છે. તેમાં કેટલીક ધ્રુવબંધી હોવાથી અને કેટલીક તે ભવને યોગ્ય હોવાથી ગમે તેટલી સંક્લિષ્ટતા હોય તો પણ તે ૧૫ પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય જ છે તેથી સર્વથા ઉત્કૃષ્ટસંક્લિષ્ટ એવા ચારે ગતિના જીવો આ ૧૫ પ્રકૃતિના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી સમજવા.

પરંતુ તેમાં એટલી વિશેષતા છે કે ઈશાન સુધીના દેવો અતિશય સંક્લિષ્ટ થાય તો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચપ્રાયોગ્ય બંધ ઓળંગીને એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે. તે કાળે પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામકર્મ બંધાતું નથી. બાકીની ૧૩ બંધાય છે તેથી ઈશાન સુધીના દેવો ૧૩ પ્રકૃતિના જ જઘન્ય રસબંધના

સ્વામી જાણવા. જો આ દેવો કંઈક વિશુદ્ધ હોય તો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચપ્રાયોગ્ય બંધ કરતાં પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામકર્મ બાંધે છે. પરંતુ કંઈક વિશુદ્ધિ વાળા હોવાથી જઘન્ય રસ બંધ કરતા નથી. તેથી આ બે પ્રકૃતિના જઘન્ય રસબંધના સ્વામીમાં ઈશાશાન્ત દેવોનું વર્જન કરવું.

સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી ચારેગતિના મિથ્યાદૃષ્ટિ, પરંતુ **તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિવાળા** જીવો સ્વામી જાણવા. આ બન્ને અશુભ પ્રકૃતિ છે. અશુભ હોવાથી જઘન્ય રસબંધ વિશુદ્ધિથી બંધાય છે. જો અતિશય વિશુદ્ધિ લઈએ તો સ્ત્રીવેદ નપુંસકવેદનો બંધ ઓળંગીને પુરૂષવેદનો જ બંધ કરે. તથા જો વિશુદ્ધ ન લઈએ અને સંક્લિષ્ટ પરિણામ લઈએ તો આ બે વેદો કનિષ્ટ હોવાથી બંધાય ખરા. પરંતુ સંક્લિષ્ટતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટરસ બંધાય અથવા મધ્યમ રસ બંધાય પરંતુ જઘન્ય રસ ન બંધાય, તેથી સંક્લિષ્ટ ન કહેતાં વિશુદ્ધ લેવા અને તે પણ **તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિવાળા લેવા**. અતિશય વિશુદ્ધ જીવો ન લેવા.

બાકીની ૨૩ પ્રકૃતિઓના જઘન્યરસબંધના સ્વામી પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિ ચતુર્ગતિક જીવો જાણવા. જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો સ્વામી કહીએ અને તેમાં પણ તિર્યંચ અને મનુષ્યો લઈએ તો તે દેવદ્વિક જ બાંધે. સંસ્થાન પહેલું જ બાંધે, સંઘયણ બાંધે જ નહીં, શુભવિહાયોગતિ, સૌભાગ્ય, સુસ્વર, આદેય અને ઉચ્ચગોત્ર જ બાંધે પરંતુ પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓ ન બાંધે, તેવી રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ-નારકી લઈએ તો મનુષ્યદ્વિક જ બાંધે, પહેલું સંઘયણ અને પહેલું સંસ્થાન જ બાંધે તથા વિહાયોગતિ આદિ પણ શુભ જ બાંધે, અશુભ ન બાંધે આ કારણે સમ્યગ્દૃષ્ટિ ચારે ગતિના જીવોમાં પરાવર્તમાન પરિણામનો અભાવ થવાથી કેવળ એકલી વિશુદ્ધિ હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટરસ (અથવા મધ્યમ રસ) જ બંધાય છે. પરંતુ જઘન્યરસ બંધાતો નથી. તેથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ન કહેતાં મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો સ્વામી કહ્યા છે. તે સર્વેમાં પરાવર્તમાન પરિણામ આ પ્રમાણે સમજવા.

મનુષ્યદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (સાતાની જેમ) ૧૫ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. અને તેની સામે પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ (સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને યોગ્ય) અંતઃકોડાકોડી છે. એટલે ૧૫ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિથી અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ સુધીની સ્થિતિવાળાં મનુષ્યદ્વિક, તિર્યંચદ્વિક, નરકદ્વિક અને (અંતઃકોડાકોડીથી ૧૦ કોડાકોડી સુધીની સ્થિતિવાળું) દેવદ્વિક અંતર્મુહૂર્તે અંતર્મુહૂર્તે પરાવર્તમાન પરિણામે બાંધતાં મનુષ્યદ્વિકનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

એવી જ રીતે પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, સૌભાગ્ય, સુસ્વર, આદેય, ઉચ્ચગોત્ર, વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ, સમચતુરસ્રસંસ્થાન એમ ૭ પ્રકૃતિ-ઓની પોતપોતાની ૧૦કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી તેની પ્રતિપક્ષી અશુભ પ્રકૃતિઓના અંતઃકોડાકોડીપ્રમાણ જઘન્યસ્થિતિબંધ સુધીનાં સ્થિતિસ્થાનો બાંધતાં બાંધતાં પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામી જીવો શુભ એવી આ સાત પ્રકૃતિઓમા જઘન્ય રસબંધના સ્વામી જાણવા.

હુંડકસંસ્થાન અને સેવાર્તસંઘયણ આદિ પાંચ સંસ્થાન અને પાંચ સંઘયણના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી ઉપર સમજાવ્યા પ્રમાણે સમજી લેવા. તે આ પ્રમાણે-

હુંડક સંસ્થાન અને સેવાર્ત સંઘયણની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જો કે ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. પરંતુ અન્ય સંસ્થાન અને અન્ય સંઘયણોની સાથે પરાવર્તે પરાવર્તે બંધાય એવી સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી પ્રારંભીને ૧૮ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધીની જ છે. તેથી તેવી અન્ય સંઘયણ-સંસ્થાનોની સાથે પરાવર્તમાનપણે સંભવતી સ્થિતિને બાંધતો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ સ્વામી જાણવો. આ હુંડકસંસ્થાન અને સેવાર્તસંઘયણને વામનસંસ્થાન અને કીલિકાસંઘયણની સાથે ૧૮ કોડાકોડી

સાગરોપમ સુધી પરાવર્તે બાંધે છે. કુબ્જ સંસ્થાન અને અર્ધનારાચ સંઘયણની સાથે અંતઃકોડાકોડીથી ૧૬ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી પરાવર્તે બાંધે છે. એવી જ રીતે આ હુંડકસંસ્થાન અને સેવાર્ત સંઘયણને સાદિસંસ્થાન અને નારાચસંઘયણની સાથે અંતઃકોડાકોડીથી ૧૪ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ સુધી, તથા ન્યગ્રોધસંસ્થાન અને ઋષભનારાચસંઘયણની સાથે ૧૨ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ સુધી, અને સમચતુરસ્રસંસ્થાન તથા વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણની સાથે ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ સુધી પરાવર્તે પરાવર્તે બાંધે છે. ત્યારે તે જીવો સર્વત્ર છઠ્ઠા સંસ્થાનના અને છઠ્ઠા સંઘયણના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી થાય છે.

એવી જ રીતે બાકીનાં પાંચ સંસ્થાન અને પાંચ સંઘયણોની પણ પરસ્પર અન્ય અન્ય સંસ્થાન અને સંઘયણની સાથે યથાયોગ્ય સંભવતી પરાવર્તમાન સ્થિતિને બાંધતા જીવો પરાવર્તમાન સ્થિતિના સર્વ સ્થિતિસ્થાનોમાં વર્તતા જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તેથી ત્યાં ત્યાં સ્વામી જાણવા.

અશુભ વિહાયોગતિ દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અને અનાદેય આ ચાર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જો કે ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી બંધાય છે. પરંતુ પોતાની પ્રતિપક્ષી શુભ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ જ છે તેથી પરાવૃત્તિ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ સુધી જ મળે છે. તેથી અંતઃકોડાકોડીથી પ્રતિપક્ષી એવી શુભ વિહાયોગતિ આદિની સંભવતી ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિમાંથી કોઈપણ સ્થિતિસ્થાનોને પરાવર્તપણે બાંધતા સ્વામી જાણવા. આ પ્રમાણે ૨+૭+૧૦+૪ કુલ ૨૩ ના સ્વામી સમજાવ્યા. આ ગાથામાં પ્રથમ ૧૫ના, પછી ૨ ના અને ત્યારબાદ આ ૨૩ના એમ કુલ ૪૦ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી કહ્યા. જઘન્ય રસબંધનું સ્વામિત્વ અહીં સમાપ્ત થયું ॥૭૩॥

જઘન્ય રસબંધના સ્વામીનું ચિત્ર

૮	થીણદ્ધિત્રિક, અનંતાનુબંધી, ચાર કષાય અને મિથ્યાત્વ	સંયમ સહિત સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરનાર મિથ્યાત્વના અન્ત્યસમયવર્તી જીવ
૪	અપ્રત્યાખ્યાનીય ૪ કષાય	સંયમ પામતો અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ
૪	પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ૪ કષાય	સંયમ પામતો દેશવિરતધર જીવ
૨	અરતિ-શોકનો સ્વામી	અપ્રમત્તાભિમુખ પ્રમત્તમુનિ
૨	આહારકદ્વિકના સ્વામી	પ્રમત્તાભિમુખ એવા અપ્રમત્તમુનિ
૧૧	બે નિદ્રા, અશુભવર્ણચતુષ્ક, હાસ્ય, રતિ, ભય, જુગુપ્સા અને ઉપઘાત	ક્ષપકશ્રેણીગત અપૂર્વકરણગુણસ્થાનકે સ્વબંધવ્યવચ્છેદ સમયવર્તી જીવ
૫	પુરુષવેદ, સંજ્વલન ચતુષ્ક	ક્ષપક અનિવૃત્તિ, સ્વબંધવ્યવચ્છેદ સમયવર્તી જીવ.
૧૪	પાંચ અંતરાય, પાંચ જ્ઞાનાવ૦ અને ચાર દર્શનાવરણીય.	ક્ષપક, સૂક્ષ્મસંપરાય ચરમસમયવર્તી જીવ
૯	સૂક્ષ્મત્રિક વિકલેન્દ્રિયત્રિક	તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિવાળા તિર્યંચ નરકદ્વિક નરકાયુષ્ય મનુષ્યો
૩	શેષ ત્રણ આયુષ્ય	તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટતાવાળા તિર્યંચમનુષ્યો
૨	વૈક્રિયદ્વિક	અતિસંક્લિષ્ટ એવા તિર્યંચ-મનુષ્યો
૨	દેવદ્વિક	તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટતાવાળા એવા તિર્યંચ, મનુષ્યો
૨	ઉદ્યોતનામકર્મ, ઔદા. શરીર નામકર્મ	અતિશય સંક્લિષ્ટ એવા સહસ્રાર સુધીના સર્વે દેવો અને નારકી.

D:/KARM5/PANC_M-2.PM5 154

૧	ઔદારિક અંગોપાંગ	અતિસંક્લિષ્ટ સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીના દેવો તથા સર્વે નારકી.
૩	તિર્યંચદ્વિક અને નીચગોત્ર	સમ્યક્ત્વાભિમુખ સાતમી નારકી.
૧	તીર્થંકરનામકર્મ	નરક અને મિથ્યાત્વને અભિમુખ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવાળા અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય
૨	એકેન્દ્રિયજાતિ અને સ્થાવર	પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામવાળા તિર્યંચો, મનુષ્યો તથા ઈશાન સુધીના દેવો.
૧	આતપ નામકર્મ	અતિશય સંક્લિષ્ટ એવા સૌધર્મ-ઈશાન સુધીના દેવો.
૮	સાતા સ્થિર શુભ યશ અને અસાતાદિ ચાર	અન્તર્મુહૂર્તે અન્તર્મુહૂર્તે પરાવર્તપણે બાંધતા મધ્યમ પરિણામી એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો
૧૫	પંચેન્દ્રિયજાતિ, તૈજસ કાર્મણ પ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ અગુરુલઘુ પરાઘાત ઉશ્વાસ ત્રસ બા. પર્યાપ્ત પ્રત્યેક નિર્માણ	અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ એવા ચારે ગતિના જીવો. પરંતુ ઈશાન સુધીના દેવો પંચેન્દ્રિય જાતિ અને ત્રસનામકર્મ વિના ૧૩ ના સ્વામી.
૨	સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદ	તત્પ્રાયોગ્યવિશુદ્ધિવાળા ચારેગતિના જીવો
૨૩	મનુષ્યદ્વિક, ખગતિદ્વિક ઉચ્ચ ગોત્ર ૬ સંઘયણ, ૬ સંસ્થાન સૌભાગ્યત્રિક, દૌર્ભાગ્યત્રિક	પરાવર્તમાન, મધ્યમ પરિણામવાળા ચારે ગતિના જીવો જઘન્ય રસબંધના સ્વામી જાણવા.
૧૨૪	વર્ણ ચતુષ્ક બન્ને પ્રકારનું હોવાથી ૧૨૪ થયેલ છે.	

હવે રસબંધના જઘન્ય-અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ બંધના સાદિ-અનાદિ વગેરે ભાંગા જણાવે છે :-

चउतेयवन्न वेयणीयनामणुक्कोसु सेसधुवबंधी।
घाईणं अजहन्नो, गोए दुविहो इमो चउहा॥ ७४॥

चतुष्कस्य तैजसवर्णयोर्वेदनीयनाम्नोरनुत्कृष्ट श्शेषध्रुवबन्धिनीनाम्।
घातिनामजघन्यो गोत्रे द्विविधोऽयं चतुर्धा॥७४॥)

चउतेयवन्न=તૈજસ ચતુષ્ક અને વર્ણચતુષ્કનો, **वेयणीयनाम**= વેદનીય અને નામકર્મનો, **अणुक्कोसु**=અનુત્કૃષ્ટબંધ, તથા **सेसधुवबंधी**= બાકીની ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓનો અને **घाईणं**=ચારઘાતીકર્મોનો, **अजहन्नो**= અજઘન્યબંધ, **गोए**=ગોત્ર કર્મનો, **दुविहो इमो**=આ બન્ને બંધ, **चउहा**=ચાર પ્રકારે છે. ॥૭૪॥

ગાથાર્થ - તૈજસ અને વર્ણ ચતુષ્ક તથા મૂલકર્મમાં વેદનીય અને નામકર્મનો અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ, બાકીની ધ્રુવબંધી અને મૂલકર્મમાં ચાર ઘાતીકર્મનો અજઘન્ય રસબંધ, તથા ગોત્રકર્મનો આ બન્ને બંધ ચાર પ્રકારે હોય છે. ॥૭૪॥

વિવેચન - હવે રસબંધના જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટના સાદિ-અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ આશ્રયી ભાંગા કહેવાય છે. ત્યાં મૂલ આઠ કર્મમાં વેદનીય કર્મમાં (સાતા વેદનીયને આશ્રયી) અને નામકર્મમાં (યશનામકર્મને આશ્રયી) બન્ને પુણ્ય પ્રકૃતિઓ હોવાથી ક્ષપકશ્રેણીમાં દશમા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે અતિશય વિશુદ્ધિ હોવાથી ઉત્કૃષ્ટરસબંધ થાય છે. આવો ઉત્કૃષ્ટરસ અન્યત્ર ક્યાંય સંભવતો નથી. ઉપશમ શ્રેણીમાં ચડેલા જીવો અગિયારમા ગુણસ્થાનકે વેદનીય અને નામકર્મના કષાય પ્રત્યયિક બંધને આશ્રયી સર્વથા અબંધક છે. ત્યાંથી પડીને દસમા ગુણસ્થાનકે તે જીવ જ્યારે આવે છે. ત્યારે ક્ષપકશ્રેણીમાં

આરોહણકાળે જેટલી અને જેવી વિશુદ્ધિ હોય છે તેટલી અને તેવી વિશુદ્ધિ ન હોવાથી જે રસબંધ થાય છે. તે અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ કહેવાય છે. તેવો અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ અગિયારમેથી પડીને દસમે આવતાં જીવ શરૂ કરે છે. માટે તે કાળે અનુત્કૃષ્ટ રસબંધની સાદિ થાય છે. જે જીવો ક્ષપકશ્રેણીમાં દસમે અને ઉપશમશ્રેણીમાં અગિયારમે આવ્યા નથી તે જીવો ઉત્કૃષ્ટરસબંધનું સ્થાન અને રસના અબંધનું સ્થાન ન પામ્યા હોવાથી જે કોઈ પણ પ્રકારનો રસબંધ કરે છે તે અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ છે અને તે અનાદિ છે. તથા અભવ્યને અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ અનાદિ અનંતકાલ સુધી હોવાથી ધ્રુવ, અને ભવ્યને અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ જ્યારે ક્ષપક શ્રેણી માંડશે ત્યારે કે ઉપશમશ્રેણી માંડશે ત્યારે અટકશે એટલે અધ્રુવ, એમ વેદનીય અને નામકર્મ આ બે મૂલકર્મોનો અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ ચાર પ્રકારે થાય છે.

ધ્રુવબંધી ૪૭ પ્રકૃતિઓ છે. તેમાં વર્ણ ચતુષ્ક અને તૈજસચતુષ્ક એમ ૮ પુણ્યપ્રકૃતિઓ છે. બાકીની ૪૩ (અશુભવર્ણ ચતુષ્ક લેવાથી) પાપ પ્રકૃતિઓ છે તેથી વર્ણચતુષ્ક અને તૈજસચતુષ્ક એમ ૮ પુણ્ય-પ્રકૃતિઓનો ક્ષપકશ્રેણીમાં આઠમા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટરસબંધ કરે છે. તેવી વિશુદ્ધિ અન્યત્ર ન હોવાથી ઉપશમશ્રેણીમાં અબંધક થઈને નીચે ઉતરતાં આઠમાના છઠ્ઠા ભાગથી જ્યારે બંધ શરૂ કરે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટરસબંધની સાદિ, ઉત્કૃષ્ટરસબંધનું સ્થાન અને અબંધનું સ્થાન ન પામેલા જીવોને આશ્રયી અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ અનાદિ, અભવ્યને આશ્રયી ધ્રુવ અને ભવ્યને આશ્રયી અધ્રુવ એમ આ આઠ ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટરસબંધ ચાર પ્રકારે જાણવો.

શેષ ધ્રુવબંધી ૪૩ અશુભ પ્રકૃતિઓ હોવાથી પૂર્વે જઘન્ય રસબંધના સ્વામી જણાવ્યા છે તે પ્રમાણે પોતપોતાના બંધવ્યવચ્છેદ સમયે અતિશય વિશુદ્ધિ હોવાથી જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તેવી વિશુદ્ધિ અન્યત્ર ન હોવાથી તેવો જઘન્ય રસબંધ અન્યસ્થાને ક્યાંય સંભવતો નથી. તેથી જઘન્ય

રસબંધના સ્થાનથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે જઈ અબંધક થઈને નીચે ઉતરતાં અજઘન્ય રસબંધ શરૂ કરે છે. તે કાળે અજઘન્ય રસબંધની સાદિ, જઘન્ય રસબંધનું સ્થાન તથા અબંધનું સ્થાન ન પામેલા જીવોને આ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધી હોવાથી સદા બંધાય જ છે માટે અજઘન્ય રસબંધ અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ એમ ચાર ભાંગા જાણવા.

મૂલકર્મમાં ચાર અઘાતીકર્મો અશુભ છે. અશુભ પ્રકૃતિઓનો વિશુદ્ધિ દ્વારા જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તેથી નવમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે ક્ષપકને મોહનીયનો અને દશમા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ક્ષપકને શેષ ત્રણ ઘાતીકર્મોનો જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તેવો જઘન્ય રસબંધ ઉપશમ શ્રેણીમાં હોતો નથી. તેથી ઉપશમશ્રેણીમાં અગિયારમે આ ચાર મૂલ ઘાતીકર્મોનો સર્વથા અબંધક થઈને પડતાં દશમે તથા નવમે આવીને નવો બંધ શરૂ કરે ત્યારે અજઘન્ય રસબંધની સાદિ, આવા પ્રકારનું જઘન્ય રસબંધનું સ્થાનક કે અબંધનું સ્થાનક ન પામેલા જીવોને આશ્રયી અજઘન્ય રસબંધ અનાદિ, અભવ્યને આશ્રયી ધ્રુવ અને ભવ્યોને આશ્રયી અધ્રુવ એમ મૂલ ચાર કર્મોનો અજઘન્ય રસબંધ ચાર પ્રકારે છે.

ગોત્રકર્મમાં (મૂલકર્મમાં) અનુત્કૃષ્ટ અને અજઘન્ય એમ બન્ને પ્રકારના રસબંધો સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભેદવાળા હોય છે. ક્ષપકશ્રેણીમાં દશમા ગુણસ્થાનકના અન્ત્યસમયે (ઉચ્ચગોત્રને આશ્રયી) મૂલ એવા ગોત્રકર્મનો પુણ્ય પ્રકૃતિ હોવાથી ઉત્કૃષ્ટરસ બંધ થાય છે. તેવી વિશુદ્ધિ અન્યત્ર ન હોવાથી આવો ઉત્કૃષ્ટરસ બંધ ઉપશમશ્રેણી આદિ અન્યસ્થાનોમાં થતો નથી. તેથી અગિયારમા ગુણસ્થાનકે ગોત્રકર્મનો સર્વથા અબંધક થઈને પડતાં દસમા ગુણસ્થાનકે આવતાં અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ શરૂ કરે છે. ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ રસબંધની સાદિ, ક્ષપકશ્રેણી અને અબંધસ્થાન ન પામનારાને આશ્રયી અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ એમ મૂળ એવા ગોત્રકર્મના અનુત્કૃષ્ટ રસબંધના ચાર ભાંગા જાણવા. તથા સાતમી

નારકીમાં વર્તતો અનંતર સમયે ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામશે એવો પ્રથમ ગુણ-સ્થાનકના અન્ત્યસમયવર્તી જીવ મૂળ ગોત્રકર્મનો (નીચ ગોત્રને આશ્રયી) અત્યન્ત વિશુદ્ધ હોવાથી જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તે જ જીવ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામે ત્યારે ઉચ્ચગોત્ર કર્મ બાંધે છે. તે કાળે સમ્યક્ત્વ હોવાથી વિશુદ્ધિ છે તેથી ઉચ્ચગોત્રનો (પુણ્યપ્રકૃતિ હોવાથી) અધિક રસ બંધાય તે જઘન્ય (અલ્પ) રસ નથી તેથી તે સમ્યક્ત્વ પામે અને ઉચ્ચગોત્ર બાંધે ત્યારે મૂલ ગોત્રકર્મના અજઘન્યરસબંધની સાદિ, જે જીવો ઉપશમસમ્યક્ત્વવાળી અવસ્થા પામ્યા નથી. તથા જઘન્ય રસબંધ કરવાનો પણ વારો આવ્યો નથી તેવા અનાદિ મિથ્યાત્વી જીવને અનાદિકાળથી મૂળ ગોત્રકર્મ અજઘન્ય રસવાળું જ બંધાય છે. તેથી અજઘન્ય અનાદિ, અભવ્યને આશ્રયી ધ્રુવ અને ભવ્યને આશ્રયી અધ્રુવ એમ ચાર ભાંગા જાણવા.

આ ગાથામાં આઠ મૂલકર્મોમાંથી વેદનીય અને નામકર્મનો અનુત્કૃષ્ટરસબંધ, ચારઘાતી મૂલકર્મોનો અજઘન્ય રસબંધ, અને ગોત્રકર્મનો અજઘન્ય તથા અનુત્કૃષ્ટરસબંધ સાદ્યાદિ ચાર પ્રકારે હોય છે. એમ સમજાવ્યું. તથા ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાંથી ૪૭ ધ્રુવબંધીમાં ૪૩ પાપપ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય (વર્ણચતુષ્ક બન્નેમાં ગણવાથી) અને ૮ પુણ્ય પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ ચાર પ્રકારે સમજાવ્યો. બાકીના જે કોઈ રસબંધના પ્રકારો રહ્યા. તે હવે પછીની ગાથામાં *''सेसंमि दुहा''* કહે છે તેનાથી બે પ્રકારના જ છે એમ હવે પછીની ગાથામાં ગ્રંથકારશ્રી ગાથાનો છંદભંગ ન થાય તે માટે ત્યાં સમજાવશે. પરંતુ રસબંધના ભાંગાનો પ્રસંગ આ ગાથામાં ચાલતો હોવાથી સરળતા માટે અમે અહીં જ સમજાવીએ છીએ.

મૂળકર્મમાં વેદનીયકર્મ (સાતાને આશ્રયી), નામકર્મ (યશને આશ્રયી) અને ગોત્રકર્મ (ઉચ્ચગોત્રને આશ્રયી) તથા ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં ૪ શુભવર્ણ ચતુષ્ક અને તૈજસચતુષ્ક આ આઠ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને અજઘન્ય રસબંધ આદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોય છે. ત્યાં

પોતપોતાના બંધવ્યવચ્છેદ સમયે ક્ષપકશ્રેણીમાં અત્યન્ત વિશુદ્ધિ હોવાથી ઉત્કૃષ્ટરસ થાય છે. તે કાળે ઉત્કૃષ્ટરસબંધની સાદિ, બંધવ્યવચ્છેદ પછીના સમયે અબંધ થવાથી ઉત્કૃષ્ટરસબંધ અધ્રુવ, એમ ઉત્કૃષ્ટના ૨ ભેદ જાણવા.

ઉપરોક્ત સર્વે મૂલકર્મ અને ઉત્તરકર્મોનો જઘન્ય રસબંધ પુણ્ય પ્રકૃતિઓ હોવાથી પર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય ચારે ગતિના અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો કરે છે. પુણ્યપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ સંક્લિષ્ટતાથી થાય છે. આવું અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાય સ્થાનક ઓછામાં ઓછું ૧ સમય જીવને ટકે છે અને વધુમાં વધુ ૨ સમય ટકે છે. તે જ્યારે જઘન્ય રસબંધ શરૂ કરે ત્યારે જઘન્યની સાદિ, એક અથવા બે સમય જઘન્ય રસબંધ કર્યા પછી અત્યન્ત સંક્લિષ્ટતાવાળું અધ્યવસાય સ્થાન બદલાઈ જવાથી અજઘન્ય રસબંધ કરે છે. ત્યારે જઘન્ય રસબંધ અધ્રુવ અને અજઘન્યરસબંધની સાદિ થાય છે. આ રીતે વારાફરતી જઘન્ય-અજઘન્ય રસબંધ કરતા ચારે ગતિના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને બન્ને પ્રકારનો બંધ સાદિ-અધ્રુવ થાય છે.

તથા મૂળકર્મમાં ચારઘાતી કર્મો તથા (નીચગોત્રને આશ્રયી) ગોત્રકર્મ અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓને આશ્રયી ધ્રુવબંધી અશુભ એવી ૪૩ પ્રકૃતિઓના **જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ** રસબંધ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોય છે. ત્યાં પોતપોતાના બંધવ્યવચ્છેદના સમયે ક્ષપકશ્રેણીમાં અત્યન્ત વિશુદ્ધિ હોવાથી અને આ સર્વે પાપ પ્રકૃતિઓ હોવાથી જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તે સમયે જઘન્ય રસબંધની સાદિ થાય છે. બંધવ્યવચ્છેદ થયા પછી અબંધ થવાથી જઘન્યરસબંધ અધ્રુવ થાય છે. એમ જઘન્યના ૨ ભાંગા થયા, આ જઘન્યરસબંધ બંધવ્યવચ્છેદના ચરમસમયે એક સમયમાત્ર જ ચાલે છે. વળી આ સર્વે કર્મો પાપપ્રકૃતિ હોવાથી તેઓનો ઉત્કૃષ્ટરસ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તા અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિ ચારે ગતિમાં વર્તનારા જીવ કરે છે. જ્યારે કરે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટની સાદિ, આવો અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ પરિણામ ૧/૨ સમય માત્ર જ રહે છે. તેનાથી મંદ

સંક્લિષ્ટતા થતાં અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ રસબંધની સાદિ, વળી ફરીથી કાળાન્તરે જ્યારે આવી ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટતા આવે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટરસબંધ કરે તે વખતે અનુત્કૃષ્ટ અધ્રુવ અને ઉત્કૃષ્ટની સાદિ એમ આ સંસારચક્રમાં અનેકવાર તીવ્ર સંક્લિષ્ટતા અને મંદ સંક્લિષ્ટતા થતી હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એમ બન્ને પ્રકારના રસબંધ સાદિ, અધ્રુવ સમજવા.

ઉપરોક્ત ભાંગાઓના કથનથી શેષ રહેલા એવા મૂળકર્મમાં ૧ આયુષ્યકર્મ અને ઉત્તરકર્મમાં ૭૩ અધ્રુવબંધીના ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને અજઘન્ય એમ ચારે પ્રકારના રસબંધના સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે બે ભાંગા જ હોય છે. કારણ કે આ બધી ૭૩ અધ્રુવબંધી ઉત્તર પ્રકૃતિઓ તથા આયુષ્યકર્મ અધ્રુવબંધી જ છે. ક્યારેક બંધાય અને ક્યારેક ન બંધાય. જ્યારે બંધાય ત્યારે પણ વિશુદ્ધિ અને સંક્લિષ્ટતા પ્રમાણે જઘન્ય-અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એમ ચારે પ્રકારના રસબંધ યથાયોગ્યપણે કરે તેથી બધા જ ભાંગા સાદિ અધ્રુવ છે.

આ પ્રમાણે મૂળકર્મમાં ગોત્રકર્મના ૧૨, આયુષ્યકર્મના ૮, અને બાકીના ૬ કર્મોના ૧૦/૧૦ એટલે કુલ ૮૦ ભાંગા મૂલકર્મોના થાય છે. ઉત્તરકર્મોમાં ૪૩ અશુભ ધ્રુવબંધીનો અજઘન્ય ચાર પ્રકારે હોવાથી અને શેષ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ ૨ પ્રકારે હોવાથી ૧૦/૧૦ કુલ ૪૩૦ ભાંગા થાય છે. ૮ શુભ ધ્રુવબંધીનો અનુત્કૃષ્ટ ચાર પ્રકારે હોવાથી અને શેષ ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય ૨ પ્રકારે હોવાથી ૧૦/૧૦ કુલ ૮૦ ભાંગા થાય છે. બાકીની ૭૩ અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓના ચારે બંધ બે બે પ્રકારના હોવાથી ૭૩×૮=૫૮૪ ભાંગા થાય છે. એમ ૪૩૦+૮૦+૫૮૪ =૧૦૯૪ ભાંગા ઉત્તરપ્રકૃતિના ભાંગા થાય છે. તેમાં મૂલકર્મના ૮૦ ઉમેરતાં ૧૧૭૪ ભાંગા કુલ થાય છે. પરંતુ વર્ણચતુષ્ક શુભ-અશુભ બન્નેમાં ગણેલું હોવાથી એકવાર ગણીએ અને એકવાર ન ગણીએ તો ૪×૧૦=૪૦ ભાંગા ઓછા કરતાં કુલ ૧૧૩૪ ભાંગા થાય છે.

सेसम्मि दुहा इगदुगणुगाइ जा अभवणंतगुणियाणू।
खंधा उरलोचिय वग्गणा उ तह अगहणंतरिया ॥ ७५॥

(शेषे द्विधा, एकद्व्यणुकादयो यावदभव्यानन्तगुणिताणवः ।
स्कन्धा औदारिकोचितवर्गणास्तु तथाऽग्रहणान्तरिताः ॥७५॥)

सेसम्मि = બાકી રહેલા સર્વે રસબંધના પ્રકારો, **दुहा**=બે પ્રકારના હોય છે, **इगदुगणुगाइ**=એક-બે પરમાણુ આદિવાળા, **जा**=યાવત્, **अभवणंतगुणियाण**=અભવ્યજીવો કરતાં અનંત ગુણા અણુઓવાળા, **खंधा**= જે સ્કંધો, **उरलोचियवग्गणा**=તે ઔદારિક યોગ્ય વર્ગણા કહેવાય છે. **तह**=તથા, **अगहणंतरिया**=અગ્રહણયોગ્ય વર્ગણાઓ છે મધ્યમાં જેને એવી. ॥૭૫॥

ગાથાર્થ - બાકીના બધા રસબંધના ભાંગા બે પ્રકારે છે. એક પરમાણુ, દ્વ્યણુક, આદિથી પ્રારંભીને જ્યારે અભવ્યથી અનંતગુણા અણુઓવાળા સ્કંધો થાય છે. ત્યારે તે ઔદારિક શરીરને ઉચિત એવી વર્ગણા થાય છે. તથા અગ્રહણપ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓ છે અન્તરિત (મધ્યમાં) જેને એવી (આગળ આવનારી ગાથા સાથે સંબંધ છે.) ॥૭૫॥

વિવેચન-*"सेसम्मि दुहा"* રસબંધના બાકીના બધા પ્રકારો સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. મૂલકર્મમાં વેદનીયકર્મ અને નામકર્મનો અનુત્કૃષ્ટબંધ ચાર પ્રકારે છે. એમ ૭૪મી ગાથામાં કહ્યું હોવાથી તે બે મૂલકર્મનો ઉત્કૃષ્ટબંધ, જઘન્યબંધ અને અજઘન્યબંધ સાદિ અધ્રુવ રૂપે બે પ્રકારે છે. ચારઘાતીકર્મનો અજઘન્ય બંધ ત્યાં ચાર પ્રકારે કહ્યો હોવાથી તે ચારઘાતીકર્મોના બાકીના જઘન્યબંધ, ઉત્કૃષ્ટબંધ અને અનુત્કૃષ્ટબંધ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. ગોત્રકર્મનો જઘન્યબંધ અને ઉત્કૃષ્ટબંધ બે પ્રકારે છે અને આયુષ્યકર્મના ચારે બંધો સાદિ અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે.

ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં શુભવર્ણ ચતુષ્ક અને તૈજસ ચતુષ્કનો અનુત્કૃષ્ટ બંધ ચારે પ્રકારે કહ્યો હોવાથી બાકીના ઉત્કૃષ્ટબંધ, જઘન્યબંધ અને અજઘન્યબંધ બે પ્રકારે છે. બાકીના ૪૩ અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓનો અજઘન્યબંધ ચાર પ્રકારે કહેલ હોવાથી શેષ જઘન્યબંધ, ઉત્કૃષ્ટબંધ અને અનુત્કૃષ્ટબંધ બે પ્રકારે છે. તથા ૭૩ અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓના ચારે પ્રકારના બંધો સાદિ-અધ્રુવ છે. આ સર્વેની ભાવના પૂર્વની ૭૪મી ગાથાના વિવેચનમાં સમજાવેલી છે.

રસબંધનું વિવેચન
આ પ્રમાણે અહીં સમાપ્ત થાય છે.

હવે પ્રદેશબંધ સમજાવાય છે.

સમસ્ત એવા આ ચૌદ રજ્જુ આત્મક લોકાકાશમાં જે એક એક છુટા પરમાણુઓ છે. તે પરમાણુઓ માંહોમાંહે પરસ્પર સમાન જાતવાળા હોવાથી (એટલે એક એક પરમાણુ પરસ્પર પરમાણુપણે સદૃશ હોવાથી) તે એક એક પરમાણુને પ્રથમવર્ગણા કહેવાય છે. વર્ગણા શબ્દનો અર્થ જો કે **સરખે સરખાનો સમૂહ** એવો થાય છે. અને એવો અર્થ લઈએ તો **પરમાણુઓનો સમુદાય તે વર્ગણા** એવો અર્થ થાય. પરંતુ તેવો અર્થ કરવા જતાં આવા એક એક છુટા છુટા પરમાણુઓ ચૌદ રજ્જુ આત્મક લોકાકાશમાં સર્વત્ર ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા હોવાથી તે વર્ગણાની (તથા તેવી જ રીતે આગળ દ્વયણુક-ત્ર્યણુકાદિ સ્કંધોની વર્ગણાઓની) અવગાહના સમસ્ત લોકાકાશાત્મક થઈ જાય. જ્યારે આગળ આવનારી ૭૬મી ગાથામાં *''सुहुमा कमावगाहो, उणूणंगुल असंखंसो''* વર્ગણાની અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જ કહી છે. તેથી એકેક પરમાણુને જ વર્ગણા કહેવાય છે. અને તેવી જ રીતે આગળ દ્વયણુક, ત્ર્યણુક, ચતુરણુક આદિ એક એક સ્કંધને જ વર્ગણા કહેવાય છે.

પ્રશ્ન-જો એક એક પરમાણુને, એક એક દ્વયણુકસ્કંધ અને ત્ર્યણુકસ્કંધ આદિને **વર્ગણા** કહેશો તો ત્યાં **સમૂહ** અર્થ શી રીતે ઘટાવશો ?

ઉત્તર-એક એક પરમાણુઓ બીજા પરમાણુઓ સાથે મળીને ભવિષ્યમાં સ્કંધ (સમૂહ) રૂપે થવાને યોગ્ય છે એમ ભાવિની યોગ્યતા લઈને વર્ગણા કહેવાશે. અથવા એક એક પરમાણુ પણ વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ આદિ અનેક ભાવ પર્યાયોના સમૂહાત્મક છે. એમ સમજીને એક એક પરમાણુમાં વર્ગણા શબ્દનો વ્યવહાર કરાશે. આ પ્રમાણે અર્થ કમ્મપયડીની બંધનકરણની ૧૮મી ગાથાની ટીકામાં છે.

અથવા ૭૬મી ગાથામાં અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જે અવગાહના કહી છે તે સ્કંધની જ માત્ર છે. એમ સમજીએ અને સ્કંધોના

સમૂહને વર્ગણા કહીએ તો એકેક પરમાણુઓ જે જે છુટા છુટા છે તેવા અનંતા પરમાણુઓનો સમુદાય તે સમાનજાતીય હોવાથી પ્રથમવર્ગણા કહેવાય છે. બે પ્રદેશોનો બનેલો એક સ્કંધ, તેવા અનંત દ્વ્યણુકસ્કંધોનો જે સમુદાય તે બીજીવર્ગણા, ત્રણ પ્રદેશોનો બનેલો એક સ્કંધ, એવા અનંત ત્ર્યણુકસ્કંધોનો જે સમુદાય તે ત્રીજીવર્ગણા, એવી રીતે અનંતા ચતુરણુક સ્કંધોનો જે સમુદાય તે ચોથી વર્ગણા. અનંતા પંચાણુક સ્કંધોનો જે સમુદાય તે પાંચમીવર્ગણા. આ પ્રમાણે શતાણુક સ્કંધોની સહસ્રાણુક-સ્કંધોની વર્ગણા જાણવી. એમ સંખ્યાતાણુઓ વાળા અનંતા અનંતા સ્કંધોની સંખ્યાતી વર્ગણા, અસંખ્યાતાણુઓ વાળા અનંતા અનંતા સ્કંધોની અસંખ્યાતી વર્ગણા અને અનંતાણુકવાળા અનંતા સ્કંધોના સમૂહની અનંતીવર્ગણા થાય છે. આ બધી વર્ગણાઓ ઔદારિક, વૈક્રિય આદિ શરીરો બનાવવામાં અથવા ભાષા, શ્વાસ અને ચિન્તનાત્મક કાર્યો કરવામાં જીવ વડે ગ્રહણ કરી શકાતી નથી કારણ કે જીવને પોતાનું શરીરરચનાનું અથવા શ્વાસાદિનું કાર્ય કરવામાં જેટલા પરમાણુવાળા સ્કંધોની વર્ગણા જોઇએ તેના કરતાં આ તમામ સ્કંધો *અલ્પપરમાણુમયત્વેન* = ન્યૂન પરમાણુ વાળા હોવાથી અને *સ્થૂલપરિમાણતયા ચ* સ્થૂલ પરિમાણ હોવાથી આવા સ્કંધોવાળી વર્ગણા જીવ વડે ગ્રહણ કરવાને માટે અયોગ્ય છે.

એમ કરતાં કરતાં અભવ્યથી અનંતગુણા (અને સિદ્ધના અનંતમા ભાગ જેટલા) પ્રદેશોના બનેલા જે સ્કંધો, તેવા અનંત સ્કંધોના સમુદાય રૂપે જે વર્ગણા છે તે વર્ગણા જીવોને ઔદારિક શરીર બનાવવા માટે ઉપયોગી છે. અહીંથી ઔદારિક શરીરને ઉચિત વર્ગણાની શરૂઆત થતી હોવાથી આ વર્ગણા ઔદારિક શરીર રૂપે **ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓમાંની** પ્રથમ (જઘન્ય) વર્ગણા કહેવાય છે.

તેના કરતાં એક અધિક પ્રદેશો વાળા અનંતા સ્કંધોની ઔદારિક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય મધ્યમ વર્ગણા જાણવી. આ પ્રમાણે બે પ્રદેશ અધિક, ત્રણ

પ્રદેશ અધિક, ચાર પ્રદેશ અધિક, એમ યાવત્ અનંત પ્રદેશ અધિક વાળા અનંતા સ્કંધોની બનેલી અનંતી ઔદારિક મધ્યમ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓ ત્યાં સુધી જાણવી કે જ્યાં સુધી ઔ. ગ્ર. પ્રા. ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા આવે.

પ્રશ્ન - ઔદારિક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા ક્યારે થાય?

ઉત્તર - ઔદારિક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય જઘન્ય (પ્રથમ) વર્ગણાના એક સ્કંધમાં અભવ્યથી અનંતગુણા અને સિદ્ધના અનંતમાભાગ પ્રમાણ જે પ્રદેશો છે તેનો અનંતમો ભાગ તેમાં ઉમેરવાથી જે આંક થાય, તેટલા પ્રદેશોવાળા અનંતસ્કંધોની જે વર્ગણા તે ઔદારિક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા બને છે. આ જ વાત આપણે એક કલ્પિત દૃષ્ટાન્તથી સમજીએ. ધારો કે આ સંસારમાં અભવ્યજીવો ૧૦૦ છે. તેનાથી અનંતગુણ એટલે ૧૦૦૦ કલ્પીએ. તો એકેક છુટા છુટા પરમાણુઓની પ્રથમ વર્ગણા, દ્વિપ્રદેશી, ત્રિપ્રદેશી, ચતુષ્પ્રદેશી એવા અનંતા અનંતા સ્કંધોની અનુક્રમે બીજી ત્રીજી ચોથી આદિ જે વર્ગણાઓ છે તે આ જીવને ઔદારિકાદિ પાંચ શરીર રૂપે કે ભાષા, શ્વાસ અને મન આદિ કાર્ય રૂપે કામ આવે તેવી નથી. તેથી પાંચ શરીર ભાષા, શ્વાસ અને મન એમ આઠે પ્રકારનાં કાર્યો રૂપે ગ્રહણ યોગ્ય ન હોવાથી સામાન્યપણે જ અગ્રહણયોગ્ય વર્ગણાઓ કહેવાય છે. એમ ૯૯૯ પ્રદેશોના બનેલા અનંતા સ્કંધો વાળી વર્ગણા સુધી અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓ જાણવી.

ત્યારબાદ એટલે કે અભવ્યથી અનંતગુણા અને સિદ્ધના અનંતમા ભાગ રૂપ અસત્કલ્પનાએ પુરેપુરા ૧૦૦૦ પ્રદેશોના બનેલા અનંતા સ્કંધોવાળી વર્ગણા ઔદારિકશરીરપ્રાયોગ્ય જઘન્ય (પ્રથમ) વર્ગણા કહેવાય છે. ૧૦૦૧, ૧૦૦૨, ૧૦૦૩, ઇત્યાદિ પ્રદેશોના બનેલા અનંતા અનંતા સ્કંધોની જે જે વર્ગણાઓ છે. તે ઔદારિક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય મધ્યમ વર્ગણાઓ અનંતી છે. એટલે કે અસત્કલ્પનાએ ૧૦૦૧ થી ૧૦૯૯ સુધીના પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની જે વર્ગણા તે ઔ.મ.ગ્ર.પ્રા. વર્ગણા જાણવી.

ઔ.ગ્રહણ પ્રા.જઘન્ય વર્ગણાનો અનંતમો ભાગ ઉમેરતાં જે આંક થાય તેટલા પ્રદેશોવાળા સ્કંધોનો જે સમુદાય તે ઔ.ગ્ર.પ્રા. ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા જાણવી. જેમ કે અસત્કલ્પનાએ ઔ.ગ્ર.પ્રા.જઘન્યવર્ગણા ૧૦૦૦ પ્રદેશોના સ્કંધવાળી છે. તેનો અનંતમો ભાગ એટલે ૧૦૦ સમજીએ તો ૧૦૦૧થી ૧૦૯૯ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની જે વર્ગણા તે મધ્યમ અને ૧૦૦૦ + ૧૦૦ (એટલે અનંતમો ભાગ) =૧૧૦૦ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની જે વર્ગણા તે ઔ.ગ્ર.પ્રા.ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા કહેવાય છે.

ઔ.ગ્ર.પ્રા. ઉત્કૃષ્ટવર્ગણાથી (અસત્કલ્પનાએ ૧૧૦૦ થી)એક અધિક પ્રદેશવાળા સ્કંધોનો જે સમુદાય તે ઔ.અગ્રહણ પ્રા. જઘન્ય વર્ગણા કહેવાય છે. કારણકે તે સ્કંધો ઔદારિકશરીરની રચના કરવા માટે જેટલા પ્રદેશોવાળા સ્કંધો જોઈએ તેના કરતાં અધિક પ્રદેશોવાળા છે અને વધારે સૂક્ષ્મપરિણામ છે. તથા વૈક્રિયશરીરની રચના કરવા માટે જેટલા પ્રદેશોવાળા સ્કંધો જોઈએ તેના કરતાં હીન પ્રદેશોવાળા સ્કંધો અને સ્થૂલ-પરિણામ છે. આ પ્રમાણે આગળ આવનારી વર્ગણાઓમાં પણ સમજવું.

ઔ.ગ્ર.પ્રા. ઉત્કૃષ્ટવર્ગણાથી બે અધિક (૧૧૦૨) પ્રદેશોવાળા જે સ્કંધો હોય, તેઓનો સમુદાય તે ઔ.અગ્ર. પ્રા. બીજી વર્ગણા. આ પ્રમાણે ત્રણ અધિક, ચાર અધિક, અને પાંચ અધિક ઈત્યાદિ અનંત અધિક પ્રદેશોવાળા જે જે સ્કંધો હોય, તે સર્વે સ્કંધોની ઔ.અગ્રહણ પ્રા. મધ્યમ વર્ગણા જાણવી જ્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ ન આવે ત્યાં સુધી.

પ્રશ્ન - ઔ.અગ્ર.પ્રા. ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા ક્યારે થાય ?

ઉત્તર-ઔ. અગ્રહણ પ્રા. જઘન્યવર્ગણાના સ્કંધોમાં પ્રદેશોની જે સંખ્યા છે. તેમાં અનંતા પ્રદેશોની સંખ્યા ઉમેરીએ અને જેટલા થાય. તેટલા પ્રદેશોવાળા સ્કંધોનો જે સમુદાય તે ઔ.અગ્ર.પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા જાણવી.

પ્રશ્ન - ઔ.અગ્ર.પ્રાયોગ્ય જઘન્યવર્ગણામાંથી ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા કરવા માટે અનંતાનો જે આંક ઉમેરીને ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા કરવામાં આવી. તે અનંતાનું કંઈ માપ છે ?

ઉત્તર - હા, અભવ્યથી અનંતગુણાનો અને સિદ્ધથી અનંતમા ભાગનો જે આંક (અસત્કલ્પનાએ ૧૦૦૦) છે. તે આંક વડે જઘન્યવર્ગણાના પ્રદેશોની સંખ્યાને ગુણવાથી (૧૧૦૧×૧૦૦૦=) જે આંક થાય. તેટલા (અસત્કલ્પના એ ૧૧૦૧૦૦૦) પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના સમુદાયને ઔ.અગ્ર.ઉ. વર્ગણા કહેવાય છે. આ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓ હોય ત્યાં ત્યાં જઘન્યવર્ગણાનો અનંતમો ભાગ ઉમેરો એટલે ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા થાય. અને અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓમાં જઘન્યવર્ગણાના સ્કંધોમાં જે પ્રદેશરાશિ હોય તેને અભવ્યથી અનંતગુણાના આંક વડે અથવા સિદ્ધના અનંતમા ભાગના આંક વડે **ગુણવાથી** જે આંક બને તેટલા પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા જાણવી[1]. આ પ્રમાણે આગળ આવનારી વૈક્રિય આદિ વર્ગણાઓમાં પણ ગ્રહણ પ્રાયોગ્યમાં પોતાની જઘન્ય વર્ગણાનો અનંતમો ભાગ ઉમેરવાથી અને અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓમાં અભવ્યથી અનંતગુણાના આંક વડે ગુણિત કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા જાણવી. કર્મગ્રંથમાં તથા તેની સ્વોપજ્ઞટીકામાં આ પ્રમાણે ઔદારિક આદિ આઠ ગ્રહણ પ્રા. અને અગ્રહણ પ્રા. એમ કુલ ૧૬ વર્ગણાઓ કહી છે. પરંતુ કમ્મપયડી આદિ ગ્રંથોમાં અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ૮ વર્ગણાના બે બે ભાગ કલ્પેલા છે. તે આ પ્રમાણે -

ઔદા. ગ્રહણ. પ્રા. ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણાથી એક-બે-ત્રણ અધિક પ્રદેશો

અહીં કેટલાંક ગુજરાતી વિવેચનોમાં અભવ્યથી અનંતગુણ ઉમેરવાનું લખેલ છે. પરંતુ સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં, ૭૫મી ગાથાની અન્તિમ પંક્તિમાં *જઘન્યાયાશ્ચ વર્ગણાયાઃ સકાશાદુત્કૃષ્ટા વર્ગણા અનન્તગુણાઃ। ગુણકારશ્ચાભવ્યાનન્તગુણસિદ્ધાનન્તભાગકલ્પરાશિપ્રમાણો દ્રષ્ટવ્યઃ।* આ પ્રમાણે કહેલ છે. પંચસંગ્રહ-કર્મપ્રકૃતિની ટીકાઓમાં પણ આવોજ પાઠ છે. તથા પૂ. અભયશેખરસૂરિજીકૃત ''શતક''ના વિવેચનમાં પૃષ્ઠ નં. ૫૭, પંક્તિ નં.૧૩ થી ૨૭માં પણ આવો જ અર્થ કરેલ છે. તેથી અમે પણ ઉપરોક્ત અર્થ લખેલ છે. છતાં *ગુણકાર* શબ્દનો અર્થ ''*ગુણક*'' રાશિ જો ન કરીએ અને ફલિતાર્થ રૂપે આવેલો ગુણાકાર (ઉત્તર), આવો અર્થ જો કરીએ તો ગુજરાતી વિવેચનો કરનારાઓનો અર્થ પણ સંગત થાય છે. માટે આ બાબતમાં તત્ત્વ કેવલી પરમાત્મા જાણે.

વાળી જે નિકટતમવર્તી વર્ગણાઓ છે. તે ઔ.અગ્ર..પ્રા.વર્ગણાઓ કહેવાય છે. અને વૈક્રિય ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય જઘન્ય વર્ગણાની નિકટતમ જે જે ઔ.અગ્ર.પ્રા.વર્ગણાઓ છે. તે વૈક્રિય અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓ છે. એમ કમ્મપયડીમાં કહેલ છે. અસત્કલ્પનાએ ૧૧૦૦ના આંકવાળી ઔ.ગ્ર.પ્રા.ઉ. વર્ગણા છે. તેની નિકટતમવર્તી ૧૧૦૧, ૧૧૦૨, ૧૧૦૩ એમ યાવત્ ૫૫૧૦૦૦ સુધીની આશરે અર્ધી વર્ગણાઓ ઔદારિક વર્ગણાઓની સમીપવર્તી હોવાથી ઔ. અગ્રહણ પ્રા. વર્ગણાઓ કહેવાય છે. અને ૫૫૧૦૦૧,૫૫૧૦૦૨,૫૫૧૦૦૩ થી ૧૧૦૧૦૦૦ સુધીની જે ઔદારિક અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય પાછળની અર્ધી વર્ગણાઓ છે. તે વૈક્રિય વર્ગણાને નિકટતમ હોવાથી વૈક્રિય અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા કહેવાય છે. જેમ અમદાવાદ અને વડોદરા વચ્ચેનો ૧૦૦-૧૨૫ કીલોમીટરનો જે ક્ષેત્રવિભાગ છે. તે અમદાવાદ પણ નથી. અને વડોદરા પણ નથી. પરંતુ અમદાવાદ પાસેનો મણીનગર-વટવા વગેરે જે ક્ષેત્રો છે. તે અમદાવાદનાં ઉપનગરો અથવા અમદાવાદનો વિભાગ કહેવાય છે. અને વડોદરા પાસેનો આણંદ-વાસદ આદિ જે ક્ષેત્રો છે તે વડોદરાનો વિભાગ કહેવાય છે. તેમ અહીં વચ્ચેની એક વર્ગણાના જ બે વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે.

ઔદારિક વર્ગણાનું નિકટપણું માનીને ઔદારિક અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા અને વૈક્રિયવર્ગણાનું નિકટપણું માનીને વૈક્રિય અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાનું આ વિધાન છે. તાત્ત્વિક કોઇ ભેદ નથી. આ પ્રમાણે પાછળ આવનારી વર્ગણાઓમાં પણ સમજવું. ॥૭૫॥

આ પ્રમાણે ઔદારિક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય અને અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓ સમજાવીને હવે શેષ વૈક્રિય આદિ સાત વર્ગણાઓ ગ્રહણ-અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ગ્રંથકાર સમજાવે છે.

एमेव विउव्वाहारतेयभासाणुपाणमणकम्मे ।
सुहुमा कम्मावगाहो, ऊणूणंगुल असंखंसो ॥ ७६ ॥

(एवमेव वैक्रियाहारकतैजसभाषानपानमनःकार्मणाः।
सूक्ष्माः क्रमेणावगाह ऊनोनांगुलासंख्यांशः ॥७६॥)

एमेव=આ જ પ્રમાણે, **विउव्वाहारतेयभासाणुपाणमणकम्मे**= વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, ભાષા, શ્વાસોચ્છ્વાસ, મન અને કાર્મણવર્ગણા પણ જાણવી. *सुहुमा कम्मा*=અનુક્રમે સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ છે. *अवगाहो*=તેની અવગાહના, *ऊणूणंगुल असंखंसो*=ન્યૂન ન્યૂન અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે. ॥૭૬॥

ગાથાર્થ - આ જ પ્રમાણે વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, ભાષા, શ્વાસોચ્છ્વાસ, મન અને કાર્મણ વર્ગણા જાણવી. તે વર્ગણાઓ અનુક્રમે સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મ છે. અને ન્યૂન ન્યૂન એવા અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની તેઓની અવગાહના છે. ॥૭૬॥

વિવેચન - જે પ્રમાણે ઔદારિક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય અને ઔદારિક અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા પૂર્વની ૭૫મી ગાથામાં સમજાવી, *एवमेव* = એ જ પ્રમાણે **"અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓ છે વચમાં વચમાં જેને"** એવી ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય (૨) વૈક્રિય (૩) આહારક (૪) તૈજસ (૫) ભાષા (૬) શ્વાસોચ્છ્વાસ (૭) મન અને (૮) કાર્મણ એમ કુલ આઠ વર્ગણાઓ કહેવી. આઠ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓ અને તે આઠની વચ્ચે વચ્ચે (આંતરામાં) પોત પોતાની અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય પણ આઠ એમ કુલ ૧૬ વર્ગણા પૂર્વે કહેલી ઔદારિક વર્ગણાની જેમ જાણવી.

આઠે ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓમાં જઘન્યવર્ગણાથી ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા પોતાના અનંતમા ભાગે અધિક જાણવી. કહ્યું છે કે *सव्वत्थ जहन्नुचिया नियणंतं साहिया जिट्ठा* ગાથા ૭૭. એટલે કે ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય જઘન્યવર્ગણા ના કોઇપણ એક સ્કંધમાં જેટલા પ્રદેશો હોય તેમાં તેનો પોતાનો અનંતમો ભાગ ઉમેરતાં જે આંક થાય તેટલા પ્રદેશોના બનેલા સ્કંધોવાળી ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા થાય છે. તથા આઠે અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓમાં જઘન્યવર્ગણાથી ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા અભવ્યથી અનંતગુણ અને સિદ્ધના અનંતમા ભાગનો જે આંક છે. તે આંક વડે ગુણાયેલા પ્રદેશોવાળી છે. એટલે અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય જઘન્યવર્ગણાના કોઈ પણ એક

સ્કંધમાં જેટલા પ્રદેશો છે. તે આંકને અભવ્યથી અનંતગુણના આંક વડે, અથવા સિદ્ધના અનંતમા ભાગના આંક વડે ગુણતાં જે આંક થાય. તેટલા પ્રદેશોવાળી અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા જાણવી. આ જ કર્મગ્રંથની ૭૭મી ગાથાની સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં કહ્યું છે કે *एतदुक्तं भवति निजनिज-जघन्याग्रहणवर्गणैकस्कन्धे ये परमाणवस्तेऽभव्यराशिप्रमाणेनानन्तकेन गुणिता यावन्तो भवन्ति तावत्योऽग्रहणवर्गणा एकैकपरमाणुवृद्धा अन्तरेषु मन्तव्या: ।* તથા *इक्किक्कहिया सिद्धाणंतंसा अंतरेसु अग्गहणा* ગાથા ૭૭મીમાં પણ આજ વાત કહી છે તેથી સર્વે વર્ગણાઓમાં ગ્રહણપ્રાયોગ્યમાં **પોતાનો અનન્તમો ભાગ** અને અગ્રહણ પ્રાયોગ્યમાં **અભવ્યથી અનંતગુણના આંક વડે ગુણાકાર કરવાથી** ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા થાય છે. હવે ઉપરોક્ત વૈક્રિયાદિ વર્ગણા સમજાવે છે.

ઔદારિક અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટવર્ગણાથી એક પ્રદેશની અધિકતાવાળા સ્કંધોનો સમુદાય તે વૈક્રિય ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય જઘન્ય વર્ગણા થાય છે. તથા બે ત્રણ ચાર પાંચ ઇત્યાદિ અધિક પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના સમૂહાત્મક વૈક્રિયગ્રહણ પ્રાયોગ્ય મધ્યમ વર્ગણા જાણવી. યાવત્ વૈ.ગ્ર.પા.ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા આવે. વૈ.ગ્ર.પ્રા. જઘન્ય વર્ગણાના એક સ્કંધમાં જે પ્રદેશરાશિ છે. તેમાં તેનો અનંતનો ભાગ ઉમેરવાથી જે આંક થાય તેટલા પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની વૈક્રિય ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા થાય છે.

વૈક્રિય ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણાથી એક અધિક પ્રદેશના બનેલા અનંતા સ્કંધોની જે વર્ગણા તે વૈક્રિય શરીરની રચનામાં જોઈતા પ્રદેશો કરતાં અધિક પ્રદેશો હોવાથી અને સૂક્ષ્મ પરિણામ હોવાથી વૈક્રિયને અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય પ્રથમ વર્ગણા કહેવાય છે. તેનાથી એક-બે-ત્રણ આદિ અધિક પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની વૈક્રિય અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય મધ્યમ વર્ગણા અનંતી જાણવી એમ કરતાં અભવ્યથી અનંતગુણ અને સિદ્ધના અનંતમા ભાગ તુલ્ય પ્રદેશોના આંક વડે ગુણતાં વૈક્રિય અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા થાય છે.

વૈ. અગ્ર. પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણાથી એક પ્રદેશ અધિક એવા અનંત સ્કંધોની બનેલી જે વર્ગણા તે આહારક શરીર પ્રાયોગ્ય જઘન્ય વર્ગણા કહેવાય છે. તેનાથી એક-બે-ત્રણ ઇત્યાદિ અધિક પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની આહારક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય મધ્યમ વર્ગણા જાણવી. એમ કરતાં આહારક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય જઘન્ય વર્ગણાના કોઈપણ એકસ્કંધવર્તી પ્રદેશરાશિનો અનંતમો ભાગ તેમાં ઉમેરતાં જે આંક થાય તેટલા પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની આહારક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા થાય છે.

આહારક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટવર્ગણાના એક સ્કંધમાં જે પ્રદેશો છે તેનાથી ૧ પ્રદેશ અધિક એવા અનંતા સ્કંધોની આહારક અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય પ્રથમ (જઘન્ય) વર્ગણા જાણવી. ત્યારબાદ એક-બે-ત્રણ આદિ પ્રદેશો અધિક હોય તેવા સ્કંધોના સમૂહવાળી આહા. અગ્ર. પ્રાયોગ્ય એવી અનંતી મધ્યમવર્ગણા જાણવી. એમ કરતાં આહા. અગ્ર. પ્રાયોગ્ય જઘન્યવર્ગણાના કોઈપણ એક સ્કંધમાં જે પ્રદેશો છે. તેમાં અભવ્યથી અનંતગુણ અને સિદ્ધના અનંતમા ભાગ જેટલા આંક વડે ગુણતાં જે આંક થાય તેટલા પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની આહારક અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા જાણવી.

આ પ્રમાણે ક્રમશઃ તૈજસગ્રહણ પ્રાયોગ્ય, તૈજસ અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય, ભાષા ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય, ભાષા અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય, શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય, શ્વાસોચ્છ્વાસ અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય, મન ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય, મન અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય, કાર્મણ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય અને કાર્મણ અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા સ્વયં જાણી લેવી. આ આઠ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય અને આઠ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓની ઉપર ધ્રુવાચિત્ત અને અધ્રુવાચિત્ત વગેરે બીજી પણ ૧૦ વર્ગણાઓ કમ્મપયડી આદિ ગ્રંથોમાં છે. પરંતુ તે વર્ગણાઓનું અહીં પ્રયોજન ન હોવાથી કર્મગ્રંથમાં તેનું વિધાન કરેલ નથી.

ઔદારિક શરીર જીવને જ્યારે બનાવવું હોય ત્યારે તેને યોગ્ય ઔદારિક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા તે જીવ ગ્રહણ કરે છે. તેવી જ રીતે જ્યારે વૈક્રિય શરીર બનાવવું હોય ત્યારે વૈક્રિય ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા તે જીવ ગ્રહણ કરે છે. તીર્થંકર કેવલી ભગવન્તોનાં દર્શન કરવા અથવા શાસ્ત્રસંબંધી સંદેહો પૂછવા માટે ચૌદ પૂર્વધર એવા મુનિ મહાત્માઓને જ્યારે આહારકશરીર બનાવવું હોય ત્યારે આહારક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા તે મહાત્મા ગ્રહણ કરે છે એવી રીતે તેજોલેશ્યા અથવા શીતલેશ્યાની વિકુર્વણા કરવી હોય અથવા ખાધેલા આહારને પકાવવા તૈજસશરીરની રચના કરવી હોય ત્યારે તૈજસ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા સર્વે જીવો ગ્રહણ કરે છે. ભાષા પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા જીવો ભાષાનું ઉચ્ચારણ કરવા ભાષા રૂપે રચના કરવાના પ્રયોજનથી, ભાષા-વર્ગણાનું ગ્રહણ કરી તેનું ભાષા રૂપે પરિણમન કરી અવલંબન લઇ ભાષા રૂપે ઉચ્ચારણ કરવા દ્વારા તે તે પુદ્ગલોને છોડવાનું કામ કરે છે. શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવા મૂકવા માટે. શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા અને ચિંતન-મનનના કાર્ય માટે મનની ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા જીવ ગ્રહણ કરે છે. તથા સર્વે સંસારી જીવો પ્રતિસમયે **કર્મ બાંધવા માટે કાર્મણ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય એવી આઠમી વર્ગણા ગ્રહણ કરે છે.** અહીં હવે જે પ્રદેશ બંધ સમજાવવાનો છે. તે આ કાર્મણ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાને ગ્રહણ કરીને કર્મરૂપે જીવ બાંધે છે તેને જ પ્રદેશબંધ કહેવાય છે. અને તે પ્રદેશબંધ જ હવે સમજાવાશે.

કાર્મણ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા પછી આ જ ક્રમે કાર્મણ અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય અનંતી વર્ગણાઓ થાય છે. એમ આઠ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય અને આઠ અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય કુલ ૧૬ વર્ગણાઓ જાણવી.

પ્રશ્ન - જે જે અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓ છે તે શું સદા અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય જ રહે છે ? કે તે ક્યારેક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય થાય છે ? અને જો ગ્ર.પ્રા. થાય તો કયા કારણથી તે ગ્ર.પ્રા. બને છે ?

ઉત્તર-જે આંક ગ્રાહ્ય વર્ગણાઓનો છે તે આંકમાં આવેલા સ્કંધોની વર્ગણા સદા ગ્રાહ્ય વર્ગણા રૂપે જ રહે છે. અને જે આંક અગ્રાહ્ય વર્ગણાઓનો છે. તે આંકમાં આવેલા સ્કંધોની વર્ગણા સદા અગ્રાહ્યવર્ગણા જ રહે છે. પરંતુ **''પૂરણ-ગલન''** થવું, **''જોડાવું અને વિખેરાવું''** એ પુદ્ગલાસ્તિકાયદ્રવ્યનો સ્વભાવ છે. તેથી સ્કંધોમાં પ્રદેશોનું પૂરણ-ગલન થવાના કારણે અગ્રાહ્યવર્ગણા રૂપે રહેલા સ્કંધો ગ્રાહ્યવર્ગણા રૂપે પણ થાય છે. અને ગ્રાહ્યવર્ગણા રૂપે રહેલા સ્કંધો અગ્રાહ્યવર્ગણા રૂપે પણ થાય છે.

ઔ.ગ્ર.પ્રા.વર્ગણાના સ્કંધોમાં અનેક પ્રદેશોનું પૂરણ થતાં તે જ સ્કંધો (વધુ પ્રદેશોવાળા બનવાથી) વૈ.ગ્ર.પ્રા., વૈ.અગ્ર.પ્રા., આહા.ગ્રહ.પ્રા., આહા.અગ્ર.પ્રા. એમ આઠે ગ્રાહ્યવર્ગણા યોગ્ય અને આઠે અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય પણ બને છે. તથા આઠે અગ્રાહ્ય વર્ગણાઓમાં રહેલા સ્કંધો સંસારી સર્વ જીવોએ ભૂતકાળમાં (પૂરણ-ગલન થવાથી ગ્રાહ્ય બનવાથી) ગ્રહણ કરેલા છે. તથા ઔ.ગ્રહણ-અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલસ્કંધોમાં પૂરણ થવાથી સંસારી જીવોએ વૈક્રિયરૂપે તૈજસરૂપે, ભાષારૂપે, શ્વાસરૂપે, મન સ્વરૂપે, અને કર્મસ્વરૂપે પણ ગ્રહણ કરેલા છે. એવી જ રીતે વૈક્રિય આદિ ગ્રહણ યોગ્ય અને અગ્રહણયોગ્ય સ્કંધોને ગલન થવાથી ઔદારિક શરીરરૂપે અને પૂરણ થવાથી તૈજસ ભાષા ઈત્યાદિ રૂપે પણે સંસારી જીવોએ ગ્રહણ કરેલા છે. એમ એક એક ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્ય **વર્ગણાના સ્કંધોને** ઔદારિક, વૈક્રિય આદિ સાત કાર્ય રૂપે ગ્રહણ કરીને અનંતીવાર મુકેલા છે. એટલે જ ચાર પ્રકારના પુદ્ગલપરાવર્તોમાં (સૂક્ષ્મ) **''દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત''** આ જીવે સંસારમાં અનંતાં કર્યા છે. તે અર્થ યુક્તિથી સંગત થાય છે.

ઔદારિકશરીર રૂપે સર્વવર્ગણાઓના સ્કંધોને ગ્રહણ કરીને મુકવામાં જેટલો કાળ લાગે તેના કરતાં વૈક્રિયશરીર રૂપે સર્વસ્કંધોને ગ્રહણ કરવામાં વધારે કાળ લાગે અને તૈજસ કે કાર્મણ રૂપે સર્વ વર્ગણાઓના સ્કંધોને ગ્રહણ કરવામાં અલ્પકાળ લાગે, જેની પ્રાપ્તિ જલ્દી

જલ્દી થાય અને અનેકવાર થાય તેમાં કાળ અલ્પ થાય. અને જેની પ્રાપ્તિ વિલંબે વિલંબે થાય અને ઓછીવાર હોય તેમાં કાળ વધારે થાય. તથા સર્વસ્કંધોને આહારક રૂપે તો ગ્રહણ કરી શકાતા જ નથી. કારણ કે આહારકશરીરની પ્રાપ્તિ જ એક જીવને ભવચક્રમાં ઉત્કૃષ્ટથી ચાર વાર જ થાય છે. માટે આહારક રૂપે સર્વ સ્કંધોનું ગ્રહણ અસંભવિત છે. તેથી ઔદારિકશરીર રૂપે, વૈક્રિયશરીર રૂપે, તૈજસશરીર રૂપે, ભાષારૂપે, શ્વાસરૂપે, મન સ્વરૂપે અને કર્મ સ્વરૂપે એમ સાત પ્રકારના કાર્ય સ્વરૂપે પુદ્‌ગલાસ્તિકાયની આ આઠે ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્ય વર્ગણાના સર્વ સ્કંધોને સંસારી જીવોએ ભૂતકાળમાં અનંતીવાર ગ્રહણ કર્યા છે.

આ પ્રમાણે સર્વે ગ્રાહ્યવર્ગણાઓ પણ પોતાના આંકમાં હોય ત્યારે જ ગ્રાહ્યરૂપે રહે છે અને અગ્રાહ્યવર્ગણાઓ પણ તે પોતાના નિયત આંકમાં હોય ત્યારે જ અગ્રાહ્યરૂપે રહે છે. પરંતુ તે વર્ગણાઓમાંના સ્કંધો પૂરણ-ગલનના કારણે અન્ય અન્ય વર્ગણાઓને યોગ્ય બની જવાથી ગ્રાહ્ય સ્કંધો અગ્રાહ્યપણે પણ બને છે અને અગ્રાહ્યસ્કંધો ગ્રાહ્યપણે પણ બને છે. તેથી જ સોળે વર્ગણાના સ્કંધો આ જીવ વડે આહારકશરીર વિના શેષ સાતરૂપે અનંતીવાર ગ્રહણ થઈ ચુકેલા છે.

પ્રશ્ન - આ જીવ વડે ભૂતકાળમાં કોઈપણ પુદ્‌ગલસ્કંધો ગ્રહણ ન જ કરાયા હોય તેવા સ્કંધો શુ આ સંસારમાં હોય ?

ઉત્તર-ના, એવા કોઈ સ્કંધો આ સંસારમાં નથી કે જે ભૂતકાળમાં જીવ વડે ગ્રહણ ન કરાયા હોય, એટલું જ નહીં પરંતુ એક એક સ્કંધ આહારક વિના જુદા જુદા શેષ સાત કાર્ય રૂપે અનંતી વાર ગ્રહણ કરાયા છે. આ વાત આગળ ઉપર ૮૭/૮૮ ગાથામાં આવતા પુદ્‌ગલપરાવર્તનના સ્વરૂપથી વધારે સ્પષ્ટ સમજાશે.

છુટા છુટા એક એક પરમાણુ સ્વરૂપ પરમાણુવર્ગણા આ લોકમાં અનંતી છે. દ્વિપ્રદેશી, ત્રિપ્રદેશી, ચતુષ્પ્રદેશી આદિ સ્કંધસ્વરૂપ દરેક વર્ગણાઓ અનંતી અનંતી છે. તથા દરેક વર્ગણાઓ સમસ્ત લોકાકાશમાં

ભરેલી છે. પરમાણુવર્ગણા પણ સમસ્ત લોકવ્યાપી છે. એવી જ રીતે દ્વિપ્રદેશી, ત્રિપ્રદેશી, ચતુષ્પ્રદેશી આદિ પ્રત્યેક વર્ગણાઓ પણ ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ લોકાકાશમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી છે. તેથી ઔદારિકાદિ આઠે ગ્રાહ્ય અને અગ્રાહ્યમાંની સર્વે વર્ગણાઓ લોકાકાશવ્યાપી છે. કર્મ સ્વરૂપે બાંધવાલાયક એવી કાર્મણવર્ગણા પણ લોકાકાશવ્યાપી છે. પરંતુ આ સર્વે વર્ગણાના એક એક સ્કંધો અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વ્યાપ્ત છે. તેથી સ્કંધને જ વર્ગણા કહીએ ત્યારે વર્ગણાની અવગાહના અંગુ.ના અસં. ભાગે ઘટે છે.

આ આઠ વર્ગણાઓમાં ઔદારિક વૈક્રિય આહારક અને તૈજસ આ ચાર વર્ગણાઓ બાદર પરિણામી છે. બાદરપરિણામી હોવાથી દૃષ્ટિગોચર થવાને યોગ્ય છે. તથા ભાષા શ્વાસ મન અને કાર્મણ આ ચાર વર્ગણાઓ સૂક્ષ્મ પરિણામી છે. અને તેથી જ દૃષ્ટિગોચરને અયોગ્ય છે.

ઔદારિક આદિ આઠે વર્ગણાઓ ક્રમશઃ પુદ્‌ગલપ્રદેશો વડે અધિક અધિક છે. અને અવગાહના વડે હીન હીન છે. ઔદારિક વર્ગણાના સ્કંધોમાં જેટલા પ્રદેશો છે તેના કરતાં વૈક્રિય વર્ગણાના સ્કંધોમાં અને તેના કરતાં આહારક વર્ગણાના સ્કંધોમાં અધિક અધિક પ્રદેશો છે. પરંતુ અધિક અધિક પ્રદેશોના બનેલા તે સ્કંધોની અવગાહના (તે સ્કંધને રહેવાનું આધારક્ષેત્ર) ક્રમશઃ હીન હીન હોય છે. પુદ્‌ગલાસ્તિકાયનો એવો સ્વભાવ છે કે પિંડમાં જેમ જેમ પુદ્‌ગલપ્રદેશો અધિક અધિક હોય તેમ તેમ તેની ઘનીભૂતતા થતી જતી હોવાથી અવગાહના હીન હીન ક્ષેત્રપ્રમાણ હોય છે. જેમ ઉભરો આવેલું દૂધ આખી તપેલી ભરી દે છે. તેમાં જગ્યા નથી. છતાં પાણી નાખવાથી પુદ્‌ગલો વધ્યા છતાં ઉભરો શમી જવાથી અડધી તપેલી પ્રમાણ અવગાહના થવાથી અવગાહનાનું ક્ષેત્ર ઘટે છે. તેમ અહીં જાણવું. અથવા દેવદારનું લાકડું, સાગનું લાકડું, સીસમનું લાકડું તથા લોખંડ ઈત્યાદિ પદાર્થો ક્રમશઃ અધિક અધિક ઘનીભૂત છે. તેમ અહીં જાણવું.

સ્વતંત્ર પણે રહેલા કોઈપણ એક પરમાણુમાં ૧ વર્ણ, ૧ ગંધ, ૧ રસ અને પરસ્પર અવિરોધી ૨ સ્પર્શ (સ્નિગ્ધ-શીત, સ્નિગ્ધ-ઉષ્ણ, રૂક્ષ-શીત, રૂક્ષ-ઉષ્ણ આ ચાર યુગલમાંથી કોઈપણ એક યુગલવાળા ૨ સ્પર્શ) હોય છે.

સ્કંધોની બાબતમાં બે જાતના સ્કંધો હોય છે. (૧) બાદર પરિણામી=ચક્ષુર્ગોચર, અને (૨) સૂક્ષ્મપરિણામી=ચક્ષુથી અગોચર, તેમાં વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શની બાબતમાં આ પ્રમાણે સમજવું, બાદર પરિણામી સ્કંધો આઠ સ્પર્શવાળા છે. અને સૂક્ષ્મ પરિણામી સ્કંધો ચાર સ્પર્શવાળા છે. વર્ણ-ગંધ-રસના સર્વે ભેદો બન્ને જાતના સ્કંધોમાં હોય છે. સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં સાક્ષીભૂત આવી ગાથા છે કે -

पंचरस पंचवन्नेहिं, परिणया अट्ठफास दोगन्धा ।
जीवाहारगजोगा, चउफासविसेसिया उवरिं ॥ १ ॥

આ પ્રમાણે વર્ણાદિ જાણવા. ॥૭૬॥

इक्किक्कहिया सिद्धाणंतंसा अंतरेसु अग्गहणा ।
सव्वत्थ जहन्नुचिया, नियणंतं साहिया जिट्ठा॥ ७७॥

(एकैकाधिकास्सिद्धानन्तांशा अन्तरेष्वग्रहणाः।
सर्वत्र जघन्योचिता निजानन्तांशाधिका ज्येष्ठा ॥७७॥)

इक्किक्कहिया=એક એક પ્રદેશ અધિક, **सिद्धाणंतंसा**=સર્વસિદ્ધો કરતાં અનંતમા ભાગે અધિક, **अंतरेसु अग्गहणा**=વચમાં વચમાં અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા, **सव्वत्थ**=સર્વઠેકાણે, **जहन्नुचिया**=જઘન્ય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાથી, **नियणंतंसाहिया**=પોતાના અનંતમા ભાગે અધિક કરીએ તો, **जिट्ठा**=ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા થાય છે. ॥૭૭॥

ગાથાર્થ-એક એક પ્રદેશ અધિક એવી અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓ (ગ્રહણ પ્રાયોગ્યની) વચમાં વચમાં સિદ્ધના અનંતમા ભાગના ગુણાકાર તુલ્ય થાય છે તથા સર્વ ગ્ર. પ્રા. વર્ગણાઓમાં જઘન્ય ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાનો પોતાનો અનંતમો ભાગ ઉમેરીએ તો ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય જ્યેષ્ઠવર્ગણા થાય છે. ॥૭૭॥

વિવેચન - આ ગાથાનો ભાવાર્થ લગભગ પૂર્વની ગાથામાં આવી ગયેલ છે. આ ગાથામાં મુખ્યત્વે બે વાત સમજાવી છે.

(૧) આઠે પ્રકારની અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓમાં જઘન્ય વર્ગણાના એક એક સ્કંધમાં કેટલું ઉમેરીએ તો અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા થાય. અને (૨) આ જ આઠે પ્રકારની ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓમાં જઘન્યવર્ગણાના એક એક સ્કંધમાં કેટલું ઉમેરીએ તો ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા થાય. આ બે વાત ક્રમશઃ આ ગાથામાં છે.

પ્રથમ બાબતનો ખુલાસો કરતાં ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે કે અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય જે આ આઠ વર્ગણાઓ છે કે જે ગ્રહણપ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓની આંતરામાં વચ્ચે વચ્ચે થાય છે. તે સર્વે અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓમાં જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ જો જાણવું હોય તો જઘન્યવર્ગણાના એક એક સ્કંધમાં જે પ્રદેશરાશિ છે તેને સિદ્ધના અનંતમા ભાગની સંખ્યાતુલ્ય એવી અનંતની રાશિ વડે ગુણતાં જે આંક આવે તેટલા પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા જાણવી. આઠે પ્રકારની અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓમાં જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટનું માપ (અભવ્યથી અનંતગુણ અથવા) સિદ્ધના અનંતમા ભાગના રાશિ વડે ગુણાકારવાળું અધિક જાણવું.

પ્રશ્ન - અભવ્યથી અનંતગુણ અને સિદ્ધનો અનંતમો ભાગ એમ બે પ્રકારે આંક જણાવવાની શી જરૂર ? આ બન્નેમાંથી કોઈપણ એક પ્રકાર લખો તો પણ ચાલે ? બે લખવાનું પ્રયોજન શું ?

ઉત્તર - અભવ્યથી અનંતગુણ એમ જો એક જ પ્રકાર કહે તો અનંતનો જે આંક છે તે અનંતપ્રકારનો હોવાથી ગ્રંથકારને જે આંક ઈષ્ટ

છે તેનાથી નાનો-મોટો એમ અનેક પ્રકારનો આંક આવવાનો સંભવ છે. તેથી બીજી બાજુથી સીમા બતાવે છે કે અભવ્યથી અનંતગુણ પણ એવું લેવું અને એટલા માપવાળું લેવું કે જે સિદ્ધભગવંતોની સંખ્યાથી અનંતમા ભાગનું હોય. એવી જ રીતે જો સિદ્ધથી અનંતમા ભાગનું એમ એક જ લખીએ તો ત્યાં પણ અનંતાના અનંતા ભેદો હોવાથી નાનો-મોટો આંક આવી જાય તેમ છે. તે ન આવે એટલે બીજી બાજુથી સીમા બતાવી છે.

બીજી બાબતનો ખુલાસો કરતાં જણાવે છે કે ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય જે આઠ વર્ગણાઓ છે. કે જે અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓના આંતરામાં વચ્ચે વચ્ચે થાય છે. તે સર્વે ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓમાં જઘન્ય વર્ગણાથી ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા જો જાણવી હોય તો પોતાની જઘન્યવર્ગણાના એક એક સ્કંધમાં જે પ્રદેશરાશિ છે. તેનો અનંતમો ભાગ (તો પણ આંક તો અનંતનો જ) તેમાં ઉમેરીએ એટલે કે અધિક કરીએ તેટલા પ્રદેશોના બનેલા સ્કંધો વાળી ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા જાણવી. આ પ્રમાણે અગ્રહણ પ્રાયોગ્યમાં અભવ્યથી અનંતગુણ અથવા સિદ્ધના અનંતમા ભાગ જેટલા આંક વડે ગુણવાથી જે આવે તે તથા ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓમાં પોતાની જઘન્ય વર્ગણામાં તેનો જ અનંતમો ભાગ ઉમેરીએ તો તે તે ઉત્કૃષ્ટવર્ગણા થાય છે.

આ પ્રમાણે આઠે ગ્રાહ્ય અને અગ્રાહ્ય વર્ગણાઓનું સ્વરૂપ સવિસ્તરપણે કહીને પણ અહીં **પ્રદેશબંધ** સમજાવવો છે. તેથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મ સ્વરૂપે બંધાતા કાર્મણવર્ગણાના પ્રદેશો કેવા હોય છે? તથા કેટલા પ્રદેશોવાળા સ્કંધો આ જીવ ગ્રહણ કરે છે ? ઈત્યાદિ વિષય વધારે વિસ્તારથી સમજાવે છે. ॥૭૭॥

अंतिमचउफासदुगंधपंचवन्नरसकम्मखंधदलं ।
सव्वजियणंतगुणरसमणुजुत्तमणंतयपएसं॥ ७८॥

(अन्तिमचतुःस्पर्शद्विगन्धपञ्चवर्णरसकर्मस्कन्धदलम् ।
सर्वजीवानन्तगुणरसमणुयुक्तमनन्तकप्रदेशम् ॥७८॥)

अंतिम=છેલ્લા, **चउफास**=ચાર સ્પર્શ, **दुगंध**=બે ગંધ, **पंचवन्न-रस**=પાંચ વર્ણોવાળું અને પાંચ રસવાળું, **कम्मखंधदलं**=કર્મસ્કંધનું દલ, **सव्वजियणंतगुणरसं**=સર્વજીવો કરતાં અનંતગુણા રસાવિભાગવાળું, **अणुजुत्तं**=પરમાણુઓથી યુક્ત, **अणंतयपएसं**=અનંતપ્રદેશોવાળું. ॥૭૮॥

ગાથાર્થ-અંતિમ ચાર સ્પર્શ, બે ગંધ, પાંચવર્ણ અને પાંચ રસવાળું સર્વજીવો કરતાં અનંતગુણા રસથી સહિત એવા અણુઓથી યુક્ત, અને અનંતાપ્રદેશોવાળા કર્મસ્કંધના દલિકને (આ જીવ ગ્રહણ કરે છે.) ॥૭૮॥

વિવેચન-પ્રતિસમયે સંસારીજીવો જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત અથવા આઠ કર્મરૂપે જે કર્મ બાંધે છે તે કાર્મણવર્ગણાના ગ્રહણ પ્રાયોગ્યસ્કંધો છે. તે સ્કંધો કેવા છે? કે જેને ગ્રહણ કરીને આ જીવ તેનું કર્મરૂપે રૂપાન્તર કરે છે. આ વાત ગ્રંથકારશ્રી જુદા જુદા વિશેષણોથી સમજાવે છે.

(૧) **अंतिमचउफास** = કર્મવિપાક નામના પ્રથમ કર્મગ્રંથની ગાથા ૪૧માં *फासा गुरुलहु मिउ खर सीउण्ह सिणिद्ध रुक्खट्ठा* ઈત્યાદિ પદની અંદર જે આઠ સ્પર્શો ગણાવ્યા છે. તેમાં **અંતિમ** એટલે છેલ્લા જે ચાર સ્પર્શ (૧) શીત, (૨) ઉષ્ણ, (૩) સ્નિગ્ધ અને (૪) રુક્ષ એવા આ ચાર સ્પર્શથી યુક્ત કાર્મણવર્ગણાના સ્કંધો આ જીવ કર્મરૂપે બાંધે છે. કર્મ સ્વરૂપે બંધાતા કાર્મણવર્ગણાના સ્કંધોમાં જોડાયેલા કોઈ પરમાણુઓ સ્નિગ્ધ-ઉષ્ણ સ્પર્શથી યુક્ત હોય, કોઈ પરમાણુઓ રુક્ષ-શીત સ્પર્શથી યુક્ત હોય, કોઈ પરમાણુઓ સ્નિગ્ધ-શીત સ્પર્શથી યુક્ત હોય અને કોઈ પરમાણુઓ રુક્ષ-ઉષ્ણ સ્પર્શથી યુક્ત હોય એમ અનંતા પરમાણુના બનેલા આ સ્કંધોમાં અવિરુદ્ધ એવા બે બે સ્પર્શોથી યુક્ત ભિન્ન-ભિન્ન પરમાણુઓ હોવાથી

આખા સ્કંધમાં ચારે સ્પર્શો હોઇ શકે છે. તેથી **અંતિમ ચાર સ્પર્શવાળા** એમ મૂલગાથામાં કહ્યું છે. પ્રજ્ઞપ્તિસૂત્ર અને કર્મપ્રકૃતિ આદિના અભિપ્રાયે આ કથન છે.

પરંતુ બૃહચ્છતકની ટીકામાં આ કાર્મણવર્ગણાના સ્કંધોમાં **મૃદુ લઘુ** એમ બે સ્પર્શો અવશ્ય નિયત હોય છે અને બાકીના બે સ્નિગ્ધ-ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ-શીત, રુક્ષ-ઉષ્ણ, અને રુક્ષ-શીત એમ ગમે તે આ બે મળીને કુલ ૪ સ્પર્શ હોય છે. એમ કહ્યું છે. (જુઓ આ કર્મગ્રંથની સ્વોપજ્ઞ ટીકા).

(૨) **दुगंध** = આ કાર્મણવર્ગણાના સ્કંધોમાં સુરભિ-દુરભિ બન્ને ગંધ હોય છે. કારણ કે કોઇ પ્રદેશ સુરભિગંધવાળો, તો કોઇ પ્રદેશ દુરભિગંધવાળો હોવાથી સ્કંધમાં બન્ને ગંધ હોઇ શકે છે.

(૩) **पंचवन्न** = આ કાર્મણવર્ગણાના સ્કંધો પાંચે વર્ણવાળા હોય છે. દરેક પ્રદેશોમાં જુદા જુદા વર્ણો હોવાથી સ્કંધોમાં પાંચે વર્ણો હોઇ શકે છે.

(૪) **पंचरस** = ગાથામાં એક વખત કહેલો *पंच* શબ્દ બન્નેની સાથે જોડવાથી કાર્મણ વર્ગણાના સ્કંધો પાંચ રસવાળા પણ હોય છે. કોઈ પ્રદેશ તિક્તરસવાળો, કોઇ પ્રદેશ કટુરસવાળો, કોઇ પ્રદેશ કષાયરસવાળો એમ પાંચે રસ સંભવી શકે છે.

(૫) **सव्वजियणंतगुणरसमणुजुत्तम्** = સર્વજીવો કરતાં અનંતગુણા રસાવિભાગથી યુક્ત એવા પ્રદેશોવાળા આ સ્કંધો છે. જ્યારે જીવ વડે આ કાર્મણવર્ગણા ગ્રહણ કરાય છે ત્યારે તે જ સમયે ભાવિમાં જીવને ફળ આપવાની તીવ્ર મંદતાની પ્રધાનતાવાળી જે શક્તિ આ જીવ ઉત્પન્ન કરે છે તેને જ અહીં **રસ** કહેવાય છે. તે ફળપ્રદાનાભિમુખ્યતા વાળી શક્તિ અમાપ હોય છે. તો પણ તેનું માપ સમજાવવા જ્ઞાનીઓ આવી કલ્પના કરે છે કે ઓછામાં ઓછી શક્તિવાળા જે પ્રદેશો છે. તેમાંના કોઈપણ એક પ્રદેશમાં જે ફળપ્રદાનની આ શક્તિ છે. તેના બુદ્ધિમાત્રથી

ટુકડા કરીએ અને એવા ટુકડા કરીએ કે જેના કેવલીની બુદ્ધિથી પણ બે ટુકડા ન થાય તેવા બુદ્ધિકલ્પિત સૂક્ષ્મ ટુકડાઓને રસાવિભાગ કહેવાય છે. ઓછામાં ઓછી શક્તિવાળા એક એક પ્રદેશમાં આવા ટુકડા (રસાવિભાગો) સર્વ જીવરાશિથી પણ અનંતગુણા હોય છે. અર્થાત્ આટલો રસ (આટલી શક્તિ) ઓછામાં ઓછા રસવાળા અણુઓમાં પણ હોય છે. તેથી સર્વ જીવરાશિથી અનંતગુણા રસાવિભાગોથી યુક્ત એવા પ્રદેશોવાળું કર્મ જીવ બાંધે છે.

(૬) **अणंतपएसं** = અનંતા પ્રદેશોવાળા કર્મસ્કંધો આ જીવ ગ્રહણ કરે છે. પાછળ સમજાવેલી વર્ગણાઓથી સમજાશે કે કાર્મણવર્ગણા એ આઠ ગ્રાહ્ય અને આઠ અગ્રાહ્ય વર્ગણાઓમાં અન્તિમ છે. તેમાં પહેલેથી જ (ઔદારિક વર્ગણાથી જ) અનંતા પ્રદેશોવાળા સ્કંધો તો છે જ. અને ત્યારબાદ ઘણીવાર પોતાનો અનંતમો ભાગ તથા અભવ્યથી અનંતગુણાનો ગુણાકાર કરાવેલો છે. તેથી સહેજે સહેજે સમજાય તેમ છે કે આ કર્મસ્કંધો અનંતપ્રદેશવાળા છે.

આ પ્રમાણે સંસારીજીવો પ્રતિસમયે જે કાર્મણવર્ગણાના સ્કંધો ગ્રહણ કરે છે. અને કર્મરૂપે પરિણમાવે છે તે ઉપરોક્ત ૬ વિશેષણો વાળા છે. તથા હવે પછીની ગાથામાં હજુ બે વિશેષણો કહેવાના છે. વળી *गहेइ जिओ* એવું **કર્તાવાચી** પદ અને **ક્રિયાપદવાચી** પદ પણ હવે પછીની ગાથામાં છે. તેથી તે પદોની સાથે આ વિશેષણોનો સંબંધ છે. તે હવે સમજાવીશું. ॥૭૮॥

एगपएसोगाढं नियसव्वपएसओ गहेइ जिओ।
थोवो आउ तदंसो, नामे गोए समो अहिओ॥७९॥

(एकप्रदेशावगाढं निजसर्वप्रदेशतो गृह्णाति जीवः।
स्तोक आयुषि तदंशो नाम्नि गोत्रे च समोऽधिकः॥७९॥)

एगपएसोगाढं=એક (સરખા સમાન) પ્રદેશોમાં રહેલું, **नियसव्व पएसओ**=પોતાના સર્વ આત્મપ્રદેશોથી, **गहेइ**=ગ્રહણ કરે છે. **जिओ**= જીવ, **थोवो**=થોડો, **आउ**=આયુષ્યરૂપે, **तदंसो**=તેનો અંશ, **नामे गोए**= નામકર્મ અને ગોત્રકર્મમાં, **समो अहिओ**=પરસ્પર સમાન, તથા આયુષ્યથી અધિક. ll૭૯ll

ગાથાર્થ - જીવની સાથે સમાન આકાશપ્રદેશોમાં રહેલું એવું કર્મ આ જીવ પોતાના સર્વ આત્મપ્રદેશોથી ગ્રહણ કરે છે. તેનો થોડો ભાગ આયુષ્યમાં, તેનાથી અધિક અને પરસ્પર સમાન ભાગ નામકર્મ અને ગોત્રકર્મમાં આપે છે. ll૭૯ll

વિવેચન - પ્રતિસમયે જીવ કર્મબંધ રૂપે જે કાર્મણા વર્ગણા ગ્રહણ કરે છે. તે ક્યાં રહેલી વર્ગણાને આ જીવ ગ્રહણ કરે છે ? તે સમજાવે છે.

(૭) **एगपएसोगाढं**=સમાન આકાશપ્રદેશોમાં રહેલી અર્થાત્ અભિન્ન પણે રહેલી એવી કાર્મણવર્ગણાને આ જીવ ગ્રહણ કરે છે. એટલે કે જે આકાશપ્રદેશોમાં આત્મા છે. (જ્યાં આત્માના પ્રદેશો વર્તે છે.) તે જ આકાશપ્રદેશોમાં રહેલી એવી કાર્મણવર્ગણા આ જીવ ગ્રહણ કરે છે. પરંતુ સંયોગસંબંધથી સ્પર્શેલી એવી અને ભિન્ન પ્રદેશોમાં રહેલી કે દૂર દૂર પ્રદેશોમાં રહેલી કાર્મણવર્ગણા આ જીવ ગ્રહણ કરતો નથી. જેમ અગ્નિદ્રવ્ય પોતાના ક્ષેત્રમાં રહેલા એવા તૃણાદિને જ અગ્નિરૂપે પરિણમાવે છે. પરંતુ દૂર રહેલાને નહીં તેમ અહીં જાણવું. તથા *एगपएस* શબ્દનો **એક જ આકાશપ્રદેશમાં** રહેલી એવી કાર્મણવર્ગણાને આ જીવ ગ્રહણ કરે છે એવો અર્થ ન કરવો. કારણ કે કોઈપણ ગ્રાહ્ય વર્ગણા તથા જીવ પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં એટલે કે અસંખ્યાતા આકાશપ્રદેશોમાં જ અવગાહીને રહે છે. આવો પાઠ ૭૬મી ગાથામાં આવી ગયો છે. તેથી કાર્મણવર્ગણાની અવગાહના એક આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ હોતી નથી. માટે *एगपएस* પદોનો અર્થ *येष्वाकाशप्रदेशेषु*

जीवोऽवगाढस्तेष्वेव यत्कर्मपुद्गलद्रव्यं तद् रागादिस्नेहगुणादात्मनि लगति (જુઓ સ્વોપજ્ઞ ટીકા) જે આકાશપ્રદેશોમાં જીવ અવગાહીને રહ્યો છે. ત્યાં જ રહેલું કાર્મણવર્ગણાનું જે પુદ્ગલદ્રવ્ય છે. તે જ પુદ્ગલદ્રવ્ય રાગાદિસ્નેહગુણથી આત્મામાં ચોંટે છે. (લાગે છે).

(૮) **नियसव्वपएसओ** = કોઈપણ એક આત્મા પોતાની જ અવગાહનામાં રહેલા પુદ્ગલદ્રવ્યને કર્મરૂપે બાંધવા માટે જે ગ્રહણ કરે છે. **તે પોતાના સર્વ આત્મપ્રદેશોથી** ગ્રહણ કરે છે. પરંતુ કોઈ એક ભાગથી જ ગ્રહણ કરે છે. અને શેષભાગોથી ગ્રહણ નથી કરતો એમ નથી. એક આત્માના પ્રત્યેક પ્રદેશો પ્રતિસમયે બંધાતા કર્મપરમાણુઓને ગ્રહણ કરવામાં વપરાતા વીર્યવાળાં છે. પાપ અથવા પુણ્યની થતી ક્રિયા કોઈ એક ભાગથી થતી દેખાય છે. જેમ કે પગથી દબાવીને કીડીને મારી નાખી. પરંતુ તે પાપ કરવા દ્વારા જે કર્મ બંધાય છે. તે આત્માના સર્વ આત્મપ્રદેશો વડે બંધાય છે. કારણ કે તે કીડીને મારવા માટેનો આવેશ સર્વાત્મપ્રદેશોમાં વર્તે છે.

ઉપર સમજાવ્યા પ્રમાણે આત્મા પોતાના સર્વ આત્મપ્રદેશોથી કાર્મણવર્ગણા ગ્રહણ કરીને તેને કર્મરૂપે પરિણમાવે છે. વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયથી અથવા ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલું લબ્ધિવીર્ય કર્મબંધનું કારણ બનતું નથી. કારણ કે તેવું લબ્ધિવીર્ય આત્માનો ગુણ છે. ગુણો કર્મબંધનું કારણ બનતા નથી. પરંતુ મન-વચન અને કાયા દ્વારા પ્રવર્તતું કરણવીર્ય કર્મબંધનું કારણ બને છે. જ્યારે કરણવીર્ય વધારે હોય છે, ત્યારે કાર્મણવર્ગણાના પ્રદેશોનું ગ્રહણ વધારે થાય છે. તેને ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશબંધ કહેવાય છે. આ બંધ પ્રાયઃ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયપર્યાપ્તામાં હોય છે. અને જ્યારે કરણવીર્ય અલ્પ હોય છે. ત્યારે કાર્મણવર્ગણાના પ્રદેશોનું ગ્રહણ પણ અલ્પ થાય છે. તેને જઘન્ય પ્રદેશબંધ કહેવાય છે. આ બંધ પ્રાયઃ સૂક્ષ્મ નિગોદાવસ્થામાં ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે થાય છે.

પ્રશ્ન - એક સમયમાં ગ્રહણ કરાયેલી કાર્મણવર્ગણાના અનંત-પ્રદેશોમાંથી એક જીવ તે સમયે બંધાતી મૂલ પ્રકૃતિઓ અને યથાયોગ્ય ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં કયા કર્મને વધારે પ્રદેશો આપે અને કયા કર્મોને હીન પ્રદેશો આપે ?

ઉત્તર - જ્યારે જીવ આયુષ્ય કર્મ બાંધતો હોય છે. ત્યારે ગ્રહણ કરેલી તે કાર્મણવર્ગણાના આઠ ભાગ કરે છે. કારણ કે આયુષ્યના બંધકાલે મૂલકર્મો આઠે બંધાય છે. આયુષ્ય ન બંધાય ત્યારે સાતભાગ કરે છે. તથા આયુષ્ય અને મોહનીય ન બંધાય ત્યારે દસમા ગુણસ્થાનકે છ ભાગ કરે છે. અને ૧૧-૧૨-૧૩મા ગુણસ્થાનકે એક જ મૂલકર્મ બંધાય છે. માટે સર્વ પ્રદેશો તે વેદનીયકર્મને આપવા રૂપે એક ભાગ જ કરે છે. હવે આયુષ્યકર્મ બાંધતો હોય ત્યારે મૂલકર્મો આઠે બંધાતાં હોવાથી આઠ ભાગ પાડે છે. તેમાં કયા કર્મને વધારે હિસ્સો આપે અને કયા કર્મને ઓછો હિસ્સો આપે તે, તથા કયા કારણે આ પ્રમાણે હીનાધિક આપે તે વાત ગ્રંથકારશ્રી આ જ ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં સમજાવે છે.

થોવો આઉ તદંસો = તે ગ્રહણ કરાયેલી કાર્મણવર્ગણાનો અલ્પ ભાગ આયુષ્યકર્મને આપે છે. અને *નામે ગોએ સમો અહિઓ* = તેના કરતાં નામકર્મ અને ગોત્રકર્મમાં અધિક ભાગ આપે છે અને આ બન્ને કર્મોમાં પરસ્પર સમાન ભાગ આપે છે. ભાગ વહેંચણી માટે સામાન્યપણે એવો શાસ્ત્રીય નિયમ છે કે **“જે કર્મોની સ્થિતિ અલ્પ છે તેને અલ્પ ભાગદાન કરે છે અને જે કર્મોની સ્થિતિ અધિક છે તેને અધિક ભાગદાન કરે છે.”** આ વાત હવે કહેવાતી ૮૦મી ગાથાના ચોથા પદમાં કહેલી છે. આ નિયમને અનુસારે આઠે કર્મોમાં આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ સર્વથી અલ્પ (૩૩ સાગરોપમ માત્ર) હોવાથી આયુષ્યકર્મને સૌથી અલ્પ ભાગદાન કરે છે. અને નામ-ગોત્રની સ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ હોવાથી આયુષ્યકર્મથી અધિક સ્થિતિ છે. માટે નામ-ગોત્રને અધિક ભાગદાન કરે છે. તથા આ બન્ને કર્મોની સ્થિતિ સમાન હોવાથી

માંહોમાંહે સમાન ભાગદાન કરે છે. (અહીં કેટલાક પ્રશ્નો વિચારવા જેવા છે. તે સર્વે પ્રશ્નો આ અલ્પબહુત્વ સમાપ્ત થયા પછી હવે પછીની ૮૦મી ગાથામાં વિચારીશું) ॥૭૯॥

विग्घावरणे मोहे, सव्वोवरि वेयणीय जेणप्पे।
तस्स फुडत्तं न हवइ, ठिइविसेसेण सेसाणं ॥ ८०॥

(विघ्नावरणयोर्मोहे सर्वोपरि वेदनीये येनाल्पे।
तस्य स्फुटत्वं न भवति स्थितिविशेषेण शेषाणाम्॥ ८०॥)

विग्घावरण=અંતરાય અને બે આવરણીયકર્મોમાં, **मोहे**= મોહનીયકર્મમાં, **सव्वोवरि**=સર્વથી અધિક, **वेयणीय**=વેદનીયકર્મમાં, **जेण**=જે કારણથી, **अप्पे**=અલ્પદલિક હોય તો, **तस्स**=તે વેદનીયકર્મનો, **फुडत्तं**=સ્પષ્ટ અનુભવ, **न हवइ**=થતો નથી, **ठिइविसेसेण**=સ્થિતિ- વિશેષ પ્રમાણે, **सेसाणाम्**=બાકીના સર્વેકર્મોનું. ॥૮૦॥

ગાથાર્થ - અંતરાયકર્મ અને જ્ઞાનાવરણીય તથા દર્શનાવરણીય એમ કુલ ત્રણ કર્મમાં વિશેષાધિક અને પરસ્પર સમાન, તેનાથી મોહનીયમાં અધિક તથા સર્વથી અધિક ભાગદાન વેદનીયમાં કરે છે. કારણ કે અલ્પ દલિક હોતે છતે તે વેદનીય કર્મનો સ્પષ્ટ અનુભવ થતો નથી. બાકીના કર્મોમાં દલિકોની (ભાગની) વહેંચણી સ્થિતિને અનુસારે કરે છે. ॥૮૦॥

વિવેચન - નામ-ગોત્રકર્મની સ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે અને અંતરાયકર્મ, જ્ઞાનાવરણીયકર્મ તથા દર્શનાવરણીયકર્મ આ ત્રણ કર્મોની સ્થિતિ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. તેથી આ ત્રણ કર્મોની સ્થિતિ પૂર્વેના બે કર્મો કરતાં અધિક હોવાથી અધિક ભાગદાન કરે છે. તથા ત્રણે કર્મોની સ્થિતિ પરસ્પર સમાન છે. તેથી ત્રણે કર્મોને સમાનપણે દલિકોનું ભાગદાન કરે છે.

અંતરાય આદિ ત્રણ કર્મો કરતાં મોહનીયકર્મમાં દલિકોનો વધારે ભાગ આપે છે. કારણ કે મોહનીયકર્મની સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોવાથી પૂર્વના ત્રણ કર્મો કરતાં અધિક છે તથા મોહનીયકર્મ કરતાં પણ વેદનીય કર્મને સૌથી વધારે કર્મદલિકો આપે છે. જો કે વેદનીય કર્મની સ્થિતિ ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. તેથી મોહનીયકર્મથી ન્યૂન છે તો પણ દલિકોનું ભાગદાન મોહનીયથી વેદનીયકર્મને વધારે જ કરે છે. કારણ કે તે વેદનીયકર્મનો એવો સ્વભાવ જ છે કે ઓછાં દલિકો હોતે છતે પોતાનો વિપાક સ્પષ્ટપણે જણાવી શકે નહીં. જેમ અફીણ અથવા વિષ અલ્પમાત્રાવાળું હોય તો પણ મૃત્યુ આપવા રૂપે સ્વકાર્ય કરી શકે છે પરંતુ માટીનાં ઢેફાં આરોગીને મૃત્યુ રૂપ કાર્ય કરવું હોય તો તે ઘણા પ્રમાણમાં જોઈએ તથા અશન, પાન અને ખાદિમનું ભોજન બહુ પ્રમાણમાં હોય તો સંતોષ આપવા રૂપ સ્વકાર્ય કરી શકે છે. પરંતુ સ્વાદિમનું ભોજન અલ્પ પ્રમાણમાં હોય તો પણ સંતોષ આપવા રૂપ સ્વકાર્ય કરી શકે છે. તેમ અહીં સમજવું.

પ્રશ્ન-આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ જ છે. પરંતુ કોડાકોડી નથી. અને નામ-ગોત્રની સ્થિતિ ૨૦કોડાકોડી સાગરોપમ છે. એટલે આયુષ્યકર્મ કરતાં સંખ્યાતગુણી સ્થિતિ છે. અને સ્થિતિને અનુસારે ભાગદાન થાય છે એમ કહો છો. તો આયુષ્યકર્મ કરતાં નામ-ગોત્રકર્મને સંખ્યાતગુણ અધિક ભાગદાન થવું જોઈએ. માત્ર વિશેષાધિક જ (કંઈક જ અધિક) શા માટે?

ઉત્તર-પ્રશ્ન બરાબર છે પરંતુ નામકર્મની અને ગોત્રકર્મની સર્વે પણ પ્રકૃતિઓનો ઉદય આયુષ્યકર્મના ઉદયને આધીન છે. નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની બધી જ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોવા છતાં પણ જેવું આયુષ્યકર્મ ઉદયમાં આવે છે. તેને અનુસારે જ નામ-ગોત્રની પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવે છે. આ પ્રમાણે આયુષ્યકર્મ પ્રધાન (ઘરના સ્તંભ સમાન) હોવાથી તેને એટલું બધું ઘણું દલીક આપે છે કે જેથી નામ-ગોત્રનું દલિક તેના કરતાં સંખ્યાતગુણ થતું નથી. પરંતુ વિશેષાધિક જ થાય છે. જેમ બંધાતા

ઘરમાં ઉપર ગોઠવાતી લાકડાની વળીઓ, ખાપટાં અને નળીયાં વગેરે સંખ્યામાં બહુ હોવા છતાં પણ અલ્પ અણુવાળાં અઘનીભૂત હોય તો પણ ચાલે, પરંતુ તે સર્વે વળીઓના આધારભૂત જે સ્તંભ છે તે અધિક દલિકથી નિષ્પન્ન અને ઘનીભૂત જ હોવો જોઈએ. તેમ અહીં જાણવું.

સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં કહ્યું છે કે *तदुदये एव तस्योदयात्, अतः आयुष्कं प्रधानत्वाद् बहुपुद्गलद्रव्यं लभते* । આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ થોડી છે. અને દલિકનો ભાગ બહુ આવે છે. તેથી પ્રતિસમયે અસંખ્યાતગુણાકારે નિષેકરચના કરે છે. શેષકર્મોમાં પ્રતિસમયે વિશેષાધિકપણે રચના કરે છે.

પ્રશ્ન-જો નામ-ગોત્ર કરતાં આયુષ્યકર્મ પ્રધાન છે. તો નામ-ગોત્રકર્મના દલિકો કરતાં આયુષ્યકર્મનું દલિક અધિક હોવું જોઈએ અને નામગોત્રકર્મનું કર્મદલિક હીન હોવું જોઈએ.

ઉત્તર-ઉદયને આશ્રયી આયુષ્ય કર્મ પ્રધાન હોવાથી તેને ઘણું દલિક આપે છે. પરંતુ નામ-ગોત્રકર્મની સ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડડી સાગરોપમની છે. એટલે એટલું બધું વધુ દલિક આયુષ્યકર્મને જીવ આપતો નથી કે તે આયુષ્ય કર્મનું દલિક નામ-ગોત્રથી અધિક થઈ જાય. તેથી આયુષ્યને અવશ્ય ઘણું વધારે આપે છે. તો પણ નામ-ગોત્રની સ્થિતિ ઘણી વધારે હોવાથી નામ-ગોત્ર કર્મોથી હીન જ રહે છે. એટલે આયુષ્યને હીન અને નામ-ગોત્રને અધિક એમ ભાગ પાડે છે. વળી નામ-ગોત્ર કર્મ તો સતત (નિરંતર) બંધાય છે. જ્યારે આયુષ્યકર્મ તો ભવમાં એક વાર જ બંધાય છે. માટે પણ આયુષ્યના દલિકથી નામ-ગોત્રમાં કર્મદલિકોની અધિકતા હોય છે.

પ્રશ્ન - અંતરાયાદિ ત્રણ કર્મોની સ્થિતિ ૩૦ કોડાકોડી છે અને મોહનીયની સ્થિતિ ૭૦કોડાકોડી છે. એટલે કે દ્વિગુણથી વધારે છે. તેથી દલિકોના ભાગોનું દાન પણ ત્રણ કર્મો કરતાં મોહનીયમાં સંખ્યાતગુણ કહેવું જોઈએ. વિશેષાધિક શા માટે કહો છો ?

ઉત્તર - મોહનીયકર્મમાં માત્ર ૧ મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મની જ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ હોય છે. બાકીની મોહનીયકર્મની સર્વે પ્રકૃતિઓની ૧૦/૧૫/૨૦/૪૦ કોડાકોડી જ છે. એટલે કે દ્વિગુણ કરતાં ઓછી જ છે. તેથી મોહનીયમાં ભાગદાન આ જીવ સંખ્યાતગુણ કરતો નથી. પરંતુ વિશેષાધિક જ કરે છે. અને મિથ્યાત્વમોહનીયની સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડી હોવા છતાં પણ સર્વઘાતી હોવાથી અને સર્વઘાતીને માત્ર અનંતમા ભાગ પ્રમાણ જ ભાગદાન કરતો હોવાથી તેના કારણે મિથ્યાત્વના ભાગમાં સંખ્યાતગુણપણું થતું નથી. તથા વેદનીયકર્મને સૌથી વધારે દલિક આપે છે.

વેદનીયકર્મ એવા સ્વભાવવાળું છે કે અલ્પદલિક હોતે છતે સુખ-દુઃખનો સ્પષ્ટ અનુભવ કરાવી શકતું નથી. માટે સૌથી અધિક દલિકોનો ભાગે આ જીવ વેદનીયકર્મને આપે છે. ઉપર જણાવેલા અલ્પ-બહુત્વમાં સમન્વય કરવા પુરતી યુક્તિમાત્ર જણાવી છે. પરમાર્થથી તો સર્વજ્ઞ પરમાત્માના વચનોની પ્રમાણતાથી જ આવા પ્રકારના અતીન્દ્રિય પદાર્થોની શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ. સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં ગ્રંથકારશ્રીએ જ કહ્યું છે કે *युक्तिमात्रं चैतत्, निश्चयतस्तु श्रीसर्वज्ञवचनप्रामाण्यादेवातीन्द्रियार्थप्रतिपत्तिः ।*

પ્રશ્ન - કોઈપણ જીવનો વિવક્ષિત એવા એકસમયમાં એક જ અધ્યવસાય હોય છે. છતાં તે સમયે બંધાતા કર્મોના ૮ અને બહુ ઉત્તરભેદો રૂપ ઘણા ભેદો કેમ થાય છે. અધ્યવસાયાત્મક કારણ જો એક છે તો બંધાતું કર્માત્મક કાર્ય પણ એક જ હોવું જોઈએ. અષ્ટવિધ આદિ ભેદોવાળું (કાર્ય) કેમ થાય છે ?

ઉત્તર - કાર્મણવર્ગણાને ગ્રહણ કરનારા એવા **જીવની શક્તિ અચિન્ત્ય હોવાથી** અને ગ્રહણ કરાતાં કાર્મણવર્ગણાનાં પુદ્‌ગલોનો ચિત્ર-વિચિત્ર પરિણામ પામવાનો સ્વભાવ હોવાથી અષ્ટવિધ આદિ ભેદો ઘટે છે. જેમ ગાય આદિ પશુએ ખાધેલું બધું ઘાસ એક પ્રકારનું હોવા છતાં

ગાયના જીવની અચિન્ત્ય શક્તિ હોવાથી અને ઘાસના પરમાણુઓમાં વિવિધભાવે પરિણામ પામવાનો ચિત્ર-વિચિત્ર સ્વભાવ હોવાથી રૂધિર, માંસ, મળ, મૂત્ર, દૂધ અને ચરબી આદિ અનેક પ્રકારના કાર્ય રૂપે પરિણામ પામે છે. તેમ અહીં પણ સમજવું.

ઈન્દ્રધનુષ્ય, વીજળી અને વાદળ આદિના પરમાણુઓનો જીવના ગ્રહણ વિના પણ વિચિત્રભાવે પરિણામ પામવાનો સ્વભાવ દેખાય છે. તો પછી જીવ વડે ગ્રહણ કરાયેલા પુદ્‌ગલોમાં તો જીવની પણ અચિન્ત્ય શક્તિ કામ કરતી હોવાથી ચિત્ર-વિચિત્રપણે પુદ્‌ગલ પરિણમન સંભવી શકે છે.

તથા એક સમયમાં એક જીવનો અધ્યવસાય **એક જ હોય છે.** એમ કહ્યું, તે પણ સ્થૂલવ્યવહારનયથી જાણવું, પરમાર્થથી તો એક જીવના એક સમયના એક અધ્યવસાયમાં પણ **અનેકવિધકારણતા** રહેલી હોય છે. જેમ દવાનો ડોઝ ૧ હોવા છતાં તેમાં ઘણી જુદી જુદી દવાઓની માત્રા હોય છે. અનેક દવાઓની માત્રાઓથી એક ડોઝ બને છે. તેમ અહીં પણ જીવ અને સમય એક હોવાથી અધ્યવસાય એક છે એમ લાગે છે. પરંતુ તે એક અધ્વસાયમાં ક્રોધાદિ ચારે કષાયોમાંના કોઈ એક કષાયની, કૃષ્ણાદિ છ લેશ્યામાંની કોઈ એક લેશ્યાની, મન વચન કાયાના યોગોમાંથી કોઈ યોગની, મિથ્યાત્વની, પ્રમાદની એમ અનેક પ્રકારની અનેક માત્રાઓ ભરેલી હોય છે. આવા પ્રકારના અનેક બંધ હેતુઓની માત્રાથી મળીને એક અધ્યવસાયસ્થાન થાય છે. તેથી આ અધ્યવસાય સ્થાનનો સ્વામી જીવદ્રવ્ય એક હોવાથી એક કહેવાય છે. પરંતુ અનેક બંધહેતુઓની અનેક માત્રાઓનું બનેલું હોવાથી તેમાં અનેકાત્મકપણું પણ છે જ. આ રીતે અધ્યવસાયસ્થાન તેની અંદર ભળેલી માત્રાઓના કારણે અનેકાત્મક પણ છે તેથી તજ્જન્ય કર્મબંધ રૂપ કાર્ય પણ અનેકવિધ ઘટે છે. ।।૮૦।।

મૂલકર્મોમાં ભાગની પ્રરૂપણા કરીને હવે ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં ભાગપ્રરૂપણા સમજાવે છે.

नियजाइलद्धदलियाणंतंसो होइ सव्वघाईणं ।
बज्झंतीणं विभज्जइ, सेसं सेसाण पइसमयं ॥ ८१ ॥

(निजजातिलब्धदलिकानन्तांशो भवति सर्वघातिनीनाम् ।
बध्यमानानां विभज्यते शेषं शेषाणां प्रतिसमयम् ॥ ८१ ॥)

नियजाइलद्ध = પોતાની મૂલજાતિ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલો, **दलियाणं-तंसो**= દલિકોનો અનંતમો ભાગ, **होइ सव्वघाईणं** = સર્વઘાતીનો હોય છે, **बज्झंतीणं** = બંધાતી એવી, **विभज्जइ** = આપે છે, **सेसं** = બાકીનું દલિક, **सेसाण** = બાકીની પ્રકૃતિઓને, **पइसमयं** = દરેક સમયોમાં ।।૮૧।।

ગાથાર્થ - પોતાની મૂલજાતિથી (મૂલકર્મથી) પ્રાપ્ત થયેલો દલિકોનો અનંતમો ભાગ સર્વઘાતી કર્મોનો હોય છે. બાકીનું દલિક બંધાતી એવી બાકીની પ્રકૃતિઓને પ્રતિસમયે અપાય છે. ।।૮૧।।

વિવેચન - જીવ જ્યારે આઠ કર્મ બાંધે છે ત્યારે ગ્રહણ કરાતી કાર્મણવર્ગણાના આઠ ભાગ પાડે છે. એવી જ રીતે સાત કર્મ બાંધે ત્યારે સાત, છ કર્મ બાંધે ત્યારે છ અને એક કર્મ બાંધે ત્યારે એક ભાગ પાડે છે. તેની અંદર ચાર ઘાતીકર્મોના ભાગમાં જે જે હિસ્સો આવે છે. તે ચારે કર્મોમાં આવેલા પોત પોતાના ભાગમાં સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓને યોગ્ય સર્વઘાતી રસસ્પર્ધકોવાળો અનંતમો ભાગ હોય છે. અત્યન્ત સ્નિગ્ધ પરમાણુઓ જ સર્વઘાતી રૂપે વેદાય તેવા રસસ્પર્ધકોને માટે ઉપયોગી હોય છે અને તેવા અત્યન્ત સ્નિગ્ધ પરમાણુઓ અનન્તમા ભાગ જેટલા જ હોય છે. તેથી અનન્તમા ભાગ પ્રમાણ અત્યન્ત સ્નિગ્ધ પરમાણુઓ સર્વઘાતી રસસ્પર્ધકયુક્ત હોવાથી તે કાળે બંધાતી એવી સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓને અપાય છે અને ચારઘાતી કર્મોનું શેષ જે દલિક રહ્યું તે દલિક તે કાળે બંધાતી એવી દેશઘાતી પ્રકૃતિઓને અપાય છે.

ચારઘાતી કર્મોમાં ૨૦ સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓ છે. અને ૨૫ દેશઘાતી પ્રકૃતિઓ છે. કુલ ૪૫ પ્રકૃતિઓ છે. તેમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ભાગમાં જે દલિકો આવે છે. તેમાં સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓને યોગ્ય સર્વઘાતી રસસ્પર્ધકોનો જે અનંતમો ભાગ છે તે ભાગ કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મને અપાય છે. અને બાકી જે કર્મ દલિકો જ્ઞાનાવરણીયકર્મમાં રહ્યાં. તેના ચાર ભાગ પાડીને ક્રમશઃ અધિક અધિક રૂપે મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીયાદિ ચારને અપાય છે.

દર્શનાવરણીય કર્મના ભાગમાં આવેલા કર્મદલિકોમાં જે અનંતમો ભાગ સર્વઘાતીનો છે. તેના છ ભાગ કરાય છે અને પાંચ નિદ્રા તથા કેવલદર્શનાવરણીયને અપાય છે. શેષ દલિકના ત્રણ ભાગ કરી અવધિદર્શનાવરણીય આદિને ક્રમશઃ અધિક અધિકપણે અપાય છે.

મોહનીય કર્મના ભાગમાં આવનારા કર્મદલિકોમાં જે અનંતમો ભાગ સર્વઘાતીરસોપેત છે. તેના પ્રથમ બે ભાગ કરે છે. એકભાગ એકલા દર્શનમોહનીયને (એટલે કે મિથ્યાત્વ મોહનીયને) જ અપાય છે અને બીજો જે ભાગ છે તેના ૧૨ ભેદ કરીને અનંતાનુબંધી આદિ ત્રણ કષાયોની ચોકડીને અર્થાત્ સર્વઘાતી એવા ૧૨ કષાયોને અપાય છે અને સર્વઘાતી વિનાનું જે દેશઘાતી રસોપેત કર્મદલિક છે તેના પ્રથમ બે ભાગ કરે છે. તેમાંના એક ભાગના ચાર ભાગ કરીને ચાર સંજ્વલન કષાયને આપે છે અને બીજા ભાગના પાંચ ભાગ કરીને પાંચ નોકષાયને અપાય છે. નોકષાયોમાં હાસ્ય-રતિ તથા અરતિ-શોક એમ બે યુગલોમાંથી એક જ યુગલ બંધાતું હોવાથી બાકીની બે તથા ત્રણ વેદમાંથી એક જ વેદ બંધાતો હોવાથી બાકીના બે વેદ એમ કુલ ચાર પ્રકૃતિઓ ન બંધાતી હોવાથી બાકીની પાંચ પ્રકૃતિના પાંચ ભાગ કરે છે.

અંતરાયકર્મના ભાગમાં આવેલા સર્વ દલિકના પાંચ ભાગ કરીને દાનાન્તરાય આદિ પાંચ પ્રકૃતિઓને અપાય છે.

અઘાતી એવાં ચાર કર્મોમાં વેદનીયકર્મ, ગોત્રકર્મ અને આયુષ્યકર્મ આ ત્રણ કર્મોની માત્ર એક એક પ્રકૃતિ જ બંધાતી હોવાથી તે મૂલકર્મમાં જે

ભાગલભ્ય દલિક આવે છે. તે બંધાતી એવી એક પ્રકૃતિને જ અપાય છે. પરંતુ તેના ભાગ પડતા નથી. તથા નામકર્મના ભાગમાં જે કર્મદલિક આવે છે તેના તે કાલે નામકર્મની જેટલી પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય તેટલા ભાગ પડે છે. શરીરનામ કર્માદિ કેટલીક પિંડ પ્રકૃતિમાં મૂલભેદમાં આવેલા ભાગના ઉત્તરભેદો પડે છે. એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ૨૩, ૨૫ ૨૬, વિક્લેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પ્રાયોગ્ય અને મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ૨૫, ૨૯ ૩૦, નરકપ્રાયોગ્ય ૨૮, દેવ પ્રાયોગ્ય ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧ અને ગતિને આશ્રયી અપ્રાયોગ્ય ૧ એમ જે બંધસ્થાનક ચાલતું હોય તેટલા ભાગ પડે છે. તેમાંથી ગતિ, જાતિ, સંઘયણ, સંસ્થાન, આનુપૂર્વી અને વિહાયોગતિ આ ૬ પિંડ પ્રકૃતિઓમાં કોઈપણ કાલે એક એક જ બંધાય છે. એટલે તે પ્રકૃતિના ભાગમાં આવેલું દલિક બંધાતી તે તે પ્રકૃતિને આપી દેવાય છે. એવી જ રીતે ૮ પ્રત્યેક, ૧૦ ત્રસદશક અને ૧૦ સ્થાવરદશકમાં પણ જે બંધાતી હોય તેને ભાગ અપાય છે. પરંતુ શરીરનામકર્મ, બંધન, સંઘાતન, ઉપાંગ અને વર્ણાદિ નામકર્મોમાં એમ આઠ પિંડ પ્રકૃતિઓમાં વધારે પ્રકૃતિઓ પણ એક સાથે બંધાય છે. તેથી વધારે ભાગ પડે છે શરીરનામકર્મમાં ત્રણ અથવા ચાર, બંધન, સંઘાતન શરીરની અંદર ગણાતાં હોવાથી શરીર પ્રમાણે, તથા અંગોપાંગ નામકર્મમાં એક અથવા બે ભાગ પડે છે. તથા વર્ણ નામકર્મમાં પાંચ, ગંધનામકર્મમાં બે, રસનામકર્મમાં પાંચ અને સ્પર્શનામ કર્મમાં આઠ ભાગ પડે છે.

આઠ કર્મોના આઠ ભાગ પાડ્યા પછી તેના પ્રતિભેદો કેટલા પાડે ? અને કોને કેટલું દલિક આપે તે સમજાવ્યું. સાતકર્મ બાંધે ત્યારે સાત ભાગ પાડે છે. છ કર્મ બાંધે ત્યારે છ ભાગ પાડે છે અને ૧ કર્મ બાંધે ત્યારે ૧ ભાગ પાડે છે.

કોઈપણ પ્રકૃતિનો બંધવિચ્છેદ થયો હોય તો તેના ભાગનું દલિક પોતાના મૂલકર્મમાં પોતાના સમાન એવી સજાતીય પ્રકૃતિને અપાય છે. જેમ દર્શનાવરણીય કર્મમાં થિણદ્ધિત્રિકનો બંધ ત્રીજા ગુણસ્થાનકથી થતો નથી. તેથી તેનું દલિક નિદ્રાદ્વિકને અપાય છે. નિદ્રાદ્વિકનો બંધ આઠમા ગુણસ્થાનકના બીજા ભાગથી થતો નથી, તેથી નિદ્રાપંચકનું દલિક કેવલદર્શનાવરણીયને અપાય છે.

જ્યારે મૂલકર્મમાં સજાતીય કોઈ પ્રકૃતિ જ ન બંધાતી હોય તો તેનું દલિક પોતાના મૂલકર્મમાં રહેલી પોતાનાથી વિજાતીય પ્રકૃતિને અપાય છે. જેમ કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક પછી મોહનીયના આદ્ય બાર કષાય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એમ તેરે સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. તેથી તેનું કર્મદલિક ચાર સંજ્વલન અને નવનોકષાયમાં બંધાતીને સર્વઘાતીથી વિજાતીય હોવા છતાં પણ અપાય છે. અને જ્યારે સજાતીય, વિજાતીય એમ બન્નેનો બંધવિચ્છેદ થયો હોય તો પોતાનો મૂલકર્મનો ભાગ જ પડતો નથી.

કમ્મપયડી તથા આ કર્મગ્રંથની સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં પ્રકૃતિઓને અપાતા દલિકોની ભાગ વહેંચણીનું અલ્પબહુત્વ જે કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે છે.

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ ગ્રહણકાળે અલ્પબહુત્વ

જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશગ્રહણ થયાં હોય ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં કેવલજ્ઞાનાવરણીયનું પ્રદેશાગ્ર સૌથી અલ્પ, તેનાથી મનઃપર્યવ-જ્ઞાનાવરણીયનું અનંતગુણ, તેનાથી અવધિજ્ઞાનાવરણીયનું વિશેષાધિક, તેનાથી શ્રુતજ્ઞાનાવરણીયનું વિશેષાધિક અને તેનાથી મતિજ્ઞાનાવરણીયનું વિશેષાધિક દલિક હોય છે.

દર્શનાવરણીયકર્મમાં પ્રચલાનું પ્રદેશાગ્ર સૌથી અલ્પ, તેનાથી નિદ્રાનું વિશેષાધિક, તેનાથી પ્રચલાપ્રચલાનું વિશેષાધિક, તેનાથી નિદ્રા-નિદ્રાનું વિશેષાધિક, તેનાથી થીણદ્ધિનું વિશેષાધિક, તેનાથી કેવલ-દર્શનાવરણીયનું વિશેષાધિક તેનાથી અવધિદર્શનાવરણીયનું અનંતગુણ, તેનાથી અચક્ષુદર્શનાવરણીયનું વિશેષાધિક અને તેનાથી ચક્ષુદર્શના-વરણીયનું વિશેષાધિક દલિક હોય છે.

વેદનીયકર્મમાં સાતા-અસાતા સાથે બંધાતી નથી. બેમાંથી એક બંધાય છે. તેથી ભાગથી લભ્ય દલિક બંધાતી પ્રકૃતિને આપે છે. ત્યાં અસાતાને અલ્પ અને સાતાને વિશેષાધિક આપે છે.

મોહનીય કર્મમાં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ માન, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ માયા, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ લોભ, પ્રત્યાખ્યાના-વરણના માન, ક્રોધ, માયા, લોભ, અનંતાનુબંધીના માન, ક્રોધ, માયા, લોભ અને મિથ્યાત્વ મોહનીયમાં અનુક્રમે વિશેષાધિક વિશેષાધિક ભાગદાન કરે છે. મિથ્યાત્વ મોહનીયથી જુગુપ્સામાં અનંતગુણ, તેનાથી ભયનું, હાસ્ય-શોકનું, રતિ-અરતિનું, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદનું, સંજ્વલન ક્રોધનું, સંજ્વલન માનનું, પુરુષવેદનું અને સંજ્વલન માયાનું અનુક્રમે વિશેષાધિક વિશેષાધિક દલિક જાણવું. સંજ્વલન માયા કરતાં સંજ્વલન લોભનું દલિક અસંખ્યાતગુણ જાણવું.

આયુષ્યકર્મમાં જે કર્મદલિક પોતાના ભાગમાં આવે છે. તે સર્વદલિક બંધાતા એવા એક આયુષ્યને અપાય છે. કારણ કે એક કાલે આયુષ્યકર્મની એક જ પ્રકૃતિ બંધાય છે. જે ભાગલભ્ય દલિક હોય તે બંધાતીને અપાય છે. પરસ્પર ચારે આયુષ્યને તુલ્ય અપાય છે.

નામકર્મમાં ગતિનામકર્મની અંદર દેવગતિ-નરકગતિને સૌથી અલ્પ, પરસ્પર તુલ્ય, તેનાથી મનુષ્યગતિને વિશેષાધિક અને તેનાથી તિર્યંચગતિને વિશેષાધિક પ્રદેશાગ્ર આપે છે. જાતિનામકર્મમાં બેઇન્દ્રિયજાતિ આદિ ચાર જાતિનામકર્મને અલ્પ અને પરસ્પર સમાન, તથા તેનાથી એકેન્દ્રિયજાતિને વિશેષાધિક પ્રદેશાગ્ર આપે છે. શરીરનામકર્મમાં આહારક, વૈક્રિય, ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણશરીરનામકર્મને અનુક્રમે વિશેષાધિક વિશેષાધિક પ્રદેશાગ્ર આપે છે એ જ પ્રમાણે સંઘાતનનામકર્મમાં તથા પાંચ બંધન માનીએ ત્યારે બંધનનામકર્મમાં પણ ઉપર પ્રમાણે જ જાણવું પરંતુ જ્યારે પંદર બંધન માનીએ ત્યારે ૧. આ. આ. બં., ૨. આ. તૈ. બં., ૩. આ. કા. બં., ૪. આ. તૈ. કા. બં., ૫. વૈ. વૈ. બં., ૬. વૈ. તૈ. બં., ૭. વૈ. કા. બં., ૮. વૈ. તૈ. કા. બં., ૯. ઔ. ઔ. બં., ૧૦. ઔ. તૈ. બં, ૧૧. ઔ. કા. બં., ૧૨. ઔ. તૈ. કા. બં., ૧૩. તૈ. તૈ. બં., ૧૪. તૈ. કા. બં., અને ૧૫. કા. કા. બંધનનામકર્મને અનુક્રમે વિશેષાધિક વિશેષાધિક પ્રદેશાગ્ર આપે છે.

અંગોપાંગ નામકર્મમાં સૌથી અલ્પ પ્રદેશાગ્ર આહારક અંગોપાંગને, તેનાથી વૈક્રિયઅંગોપાંગને વિશેષાધિક અને તેનાથી ઔદારિક અંગોપાંગને વિશેષાધિક. સંસ્થાનનામકર્મમાં મધ્યમનાં ચાર સંસ્થાનોમાં સર્વથી અલ્પ પ્રદેશાગ્ર અને પરસ્પર તુલ્ય, તેનાથી પ્રથમ સંસ્થાનમાં વિશેષાધિક અને તેનાથી હુંડક સંસ્થાનમાં વિશેષાધિક પ્રદેશાગ્ર આપે છે. સંઘયણ નામકર્મમાં પ્રથમનાં પાંચ સંઘયણોમાં અલ્પ, પરસ્પર તુલ્ય, અને તેનાથી સેવાર્ત સંઘયણને વિશેષાધિક પ્રદેશાગ્ર આપે છે. વર્ણનામકર્મમાં કૃષ્ણવર્ણ, નીલવર્ણ, લોહિતવર્ણ, હારિદ્રવર્ણ અને શુક્લવર્ણને ક્રમશઃ વિશેષાધિક પ્રદેશાગ્ર આપે છે. એવી જ રીતે ગંધનામકર્મમાં સુરભિને અલ્પ, દુરભિને વિશેષાધિક, રસનામકર્મમાં કટુકરસ, તિક્તરસ, કષાયરસ, આમ્લરસ અને મધુરરસ નામકર્મોને ક્રમશઃ વિશેષાધિક વિશેષાધિક, દલિક આપે છે. સ્પર્શનામકર્મમાં ગુરુ-કર્કશને અલ્પ, પરસ્પર તુલ્ય, મૃદુ-લઘુને વિશેષાધિક પરસ્પર તુલ્ય, તેનાથી શીત અને રુક્ષને વિશેષાધિક, પરસ્પર તુલ્ય, તેનાથી સ્નિગ્ધ-ઉષ્ણને વિશેષાધિક, પરસ્પર તુલ્ય.

આનુપૂર્વી નામકર્મમાં દેવાનુપૂર્વી-નરકાપૂર્વીમાં સર્વથી અલ્પ, પરસ્પર તુલ્ય, તેનાથી મનુષ્યાનુપૂર્વીનું વિશેષાધિક, તેનાથી તિર્યંચાનુપૂર્વીનું વિશેષાધિક તથા વિહાયોગતિમાં પ્રશસ્તવિહાયોગતિમાં અલ્પ, અને અપ્રશસ્તવિહાયોગતિમાં તેનાથી વિશેષાધિક પ્રદેશદાન જીવ કરે છે. ત્રસદશક અને સ્થાવરદશકમાં ત્રસદશકની પ્રકૃતિઓ બંધાય ત્યારે તેને અલ્પ, અને સ્થાવરદશકની પ્રકૃતિઓ બંધાય ત્યારે તેને વિશેષાધિક પ્રદેશદાન કરે છે.

ગોત્રકર્મમાં પણ એક જ ગોત્ર બંધાય છે. તેથી પોતાના ભાગમાં આવેલું દલિક બંધાતી પ્રકૃતિને અપાય છે. ત્યાં નીચગોત્રને અલ્પ અને ઉચ્ચગોત્રને અધિક અપાય છે.

અંતરાય કર્મમાં દાનાન્તરાયને સૌથી અલ્પ, તેનાથી લાભાન્તરાય, ભોગાન્તરાય, ઉપભોગાન્તરાય અને વીર્યાન્તરાયકર્મને અનુક્રમે વિશેષાધિક

વિશેષાધિક પ્રદેશદાન જીવ કરે છે. આ અલ્પબહુત્વનો અધિકાર સ્વોપજ્ઞ એવી કર્મગ્રંથની ટીકાને અનુસારે લખેલ છે. વિશેષાર્થીએ સ્વોપજ્ઞ ટીકામાંથી અથવા કમ્મપયડીમાંથી વિશેષ અલ્પબહુત્વ જાણી લેવું.

આ જ પ્રમાણે જ્યારે જઘન્યપ્રદેશો બંધાતા હોય ત્યારે પણ ત્યાં અલ્પબહુત્વ સ્વોપજ્ઞટીકા તથા કમ્મપયડી આદિ ગ્રન્થોના આધારે આ પ્રમાણે છે.

જઘન્યપ્રદેશગ્રહણકાળે અલ્પબહુત્વ

જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયકર્મમાં ઉત્કૃષ્ટની જેમ જઘન્યમાં પણ ક્રમ જાણવો. દર્શનાવરણીયમાં સૌથી અલ્પ નિદ્રાને, તેનાથી અનુક્રમે પ્રચલાને, નિદ્રાનિદ્રાને, પ્રચલા-પ્રચલાને, થિણદ્ધિને અને કેવલ દર્શનાવરણીયકર્મને વિશેષાધિક આપે છે. તેનાથી અવધિદર્શનાવરણીયને અનંતગુણ, તેનાથી અનુક્રમે અચક્ષુને અને ચક્ષુને વિશેષાધિક આપે છે.

મોહનીયકર્મમાં જઘન્યમાં ભાગદાનનો ક્રમ ઉત્કૃષ્ટની જેમ છે. પરંતુ પુરુષવેદના ભાગદાનનો ક્રમ જઘન્યમાં સ્ત્રીવેદ-નપુંસકવેદની સાથે કહેવો. અર્થાત્ ત્રણે વેદનો ભાગ રતિ-અરતિથી વિશેષાધિક અને પરસ્પર તુલ્ય કહેવો. આયુષ્યકર્મમાં એક જ બંધાય છે. જે ભાગ આવે તે એકને જ આપે છે. છતાં તિર્યંચાયુષ્ય અને મનુષ્યાયુષ્ય જ્યારે બંધાય ત્યારે સર્વથી અલ્પ અને પરસ્પર સમાન તથા દેવ-નરકાયુષ્યને તેનાથી અસંખ્યાતગુણ અને પરસ્પર તુલ્ય આપે છે.

નામકર્મમાં તિર્યંચગતિને સૌથી અલ્પ, તેનાથી મનુષ્યગતિને અધિક, તેનાથી દેવગતિને અસંખ્યાતગુણ અને તેનાથી નરકગતિને અસંખ્યાતગુણ ભાગદાન કરે છે. જાતિમાં દ્વીન્દ્રિયાદિ ચાર જાતિને અલ્પ અને પંચેન્દ્રિયજાતિને તેનાથી વિશેષાધિક, શરીરનામકર્મમાં ઔદારિકને સૌથી અલ્પ, તેનાથી અનુક્રમે તૈજસને અને કાર્મણને વિશેષાધિક, તેનાથી

વૈક્રિય અને આહારકને અનુક્રમે અસંખ્યાતગુણ ભાગદાન કરે છે. એ પ્રમાણે સંઘાતનનામકર્મમાં પણ જાણવું. અંગોપાંગ નામકર્મમાં ઔદારિક અંગોપાંગને અલ્પ, તેનાથી અનુક્રમે વૈક્રિય અને આહારક અંગોપાંગને અસંખ્યાતગુણ, આનુપૂર્વીકર્મમાં દેવાનુપૂર્વી અને નરકાનુપૂર્વીને સૌથી અલ્પ અને પરસ્પરતુલ્ય તેનાથી અનુક્રમે મનુષ્યાનુપૂર્વી અને તિર્યંચાનુપૂર્વીને વિશેષાધિક, ભાગદાન કરે છે. તથા ત્રસનામકર્મને અલ્પ અને તેનાથી સ્થાવરનામકર્મને વિશેષાધિક આપે છે. એ જ પ્રમાણે બાદર-સૂક્ષ્મ, પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત અને પ્રત્યેક-સાધારણની વચ્ચે પણ અલ્પબહુત્વ સમજવું. શેષ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનું અલ્પબહુત્વ જઘન્યપદમાં હોતું નથી.

વેદનીયકર્મમાં અને ગોત્રકર્મમાં પણ એક જ પ્રકૃતિ બંધાતી હોવાથી અલ્પબહુત્વ નથી.

અલ્પબહુત્વનો વિશેષ અધિકાર સ્વોપજ્ઞટીકાથી જાણી લેવો. મૂલકર્મ અને ઉત્તરકર્મોમાં પ્રતિસમયે આ પ્રદેશો બંધાયા જ કરે છે. તેથી કર્મ ખપાવવા માટેનો જો કોઇ બીજો વિશિષ્ટ ઉપાય ન હોય તો ઉદયથી ભોગવી ભોગવીને ખપાવતાં ખપાવતાં કદાપિ કર્મોનો પાર આવે નહીં. કારણ કે એક સમયનું ઉદયપ્રાપ્ત કર્મ ખપાવે તેટલામાં કોડાકોડી સાગરોપમ ચાલે તેટલું બંધાયા જ કરે. એટલે કદાપિ પાર આવે નહીં. તેથી સત્તાગત કર્મોને તુરત ખપાવવા માટે પણ બીજા કોઇ ઉપાયો હોવા જોઈએ, જે ઉપાયો છે તે ઉપાયો રૂપે ૧૧ ગુણશ્રેણીઓ શાસ્ત્રોમાં આવે છે. તેનું વર્ણન ગ્રન્થકારશ્રી સમજાવે છે.

सम्मदरसव्वविरई अणविसंजोयदंसखवगे य।
मोहसमसंतखवगे खीणसजोगियर गुणसेढी ॥ ८२॥

गुणसेढी दलरयणाणुसमयमुदयादसंखगुणणाए ।
एयगुणा पुण कमसो, असंखगुणनिज्जरा जीवा ॥ ८३॥

(सम्यक्त्वदेशसर्वविरतयोऽनन्तविसंयोजनदर्शनक्षपकौ च।
मोहोपशमशान्तक्षपकाः क्षीणसयोगीतरा गुणश्रेणयः ॥ ८२॥

(गुणश्रेणिर्दलरचनानुसमयमुदयादसंखगुणनया ।
एतद्गुणाः पुनः क्रमशोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जराः जीवाः ॥ ८३॥)

શબ્દાર્થ - **सम्म**=સમ્યક્ત્વ, **दर**=દેશવિરતિ, **सव्वविरई**=સર્વવિરતિ, **अण**=અનંતાનુબંધિની, **विसंजोय**=વિસંયોજના, **दंसखवगे य**=દર્શન-મોહનીયની ક્ષપણા, **मोहसमसंतखवगे**=મોહનીયની ઉપશમના, ઉપશાન્ત-મોહ અને ચારિત્રમોહની ક્ષપણા, **खीणसजोगियर**=ક્ષીણમોહ, સયોગી અને અયોગી એમ, **गुणसेढी य**=૧૧ ગુણશ્રેણીઓ છે.

गुणसेढी=ગુણશ્રેણી એટલે, **दलरयणा**=દલિકોની રચના, **अणुसमयं**= પ્રત્યેક સમયોમાં, **उदयादसंखगुणणाए**=ઉદય સમયથી પ્રારંભીને અસંખ્યાત ગુણાકારે, **एयगुणा**=આ ગુણોવાળા જીવો, **पुण**=વળી, **कमसो**=અનુક્રમે, **असंखगुणनिज्जरा**=અસંખ્યાતગુણી નિર્જરાવાળા, **जीवा**= જીવો છે. ॥૮૨/૮૩॥

ગાથાર્થ - સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, અનંતાનુબંધીની વિસંયોજના દર્શનમોહની ક્ષપણા, ચારિત્રમોહની ઉપશમના, ઉપશાન્તમોહ, ચારિત્રમોહની ક્ષપણા, ક્ષીણમોહ, સયોગી અને અયોગી એમ ૧૧ ગુણશ્રેણી છે.

ઉદયસમયથી અસંખ્યાત ગુણાકારે દલિકોની જે રચના કરાય છે તે ગુણશ્રેણી કહેવાય છે. આ ગુણોવાળા જીવો અનુક્રમે અસંખ્યાતગુણી નિર્જરાવાળા છે. ॥૮૨/૮૩॥

વિવેચન - સત્તામાં રહેલાં કર્મોને ઉદય દ્વારા **ફળવિપાક રૂપે અનુભવ્યા વિના રસઘાત કરીને જલ્દી જલ્દી ખપાવવા માટે "ગુણોના નિમિત્તે ઉદય સમયથી કરાતી દલરચના અથવા અસંખ્યાત ગુણાકારે કરાતી પંક્તિબદ્ધ દલરચના તે ગુણશ્રેણી કહેવાય છે.** આ ગાથામાં

ગણાવેલા અને ઉત્તરોત્તર ચઢીયાતા સમ્યક્ત્વાદિ ૧૧ ગુણો છે, તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેની અપ્રાપ્તિવાળા નિકટના પૂર્વકાળમાં તથા ઉત્તરકાળમાં રહેલા જીવો આ ગુણશ્રેણી કરે છે.

આ અગિયારે ગુણશ્રેણી કરનારા જીવોમાં પછી પછીની ગુણશ્રેણીવાળા જીવો વધારે વધારે નિર્મળ અધ્યવસાયવાળા હોવાથી અને ઉપરિવર્તી ગુણસ્થાનકવાળા હોવાથી અલ્પ અલ્પ કાળમાં અધિક અધિક કર્મદલિકોની નિર્જરા (અર્થાત્ ગુણશ્રેણી) કરે છે. જેમ કે સમ્યક્ત્વ પામનારો જીવ મિથ્યાત્વાવસ્થાવાળો હોય છે. અને દેશવિરતિ ગુણ પામનારો જીવ સમ્યક્ત્વાવસ્થાવાળો હોય છે. તથા સર્વવિરતિ પામનારો જીવ પ્રાયઃ દેશવિરતિધર હોય છે. આ રીતે મિથ્યાત્વી કરતાં સમ્યક્ત્વીમાં અને સમ્યક્ત્વી કરતાં દેશવિરતિધરમાં વધારે વિશુદ્ધિ અને નિર્મળતા હોવાથી પહેલી ગુણશ્રેણીવાળો જીવ મિથ્યાત્વ અવસ્થા વાળો હોવાથી ધારો કે ૧૦૦૦ એક હજાર સમયવાળા અંતર્મુહૂર્તમાં ૧૦૦૦૦૦ એક લાખ કર્મદલિકોની ગુણશ્રેણી કરીને તેને ખપાવે, તેના કરતાં દેશવિરતિ પામવાની બીજી ગુણશ્રેણી કરનારો જીવ સમ્યક્ત્વી હોવાથી વધારે વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે. માટે સંખ્યાતગુણ હીન એવા અંતર્મુહૂર્ત કાળમાં અસંખ્યાત ગુણાં કર્મદલિકો એટલે ૨૦૦ બસો સમયના કાળમાં ૧ લાખને બદલે ૧૦,૦૦,૦૦૦ દસ લાખ કર્મદલિકોને ખપાવે છે. એવી રીતે સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિ કરનારો જીવ દેશવિરતિધર હોવાથી તે જીવ પૂર્વ ગુણશ્રેણી કરનારા જીવ કરતાં વધારે નિર્મળ છે. તેથી તેના કરતાં પણ સંખ્યાતગુણ હીન કાળમાં એટલે અસત્કલ્પનાએ ૪૦ સમયવાળા અંતર્મુહૂર્તમાં અસંખ્યાતગુણ અધિક એટલે કે ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦ એક કરોડ કર્મદલિકો ખપાવે છે. આ પ્રમાણે અગિયારે ગુણશ્રેણીઓમાં કાળને આશ્રયી સંખ્યાતગુણહીન સંખ્યાતગુણહીન પ્રમાણવાળા અંતર્મુહૂર્તમાં જ અસંખ્યાતગુણ અધિક અસંખ્યાતગુણ અધિક એવા કર્મદલિકોને ખપાવનારી એવી આ ૧૧ ગુણશ્રેણીઓ જીવ કરે છે.

૧. સમ્યક્ત્વની ગુણશ્રેણી

સમ્યક્ત્વ ગુણ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેના પૂર્વકાળમાં (મિથ્યાત્વાવસ્થામાં) યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણો અને અંતઃકરણાદિ થાય છે. તેમાં અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયથી આયુષ્યકર્મ રહિત શેષ ૭ મૂલકર્મોની તથા તેની ઉત્તરપ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણી પ્રારંભાય છે. એટલે કે આ કર્મોની સત્તામાં રહેલી સ્થિતિના અગ્રિમભાગથી સ્થિતિઘાત થયેલાં એવાં અનંત-અનંતકર્મદલિકોને ત્યાંથી લાવીને (રસઘાત દ્વારા હીન રસવાળાં કરીને) ઉદયસમયથી અસંખ્યાતગુણાકારે અંતર્મુહૂર્તકાળમાત્રમાં ગોઠવીને ઉદયવતી પ્રકૃતિના દલિકોને ઉદયથી અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના દલિકોને સ્તિબૂક સંક્રમથી ઉદયવતીમાં સંક્રમાવીને ઉદયવતી પ્રકૃતિ સ્વરૂપે ભોગવીને નાશ કરે છે. આ ગુણશ્રેણીનું અંતર્મુહૂર્ત અપૂર્વકરણથી પ્રારંભીને સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી પણ થોડો કાળ રહે છે. આ ગુણશ્રેણીમાં અપૂર્વકરણના બીજા-ત્રીજા સમયે પણ આ જ રીતે કર્મદલિકોને સ્થિતિના અગ્રિમ ભાગથી લાવવાનું અને ઉદયવતીને ઉદિતની સાથે અસંખ્યાત ગુણાકારે ગોઠવીને ભોગવવાનું અને અનુદયવતીને સ્તિબૂકથી સંક્રમાવવાનું આમ આ રીતે નાશ કરવાનું કામ ચાલુ જ રહે છે.

૨. દેશવિરતિની ગુણશ્રેણી

દેશવિરતિ ગુણને પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યમશીલ થયેલો પ્રાયઃ અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ યથાપ્રવૃત્ત અને અપૂર્વકરણ એમ બે કરણ કરે છે ત્યારે અપૂર્વકરણકાલથી આ વર્ધમાન પરિણામવાળો જીવ ગુણશ્રેણી કરે છે. અહીં અનિવૃત્તિકરણ કે અંતઃકરણ થતું નથી. તથા દેશવિરતિ ગુણના પ્રતાપે કર્મોની સત્તામાં રહેલી સ્થિતિમાંથી સ્થિતિઘાત, રસઘાત કરી અગ્રિમભાગથી દલિકોને તોડીને નીચેની ભોગવાતી સ્થિતિમાં અસંખ્યાતગુણાકારે દલિકરચના કરીને કર્મોનો નાશ કરે છે. આ શ્રેણી દેશવિરતિગુણના પ્રતાપે થાય છે.

૩. સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણી

આ ગુણશ્રેણી રચનાર પ્રાયઃ[૧] દેશવિરતિધર શ્રાવક-શ્રાવિકા હોય છે. તેથી પૂર્વની બન્ને ગુણશ્રેણી કરતાં વધારે વિશુદ્ધિ હોય છે તે કારણથી અલ્પ કાળપ્રમાણના અંતર્મુહૂર્તમાં વધુ કર્મદલિકો ખપાવવારૂપ અસંખ્યાત દલિકોને ગુણાકારે ગોઠવીને ગુણશ્રેણી કરે છે.

૪. અનંતાનુબંધિવિસંયોજનાની ગુણશ્રેણી

ચોથા ગુણસ્થાનકથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધીમાં યથાયોગ્ય રીતે કોઈપણ ગુણસ્થાનકમાં ચારેગતિમાં વર્તતા જીવો આ ચાર અનંતાનુબંધીનો વિનાશ કરવા સારુ આ ગુણશ્રેણી પ્રારંભે છે. આ અનંતાનુબંધીનો ક્ષય કરે છે. પરંતુ તેના બીજ ભૂત મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરવા આ જીવ સમર્થ થતો નથી. તેથી કાલાન્તરે ફરીથી અનંતાનુબંધી બંધાવાનો અને સત્તામાં આવવાનો સંભવ છે. તેથી ફરીથી ન બંધાય અને ફરીથી સત્તામાં ન આવે તેવા ક્ષયથી આ ક્ષયને ભિન્ન સમજવા **“વિસંયોજના”** શબ્દ વાપર્યો છે.

૫. દર્શનમોહક્ષપકની ગુણશ્રેણી

ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉદ્યમશીલ થયેલો ૪-૫-૬-૭ ગુણસ્થાનકોમાં વર્તતો, ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવાળો, મનુષ્યગતિમાં વર્તતો જીવ યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણો કરે છે. તેમાં અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયથી આયુષ્ય વિનાનાં સાતકર્મોની ગુણશ્રેણી રચે છે. તથા સ્થિતિના અગ્રિમભાગથી સ્થિતિઘાત અને રસઘાતથી સ્થિતિ તોડીને તથા હીનરસવાળાં દલિકો કરીને ત્રણે દર્શનમોહનીય કર્મોની સવિશેષ ગુણશ્રેણી કરે છે. અંતે કૃતકરણાદ્ધાવાળો થઈને શેષ રહેલી સમ્યક્ત્વમોહનીયને વિપાકોદયથી ભોગવી દર્શનત્રિકનો સર્વથા ક્ષય કરીને આ જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. આ દર્શનમોહનીયની ક્ષપણાની ગુણશ્રેણી કહેવાય છે.

---

૧. સમ્યક્ત્વ સાથે દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિ પામનાર ક્યારેક મિથ્યાત્વી પણ હોય છે. એટલે પ્રાયઃ લખ્યું છે.

૬. ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમની ગુણશ્રેણી

ચારિત્રમોહનીયની (૧૨ કષાય અને ૯ નોકષાય એમ) ૨૧ કર્મપ્રકૃતિઓનો સર્વોપશમ કરવા માટે સાતમા ગુણસ્થાનકે રહેલો જીવ જ્યારે ૭-૮-૯ માં યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણો કરે છે. ત્યારે અપૂર્વકરણ આઠમા ગુણસ્થાનકે શરૂ થાય છે. તેના પ્રથમ સમયથી જ મૂલ ૭ કર્મોની ગુણશ્રેણી પ્રારંભાય છે. તેમાં મોહનીયની ૨૧ પ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણી પ્રારંભાય છે. તેમાંથી નવમા ગુણસ્થાનકમાં ક્રમશઃ ભિન્ન ભિન્નકાળે મોહનીયકર્મની એક એક પ્રકૃતિ સર્વથા ઉપશાન્ત થતી જાય છે. જેથી તેની તેની ગુણશ્રેણી ત્યાં ત્યાં વિરામ પામતી જાય છે. અને આયુષ્ય તથા મોહનીય વિના શેષ ૬ મૂલકર્મોની ગુણશ્રેણી (જોકે મૂલ ૬ કર્મોની ગુણશ્રેણી અગિયારમે ગુણસ્થાનકે પણ) ચાલુ જ રહે છે. કારણ કે શેષ ૬ કર્મો સર્વથા ઉપશાન્ત કે નષ્ટ થયાં નથી. તેથી ગુણશ્રેણી ચાલુ જ રહે છે. પરંતુ તે ગુણશ્રેણી ઉપશમકને બદલે ઉપશાન્તની કહેવાય છે. છઠ્ઠા નંબરને બદલે સાતમા નંબરની ગુણશ્રેણી ગણાય છે. અગિયારમા ગુણસ્થાનકે અતિશય વધારે વિશુદ્ધિ થવાથી અલ્પકાળમાં અધિકદલિકોના ક્ષયવાળી તે ગુણશ્રેણી બને છે.

૭. ઉપશાન્તમોહની ગુણશ્રેણી

આ ગુણશ્રેણી અગિયારમા ગુણસ્થાનકે જ હોય છે. અને આયુષ્ય તથા મોહનીય વિના શેષ ૬ કર્મોની જ હોય છે. સ્થિતિના અગ્રિમ ભાગથી ઉતારેલાં દલિકોની ઉદયસમયથી અંતર્મુહૂર્તમાં રચના ક્રમશઃ અસંખ્ય ગુણાકારે કરે છે. પરંતુ સ્થિતિના અગ્રિમભાગથી દલિકોને ઉતારવાની પ્રક્રિયા દરેક સમયોમાં સરખી હોય છે. કારણ કે અહીં વર્ધમાન પરિણામ નથી. પરંતુ અવસ્થિતપરિણામ છે. એટલે પ્રતિસમયે ઉપરથી દલિકો લાવવાની સંખ્યા સમાન છે. અગિયારમાના અંતે અવશ્ય હીનમાન પરિણામ થાય જ છે. કારણ કે અગિયારમા ગુણસ્થાનકેથી નિયમા પતન થાય છે. જો આ ભવનું આયુષ્ય ક્ષય ન થાય તો ક્રમશઃ પડે છે. અને આયુષ્યક્ષય થાય તો મૃત્યુ પામતાંની સાથે જ આ જીવ ચોથા ગુણસ્થાનકે આવે છે.

૮. ચારિત્રમોહ ક્ષપકની ગુણશ્રેણી

સાતમા અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે વર્તનારા જીવો જ્યારે ક્ષપકશ્રેણી પ્રારંભવા માટે ૭-૮-૯ માં યથાપ્રવૃત્તાદિ ૩ કરણો કરે છે. ત્યારે આઠમા ગુણસ્થાનકે અપૂર્વકરણ કરે છે. ત્યારે પ્રથમ સમયથી આયુષ્ય વિનાનાં સાતકર્મોની અને મોહનીયકર્મની ૨૧ પ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણી રચાય છે. કે જે નવમા ગુણસ્થાનકમાં પોત પોતાની સત્તાના વિચ્છેદને અનુસરીને ભિન્ન ભિન્ન કાળે અટકે છે. સંજ્વલન લોભની ગુણશ્રેણી દસમે ગુણસ્થાનકે પણ ચાલુ રહે છે. દસમાનો સંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે સર્વ અપવર્તના વડે લોભને અપવર્તાવી દસમા ગુણસ્થાનકના કાળપ્રમાણ જ્યારે કરે છે. ત્યારે ગુણશ્રેણી વિરામ પામે છે. બાકીના છ કર્મોની ગુણશ્રેણી દસમાના ચરમસમય સુધી તથા બારમે પણ ચાલુ જ રહે છે. પરંતુ આ શેષ છ કર્મોની ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં જેની જેની સત્તા વચ્ચે વચ્ચે ક્ષય પામતી જાય છે. તેની તેની ગુણશ્રેણી ત્યાં ત્યાં વિરામ પામતી જાય છે.

૯. ક્ષીણમોહની ગુણશ્રેણી

આયુષ્યકર્મ અને મોહનીયકર્મ વિના શેષ ૬ કર્મોની ક્ષીણમોહના વિશિષ્ટ નિમિત્તજન્ય ગુણશ્રેણી બારમાના પ્રથમસમયથી શરૂ થાય છે. ત્યાં પ્રતિસમયે વર્ધમાન પરિણામ હોવાથી અસંખ્યગુણ અધિક અધિક કર્મદલિકોનું ઉતારવાનું કાર્ય હોય છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય આ ત્રણ કર્મોની ગુણશ્રેણી બારમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગો જાય અને એક સંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે સર્વાપવર્તના વડે આ ૩ કર્મોને અપવર્તાવીને બારમા ગુણસ્થાનકના કાળપ્રમાણ કરે છે. ત્યાં સુધી ગુણશ્રેણી પ્રવર્તે છે. ત્યારબાદ વિરામ પામે છે અને નામ-ગોત્ર તથા વેદનીયકર્મની ગુણશ્રેણી બારમાના ચરમસમય સુધી ચાલે છે. (જો કે આ ત્રણ કર્મની ગુણશ્રેણી તો તેરમે પણ ચાલુ જ રહે છે. પરંતુ તે સયોગીકેવલીજન્ય ગુણશ્રેણી કહેવાય છે. નવમીને બદલે દસમી ગુણશ્રેણી કહેવાય છે.)

૧૦. સયોગીકેવલી ગુણશ્રેણી

આ ગુણશ્રેણી વેદનીય, નામ અને ગોત્રકર્મ સંબંધી હોય છે. અહીં ૧થી૧૦ ગુણશ્રેણીઓમાં બે પ્રક્રિયાઓ હોય છે. (૧) સ્થિતિઘાતાદિ દ્વારા સત્તાગતસ્થિતિના અગ્રિમભાગથી દલિકોને ઉતારીને ઉદયસમયથી ક્રમશઃ અસંખ્યાતગુણાકારે **દલિકપ્રક્ષેપ કરવો** અર્થાત્ દલરચના કરવી તે. અને (૨) ઉદયસમયથી અસંખ્યાતગુણાકારે ગોઠવેલાં તે કર્મદલિકોની નિર્જરા કરવી તે. આ ૧થી૧૦ ગુણશ્રેણીઓ સયોગી જીવોમાં હોય છે. તેથી તેમાં ઉપરોક્ત બન્ને પ્રક્રિયાઓ હોય છે. ૮૩મી ગાથામાં ગુણશ્રેણીની આ જ વ્યાખ્યા સમજાવી છે કે સ્થિતિના અગ્રિમભાગથી લાવેલા કર્મદલિકોની ઉદયસમયથી ક્રમશઃ અસંખ્યાતગુણાકારે જે દલરચના કરવી અને તેનો ક્ષય કરવા રૂપ નિર્જરા કરવી તે ગુણશ્રેણી કહેવાય છે.

પરંતુ હવે કહેવાતી અન્તિમ અગિયારમી ગુણશ્રેણી યોગરહિત એવા કેવલી ભગવંતોને હોય છે. તેથી ઉપરથી દલિકોને ઉતારવા. સ્થિતિઘાતાદિ કરવા અને ક્રમશઃ અસંખ્યાતગુણાકારે દલપ્રક્ષેપ કરવો તે પ્રથમપ્રક્રિયા હોતી નથી. માત્ર ગોઠવાયેલા કર્મદલિકોની નિર્જરા કરવા રૂપ બીજી પ્રક્રિયા વાળી જ અગિયારમી ગુણશ્રેણી હોય છે.

૧૧ અયોગી કેવલીની ગુણશ્રેણી

અહીં સ્થિતિના અગ્રિમભાગથી દલિકોને ઉતારીને પ્રદેશોની રચના કરવા રૂપ ગુણશ્રેણી હોતી નથી. પરંતુ ક્રમશઃ અસંખ્યાતગુણ અધિક અધિકપણે જે કર્મદલિકો પૂર્વની ગુણશ્રેણીઓથી ઉતારીને ગોઠવાયાં છે તે કર્મદલિકોની નિર્જરા કરવા રૂપ આ છેલ્લી ગુણશ્રેણી હોય છે.

આ પ્રમાણે ૧૧ ગુણશ્રેણીઓનું વર્ણન સમજાવ્યું. ।।૮૨-૮૩।।

૧૧ ગુણશ્રેણીઓનો સાર

(૧) સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ આદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરતી વેળાએ ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા પૂર્વે અને પ્રાપ્ત કર્યા પછી ગુણશ્રેણી થાય છે.

(૨) ગુણશ્રેણીનો કાળ અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ એમ બે કરણોના બે અન્તર્મુહૂર્તથી કંઇક અધિક હોય છે.

(૩) સ્થિતિના અગ્રિમભાગથી ઉતારેલું દલિક ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનું ઉદયસમયથી અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક ઉદયાવલિકા પ્રમાણ સ્થિતિને ત્યજીને ક્રમસર અસંખ્યાતગુણાકારે ગોઠવાય છે.

(૪) દરેક ગુણશ્રેણીઓ અપૂર્વકરણથી જ શરૂ થાય છે. યથાપ્રવૃત્તકરણમાં ગુણશ્રેણીઓનો પ્રારંભ થતો નથી.

(૫) પ્રથમ સમયે ઉતારેલાં દલિકોનો બે અંતર્મુહૂર્તથી કંઇક અધિક સ્થાનોમાં દલિક નિક્ષેપ અસંખ્યાત ગુણાકારે કરે છે. ત્યારબાદ બીજા-ત્રીજા અને ચોથા સમયથી એ જ શેષ રહેલાં સ્થાનોમાં દલિક નિક્ષેપ કરે છે. સાતમી ગુણશ્રેણીમાં અવસ્થિત પરિણામ હોવાથી કંઈક વિશેષતા છે.

(૬) ગુણશ્રેણીથી ગોઠવેલાં કર્મોનો જે નાશ કરે છે તેને નિર્જરા કહેવાય છે.

(૭) અયોગી ગુણઠાણે યોગ ન હોવાથી સ્થિતિઘાતાદિ કાર્ય થતાં નથી. કારણ કે પૂર્વકાળમાં સર્વ અપવર્તના વડે સ્થિતિને અપવર્તાવીને ચૌદમા ગુણસ્થાનકના કાલપ્રમાણ જ સ્થિતિ કરેલ છે.

પૂર્વની ૮૩મી ગાથામાં ૧૧ ગુણશ્રેણીઓમાં વર્તતા જીવો ક્રમશઃ અસંખ્યગુણ નિર્જરાવાળા છે. એમ કહ્યું છે. આવા પ્રકારના ગુણોની પ્રાપ્તિ તે ગુણસ્થાનક કહેવાય છે. તેવાં ગુણસ્થાનકો શાસ્ત્રોમાં ૧૪ કહ્યાં છે. આવા પ્રકારનાં આ ૧૪ ગુણસ્થાનકો એકવાર જીવને પ્રાપ્ત થયા પછી ફરીથી કાળાન્તરે કેટલો કાળ ગયે છતે પ્રાપ્ત થાય ? તે જણાવવા માટે પ્રસંગવશ ૧૪ ગુણસ્થાનકોનું જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર હવે જણાવે છે. ।।૮૨-૮૩।।

पलियासंखंसमुहू सासणइयरगुण अंतरं हस्सं।
गुरु मिच्छि बे छसट्ठी, इयरगुणे पुग्गलद्धंतो ॥ ८४॥

*(पल्यासंख्यांशान्तर्मुहूर्ते सास्वादनेतरगुणयोरन्तरं ह्रस्वम् ।
गुरु मिथ्यात्वे द्वे षट्षष्टी, इतरगुणेषु पुद्गलार्धान्तः ॥ ८४॥)*

શબ્દાર્થ- पलियासंखंसमुहू=પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને અંતર્મુહૂર્ત, **सासणइयरगुण**=સાસ્વાદન અને ઈતરગુણ સ્થાનકોનો, **अंतरं**=વિરહકાળ, **हस्सं**=જઘન્ય, **गुरु**=ઉત્કૃષ્ટ, **मिच्छि**=મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકમાં, **बे छसट्ठी**=બેવાર છાસઠ સાગરોપમ, **इयरगुणे**=બાકીના ગુણસ્થાનકોમાં, **पुग्गलद्धंतो**=અર્ધપુદ્‌ગલ પરાવર્તની અંદર કંઈક ન્યૂન કાળ ॥૮૪॥

ગાથાર્થ - સાસ્વાદન અને બાકીનાં ગુણસ્થાનકોનો જઘન્ય વિરહ કાળ અનુક્રમે પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને અંતર્મુહૂર્તનો સમજવો. તથા ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ મિથ્યાત્વમાં બે છાસઠ (૧૩૨) સાગરોપમ અને બાકીના ગુણસ્થાનકોનો અર્ધ પુદ્‌ગલ પરાવર્તનની અંદરનો કાળ જાણવો. ॥૮૪॥

વિવેચન - મૂળગાથામાં *પલ્ય (પલિય)* શબ્દ હોવા છતાં પણ અહીં તેનો અર્થ પલ્યોપમ કરવો. જેમ કે ૨૪મા પ્રભુનું નામ *મહાવીર* હોવા છતાં *વીર* પણ કહેવાય છે. સાસ્વાદન નામના બીજા ગુણસ્થાનકનો વિરહકાળ (એક વાર સાસ્વાદન આવ્યા પછી ફરીથી બીજી વાર સાસ્વાદન આવતાં વચ્ચેનો કાળ) જઘન્યથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ હોય છે.

જે જીવ અનાદિકાળથી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે તે જીવ, તથા જે જીવ એકવાર ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામીને પડીને મિથ્યાત્વે આવ્યો છે અને સત્તામાં રહેલી સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીયની ઉદ્‌વલના (નિઃસત્તાક્તા) કરી લીધી છે. તે જીવ, આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મની ૨૬ની સત્તાવાળા ઉપરોક્ત બન્ને જીવો (માંથી કોઈપણ જીવ) યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ કરીને અંતઃકરણ કર્યે છતે ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામે છે. અંતર્મુહૂર્તકાળ ઉપશમસમ્યક્ત્વમાં વર્તીને જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ આવલિકા શેષ હોય ત્યારે અનંતાનુબંધીનો ઉદય થવાથી સાસ્વાદને જાય છે. ત્યાં

એક સમયથી ઉત્કૃષ્ટપણે છ આવલિકા કાળ રહીને મિથ્યાત્વે જાય છે. મિથ્યાત્વે ગયા પછી ફરીથી યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ અને અંતરકરણ કરે તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે તો જ બીજી વાર સાસ્વાદનભાવ પામી શકે છે. પરંતુ બીજી વાર તે ત્રણ કરણ-અંતરકરણ અને ઉપશમસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જઘન્યથી પણ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ કાળ ગયે છતે જ થાય છે. તેનાથી અલ્પકાળમાં થતી નથી. તેથી સાસ્વાદનનો જઘન્ય પણ વિરહકાળ આટલો કહ્યો છે.

પ્રશ્ન - એક વાર સાસ્વાદનભાવ પામીને પડીને જ્યારે મિથ્યાત્વે જાય ત્યારે પુનઃ બીજીવાર ત્રણકરણ-અંતરકરણ અને ઉપશમની પ્રાપ્તિમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ કાળ શા માટે મિથ્યાત્વે રહેવું પડતું હશે ? અંતર્મુહૂર્તકાળમાં જ ઉપરોક્ત વિધિ કરીને પુનઃ ઉપશમ તથા સાસ્વાદન શું ન પામી શકે ?

ઉત્તર- ના, અંતર્મુહૂર્ત કાળમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વ તે જીવ પામી શકતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે પ્રથમવાર ઉપશમસમ્યક્ત્વ અને સાસ્વાદન ભાવ પામીને પડીને જીવ મિથ્યાત્વે આવે છે. ત્યાર પછી સત્તામાં રહેલી સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્ર-મોહનીયની આ જીવ ઉદ્‌વલના શરૂ કરે છે. કમ્મપયડી આદિ ગ્રંથોમાં કહ્યા પ્રમાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયકર્મના દલિકોને વધારે રસવાળાં કરીને મિથ્યાત્વ મોહનીયરૂપે બનાવે છે. તેને જ ઉદ્‌વલના સંક્રમ કહેવાય છે. ત્યાં સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉદ્વલના કરતાં પલ્યોપમનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ કાળ લાગે છે. અને મિશ્ર મોહનીયની ઉદ્વલના કરતાં સમકિત મોહનીયની ઉદ્વલના થઈ રહ્યા બાદ પણ પલ્યોપમનો બીજો એક અસંખ્યાતમો ભાગ લાગે છે. એટલે કે કુલ બે અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો કાળ થાય છે. તો પણ અસંખ્યાતાના અસંખ્યાતા ભેદ હોવાથી બન્નેનો મળીને પણ પલ્યોપમનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ કહેવાય છે. તેટલો કાળ ગયે છતે સમકિતમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય એમ બન્નેની ઉદ્વલના પૂર્ણ થયે છતે (નિઃસત્તાકીભૂત થયે છતે) મોહનીયકર્મની